

Na naslovnici:
Risbe hiš v Prontu
(iz članka Rafaela Terpina: Pront)

Vsebina

	KULTURNA DEDIŠČINA	
	6. mednarodni simpozij Kulturna dediščina v geologiji, rudarstvu in metalurgiji, Idrija, 17.–21. junij 2002	
<i>Rotraud Stumfohl</i>	Trgovska družina Neumann iz Beljaka in njeni stiki z Idrijo	4
	IDRIJA	
<i>Rafaël Terpin</i>	Pront	8
<i>Jože Čar, Bojan Režun</i>	Rudniška študijska geološka zbirka	28
<i>Ivica Kavčič, Marija Bavdaž</i>	O zasnovi Scopolijevega botaničnega vrta na začetku Rak	36
<i>Tanja Simonič</i>	LIKOVNA PRILOGA	42
	LITERATURA	
<i>Dušan Moravec</i>	Pesmi	52
	ZNAMENITE OSEBNOSTI	
<i>Vida Bajt</i>	Idrijsko obdobje Marka Vincenca Lipolda (1867–1883)	58
<i>Janez Kavčič</i>	Idrijski slikar Julče Božič (1907–1945)	90
	ZGODOVINA	
<i>Stanko Flego</i>	Dve zgodnjeresrednjeveški najdbi iz Polic pri Cerknem	96
<i>Darko Viler</i>	Mejniki 20. stoletja	100
<i>Marica Brezavšček</i>	100 let Planinskega društva Idrija	116
<i>Milojka Magajne</i>	Cerkljanska podružnica Slovenskega planinskega društva	126

	NARAVNE ZNAMENITOSTI	
<i>Peter Grošelj</i>	Ptice krajinskega parka Zgornja Idrija	132
<i>Jože Čar, Dragomir Skaberne</i>	Odtisi reptilovih stopinj pri kmetiji Pesek nad Godovičem	142
	RAZISKOVALNE NALOGE	
<i>Melita Gantar</i>	Življenje v Idriji v času nemške okupacije	152
	ZANIMIVOSTI	
<i>Gabrijel Seljak</i>	Palaj – po cerkljansko	160
	PREDSTAVITVE	
<i>Mirjam Gnezda</i>	Vzorci Zorke Rupnik	162
<i>Tone Wraber</i>	Dopisovanje med velikima botanikoma 18. stoletja	164
<i>Milojka Magajne, Alojz Abram</i>	Partizanska tiskarna Slovenija na Vojskem	168
	POROČILA	
<i>Uroš Eržen, Bojan Režun, Darko Viler, Anton Zelenc</i>	II. mednarodno srečanje TICCIH – sekcija za rudarstvo	172

Trgovska družina Neumann iz Beljaka in njeni stiki z Idrijo

Rotraund
STUMFOHL

DRUŽINA NEUMANN IZVIRA Z OBMOČJA OB PRELAZU NEUMARKTER SATTEL* IN JO JE MOGOČE OKOLI LETA 1450 ŽE ZASLEDITI V BELJAKU, TAKRAT POMEBNEM KRIŽIŠČU TRGOVSKIH POTI MED SEVEROM IN JUGOM. TRGOVEC WILHELM NEUMANN, KI JE V PRVI POLOVICI 16. STOLETJA POLOŽIL TEMELJNI KAMEN POZNEJŠEGA BOGASTVA TE DRUŽINE, SVOJEGA DENARJA NI VLAGAL LE V TRGOVINO, TEMVEČ TUDI V RUDARSTVO. V TEJ ZVEZI JE BILA ŠE POSEBEJ POMEBNA IDRİJA, SAJ JE IMEL BELJAK V 16. STOLETJU VODILNO VLOGO V TRGOVANJU Z ŽIVIM SREBROM IN CINOBROM. NEUMANN JE V IDRİJI POSTAL DEJAVEN ŽE LETA 1504, KO JE PREVZEL VODENJE DRUŽBE SV. AHACIJA. PO SVOJI ŽENI PRAXEDIS STRIGL JE PODEDOVAL ŠTIRI IDRİJSKE KUKSE, CESAR MAKSIMILIJAN I. PA MU JE IZ NEKDAJ BENEŠKIH DELEŽEV PODARIL ŠE 5, ½ IN ¼ KUKSA. 1509. JE POSTAL SODNIK IN UPRAVNIK. SKUPAJ Z DRUŽABNIKOM HANSOM PFLÜGLOM IZ SALZBURGA MU JE USPELO PREVZETI TRGOVINO S PROIZVODI IDRİJSKEGA RUDNIKA, KI JO JE Z IZJEMO KRAJŠE PREKINITVE V ČASU FERDINANDA I. V SVOJIH ROKAH OBRDŽAL VSE DO SMRTI.

Po njegovi smrti je trgovanje nadvse uspešno prevzela njegova druga žena Barbara, roj. Rumpf, ki se je 1549. ponovno poročila z bamberskim svetnikom in beljaškim županom Hansom Seenušom in je morala biti izredno sposobna poslovna ženska. Močno je povečala premoženje in razširila obseg trgovine s proizvodi iz idrijskega rudnika, o čemer priča obsežna korespondenca, shranjena v Koroškem deželnem arhivu. Skozi njene roke je šel ves denar za plače in vsa rudniška obratna sredstva. V njeni hiši so potekali redni sestanki družabnikov, imenovani »idrijski dnevi«. Večkrat je sama prišla na obisk v rudnik, da bi se na lastne oči prepričala, kako stvari stojijo.

Barbara Rumpf si je prizadevala, da bi premoženje, ki ga je tako zelo povečala, prišlo v roke njenim otro-

kom, zato je z otroki Wilhelma Neumanna iz njegovega prvega zakona sklenila zanje ne ravno ugodno poravnavo. Ko je potem, ko sta pred njo umrla oba njena sinova, ki nista imela otrok, leta 1572 umrla, je celotno premoženje podedovala njena hči Anna Neumann, poročena s Christophom von Liechtensteinom. Najpomembnejše družabnike, denimo barona Sigmunda Georga von Dietrichsteina, je spoznala že v hiši svoje matere, zato je lahko povsem nemoteno vodila dalje njene posle vse dotlej, dokler ni rudnika leta 1575 prevzel deželni knez.

Koroški deželni arhiv hrani v svojih fondih tudi fascikel, ki se nanaša na gospodstvo Wasserleonburg. To gradivo je namreč grof P. Münster - Denneburg januarja 1925 oz. julija 1926 z ohranitvijo svojih last-

* *Neumarkter Sattel (894 m), prelaz med dolinama reke Gurk in Mura, čez katerega je potekala že rimska cesta, ki je povezovala območje Spodnje Koroške in Zgornje Avstrije; danes pelje čez ta prelaz železniška proga Dunaj-Koroška-Italija (op. prev.).*

ninskih pravic prepustil Koroškemu zgodovinarskemu društvu, pozneje pa je bilo preneseno v deželni arhiv v njegovo splošno zbirko rokopisov.

Pod številko 115 so zbrani spisi, ki zadevajo idrijski rudnik v času med 1536 in 1644. Drugi konvolut se ukvarja z »Wilhelmom Neumannom I.«, njegovo oporo ter njegovo soprogo Barbaro, roj. Rumpf, njenimi sorodniki, poslovnimi partnerji, otroki in družinskimi člani.

Tudi med listinami o gospodstvu Wasserleonburg najdemo več takšnih, ki se ukvarjajo z Idrijo oz. trgovanjem z živim srebrom:

Wilhelm Neumann, beljaški meščan, in Hans Pflügl, salzburški meščan, sta 3. julija 1519 izjavila, da sta »od starih gospodov in družabnikov« kupila 2000 centov čistega živega srebra in 3 tovore, to je okoli 10 centov, najbogatejšega cinobra, in da je del kupljenega pripadal šumberškemu (Schönberg) gospodu in kranjskemu deželnemu glavarju Hansu von Auerspergu.

Urban Görtshacher, beljaški meščan, je v soglasju s svojo ženo Anno Görtshacher in svojimi brati Hansom, Mathesom in Veitom 27. oktobra 1525 izjavil, da Wilhelmu Neumannu z Wasserleonburga dolguje 751 funtov in zato nanj prepíše svoj delež v idrijskem rudniku kakor tudi ves denar, ki bi mu ga tedaj ali v prihodnje od prodane rude, živega srebra in cinobra izplačala Ambros in Hans Hochstätter iz Augsburga.

Pečatarji: U. Görtshacher; Hans Wagner, idrijski rudniški sodnik; Anton v. Egckh, beljaški mestni sodnik; Hans in Mathes Görtshacher

16. decembra 1529 je Wilhelm Neumann z Wasserleonburga z Jörgom von Malentheinom, salzburškim meščanom in skrbnikom otrok umrlega Hansa Pflügla, njihovo materjo Elis Ribeisen in Paulom Lungaberjem kot skrbnikom sklenil pogodbo o obračunu in delitvi

vsega imetja, ki ga je imel Pflügl skupaj z Neumannom v nerazdeljeni bratovščini in družbi. Po tej pogodbi naj bi njegovo premoženje v idrijskem rudniku ostalo v Neumannovih rokah.

Pečatarji: Franz v. Thanhausen (Friesach), Hans v. Silberberg, Moritz Weltzer, Georg Seenuß

Kdo je bila torej družina, ki je v Idriji predstavljala ne ravno zanemarljiv gospodarski dejavnik in dejavnik moči?

Kot smo že zapisali v uvodu članka, ima družina Neumann svoje korenine v območju okoli prelaza Neumarkter Sattel. Že leta 1450 jo zasledimo v Beljaku, tedanjem križišču trgovskih poti med severom in jugom. Trgovec Wilhelm Neumann, ki je bil rojen okoli leta 1480 in je v prvi polovici 16. stoletja položil temeljni kamen bogastva te družine, svojega kapitala ni vlagal le v trgovino, temveč tudi v rudarstvo. Do povezave z Idrijo je prišlo tako rekoč samo od sebe, saj je Beljak v tistem času predstavljal najpomembnejše in ne nazadnje tudi najbližje tržišče za idrijsko živo srebro in cinober. Že leta 1504 je postal družabnik idrijskega rudnika, leta 1509 rudniški sodnik, po koncu beneške vojne pa mu je cesar Maksimilijan I. podelil $5 \frac{3}{4}$ kuksa. Povezava z idrijskim rudnikom se je še okrepila, ko se je Neumann poročil s Praxedis, hčerjo idrijskega družabnika Hansa Strigla iz Lienza, ki je v njun zakon prinesla precejšnjo doto in mu po svoji smrti zapustila štiri kukse.

Naslednji mejnik družabniške dejavnosti Wilhelma Neumanna sta predstavljala rudnik v Bleibergu in rudnik srebra v Steinfeldu. Središče Neumannovega poslovanja je postal Beljak. Leta 1510 je omenjen kot njegov meščan in tam je od 1516 do 1518 opravljal funkcijo mestnega sodnika. Cesar Maksimilijan I. mu je 23. junija 1515 za njegove zasluge podelil grb in dragulj ter s tem povezane pravice. Ko je leta 1522 kupil in prevzel gospodstvo Wasserleonburg, se je imenoval

Wilhelm Neumann »z Wasserleonburga«. Njegov kompanjon pri vseh podvigih je bil Hans Pflügl iz Salzburga, s katerim pa ni nikoli sklenil kakršne koli družbene pogodbe in ki najverjetneje tudi ni imel nikakršnega kapitalskega vložka, a je pomagal s svojim delom, za katerega je prejemal plačilo v višini polovice čistega dobička. Šele leta 1523, ko sta imela partnerja v lasti že 17 ½ kuxa, sta sklenila dedno pogodbo, ki je shranjena v arhivu Wasserleonburga in katere najpomembnejša določba pravi, da najmanj do pretoka pogodbe z idrijskimi družabniki ne sme priti do delitve, po tem pa se lahko družbeno premoženje, za katerega je bil izdelan obsežen seznam, razdeli, vendar s številnimi omejitvami. V obliki posebne klavzule je bila prepovedana vsaka pritožba na razdelitev, pri čemer je seveda šlo za določeno previdnost, saj je Hans Pflügl umrl še istega leta in so se pogajanja vlekla dolga leta. Delitvena poravnava obsega 49 folijev. Trgovsko podjetje se je namreč poleg rudarstva in trgovine ukvarjalo tudi z založništvom, in sicer tako, da je manjšim družbam posojalo obratna sredstva, ki so jih ta vračala v živem srebru. Trgovanje s temi proizvodi je tedaj potekalo večinoma preko Benetk, na poti nazaj pa se je preko Beljaka v Nemčijo tovorilo steklene izdelke, tekstil in začimbe. Dobiček, ki ga je pri tem imelo trgovsko podjetje Neumann-Pflügl, je bil velik.

Pomemben trgovski partner podjetja Neumann-Pflügl v južni Nemčiji je bilo podjetje Höchstetter iz Augsburga in to sta bili hkrati podjetji, ki jima je cesar Ferdinand I. podelil monopol za trgovino na debelo z živim srebrom. Družabniki so jima morali izročiti vse pridobljeno živo srebro in ves cinober, trgovali so lahko le z živim srebrom oz. cinobrom, ki so ga ponovno odkupili od njiju. Plačilno mesto je bil Beljak, kjer so potekali tudi redni sestanki idrijskih družabnikov. Da bi to vez še dodatno okrepil, je Wilhelm Neumann leta 1527 svojo hčer Katharino omožil z Ambrosiusom Höchstetterjem ml. V zakon je prinesla doto v višini 8000 goldinarjev in darilo svojega očeta v znesku 2000 goldinarjev. Vendar je premoženje Höchstetterjev zaradi napačnih spekulacij pozneje propadlo.

Wilhelm Neumann je s svojim sinom Hansom odpotoval v Augsburg na poroko svoje hčerke in ob tej priložnosti pri strasbourškem medaljerju Friedrichu Hagenauerju naročil izdelavo posebnih medalj (ki jih danes hranijo v münchenskem muzeju kovancev).

Leta 1528 se je poročil tudi sam Wilhelm Neumann, in sicer z Barbaro Rumpf z Wulrossa, hčerko podedzelskega plemiča in prvega celovškega gradiščana. V zakon je sicer prinesla precej skromno doto, a je bila zato bržkone zelo energična, trgovsko nadarjena in varčna ženska, saj ji je po moževi smrti uspelo občutno povečati premoženje. V tem zakonu so se rodili štiri sinovi (Wilhelm, Moritz, Georg in Michael) in hči Anna, ki je postala znana po svojih šestih zakonih in je podedovala mnoge lastnosti svoje matere ter je nenazadnje položila temeljni kamen schwarzenberskega premoženja. V soglasju s svojo materjo je očitno ravnala tudi pri sklepanju svojih zakonskih zvez. Tako je, denimo, Barbara Rumpf 10. januarja 1565 za svojo hčer Anno sklenila zakonsko pogodbo s Christophom Liechtensteinom iz Muraua, čigar zadolženo posest je zatem družina odkupila. Tudi pri vseh ostalih zakonskih pogodbah je Anna dajala kar največji poudarek temu, da ne bi bila kakor koli odgovorna za morebitne dolgove svojih bodočih soprogov, ki so bili večinoma močno zadolženi.

Ko je cesar Ferdinand I. leta 1531 ponovno liberaliziral trgovanje z živim srebrom, se je vanj znova vključil tudi Wilhelm Neumann, ki pa je umrl že leta 1536. Da bi preprečil razkosanje svoje dediščine, je v oporoki z dne 6. junija 1536 določil, da hčerke dobijo denarno odpravnino.

Upravljanje premoženja je začasno prevzela vdova Barbara. Da bi zagotovila redne pritoke denarja, je znova sklenila dolgoletne pogodbe z idrijskimi družabniki. Ko je Hans Paumgartner leta 1539 za pet let prevzel monopol nad živim srebrom, je tudi ona podpisala pogodbo kot predstavnica kranjskih in koroških družbenikov. Le-ti so morali svoje zaloge v Beljaku

(Andrä Gräsl) in Trstu (Peter de Leo) prepustiti Paumgartnerju, od katerega naj bi vsakega 1. junija in 1. decembra v Beljaku prejeli gotovinska plačila. V hiši Barbare Neumann so potekali tudi redni sestanki idrijskih družabnikov. Razen nekaj redkih izjem je zastopala vse koroške družabnike in bila pooblaščenca, da prevzema plačila. Koroški deželni arhiv hrani številne račune, potrdila in druge s tem povezane listine. Prav tako so v njeni hiši potekala redna in včasih precej obsežna poročanja idrijskih upraviteljev, denimo Urbana Ainkührna, in skupaj z drugimi družabniki so obravnavali tekoče rudniške zadeve. Barbara Rumpf je tudi sama večkrat odpotovala v Idrijo, da bi preverila posle. Kljub številnim krizam ji je uspelo – tudi s pomočjo drugega moža Hansa Seenuša, bamberskega svetnika in beljaškega župana, s katerim se je poročila leta 1549 – občutno povečati premoženje in utrditi svoj družbeni položaj. Tako je pri njej od 26. maja do 13. julija 1552 našel zatočišče cesar Karel V., ko je bežal pred Mavricijem Saškim.

Barbari Rumpf je slednjič uspelo, da je s poravnavo z otroki svojega moža iz njegovega prvega zakona, ki zanje ni bila ravno ugodna, v svoje roke dobila celotno Neumannovo premoženje. Ko je leta 1569 umrl Hans Seenuš, je prišlo na podlagi njegove oporoke do ponovne delitve premoženja. Njun zakon je bil brez otrok. Ker so pred njo umrli tudi njeni sinovi, je bila ob njeni smrti leta 1572 edina dedinja že tedaj zelo velikega premoženja, ki je med drugim vključevalo 18 kuksov v idrijskem rudniku (noben drug družbenik ni imel tako velikega deleža), njena hčerka Anna, takrat poročena Liechtenstein. Anna je 1593 svoji materi posvetila veliko votivno sliko, ki jo danes hrani beljaški mestni muzej. Bržkone je že v hiši svoje matere navezala stike ne le z idrijskimi družabniki, ki so bili, kot npr. Dietrichstein, Lamberg, Egkh in Rauber, iz krogov aristokracije, temveč tudi z družinami svojih poznejših soprogov. Nedvomno je po materi podedovala tudi svoj trgovski talent, saj je spretno upravljala in povečevala svoje premoženje – idrijski del seveda le do njegovega podržavljenja v letu 1575. O njenem

velikem vplivu priča nenazadnje tudi to, da je bila po svoji smrti leta 1623 deležna protestantskega pogreba. Cesarski vladni svetnik Wolf Kaltenhauser je predsedniku notranjeavstrijskega tajnega sveta in obenem ljubljanskemu škofu Tomažu napisal tole: »Če bi imeli denar, ki ga je zapustila grofica Schwarzenberg, bi lahko marsikaj izboljšali.«

Prevedel Alfred Leskovec

Pront

Rafael
TERPIN

PRONT JE ŽE PETSTO LET DEL MESTA IDRİJA POD HRIBOM TIČNICA (580 M), NAD DESNIM BREGOM NIKOVE IN RAZPOTEGNJEN OD KMETA SMUKA DO GRAPE. NJEGOVO IME (IZ NEMŠČINE) PRIPOVEDUJE, DA SO TOD NA ZAČETKU 16. STOLETJA ŽGALI ŽIVOSREBRNO RUDO. BILO JE V ČASIH, KO JE BILA IDRİJSKA KOTLINA ŠE BOGATO GOZDNATA. Z UPORABO LESA PRI ŽGANJU SO JO V NASLEDNJIH OBDOBJIH POŠTENO OGOLILI, DO VRHA TIČNICE IN DO VRHA KOBALOVİH PLANIN. Vendar se gozd vrača.

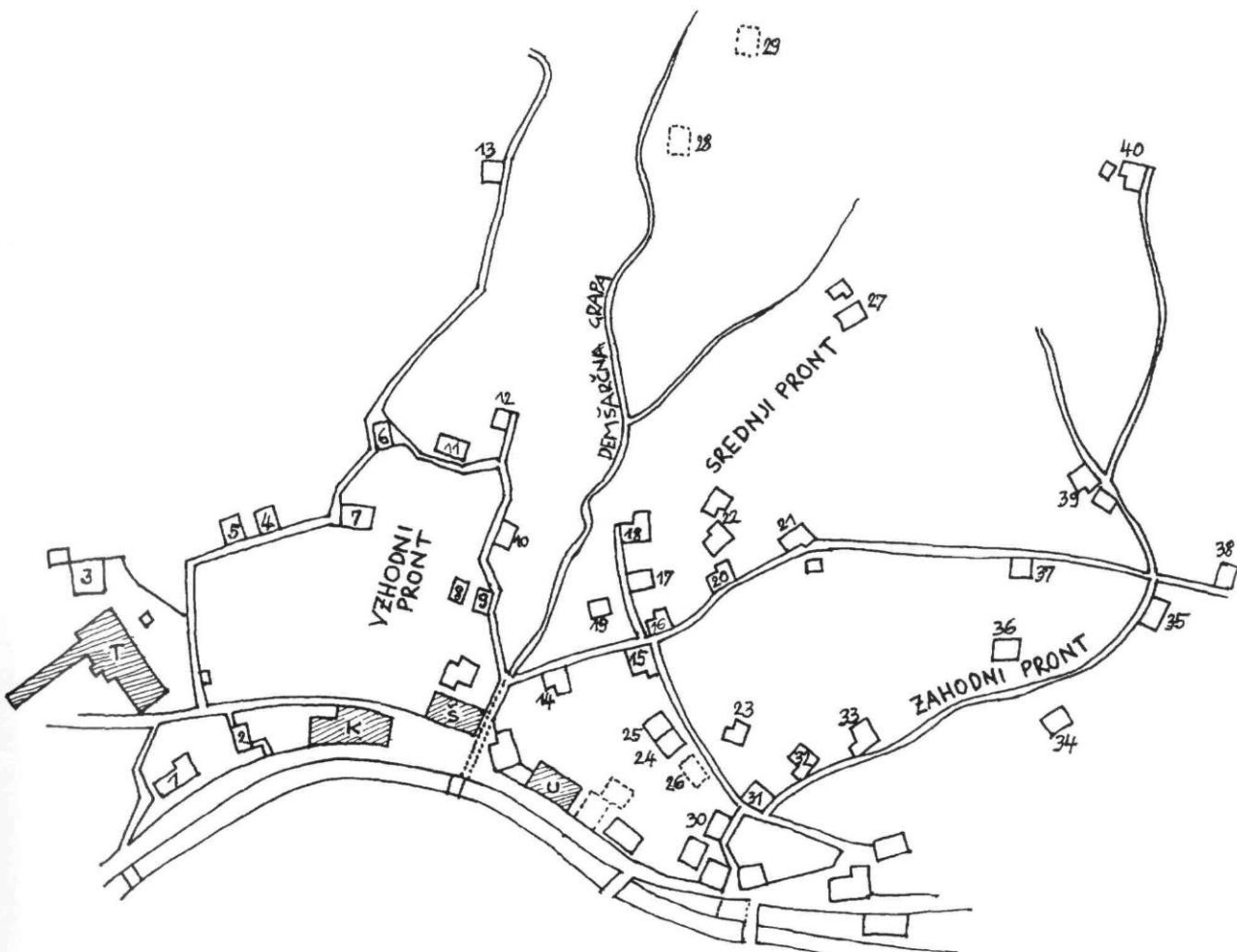
Stari Prontarji so trdili, da so Pronti trije: tisti pod Smukom, srednji in tisti nad Kliklšulo. Lahko bi rekli tudi vzhodni, srednji in zahodni.

V Prontu pridejo orudene skrilave plasti skoraj na površino, zato so se posledice rudarjenja tod vedno zelo občutile, naj gre za miniranje v jami ali za sesedanje terena. Posebej vzhodni in srednji del Pronta sta največ pretrpela v 20. stoletju. Lahko bi celo rekli, da Pronta, kot ga poznamo s starih razglednic, tako rekoč ni več. Še več, napol obljubljeni dnevni kop izpred nekaj desetletij bi odstranil Pront in v mnogočem spremenil (požajbral) tudi Idrijo.

VZHODNI PRONT	
1	KOPŠE, 262/282
2	ŠMATEK, 261/281
3	RUDNIŠKA, 263/283 (?)
4	BIZJAK, 265/285
5	GRUDEN, 264/284 Ul. C. Jakoba 3
6	ČAR, 264/284
7	RUDNIŠKA, 266/286
8	MATAČUN, 293 (?)
9	JURJAVČIČ, 272/292 Ul. C. Jakoba 12
10	KOLENC, 271/291 Ul. C. Jakoba 11
11	RUDNIŠKA, 270/290
12	RUDNIŠKA, 269/289
13	PELHAN, 267/287 Ul. C. Jakoba 7

SREDNJI PRONT	
14	HLADNIK, 277/296
15	LIKER, 278/297
16	TROHA, 279/298
17	MAKSL, 281/300
18	OBREKAR, 282/301
19	LAMPEČKA280/299
20	CARL, 283/302
21	PIVK, 285/304
22	RUSC, 284/303
23	KOGEJ, 297/316 Platiševa 3
24	KRŽIŠNIK, 453 Platiševa 23
25	REPAR, 475
26	BONČINA, 479 Platiševa 5
27	GNEZDA, 286/305
28	DEMŠAR, 570 Ulica C. Jakoba 10
29	ALEŠ, 558 Ulica C. Jakoba 8

ZAHODNI PRONT	
30	ŠORMAN, 298/317 Platiševa 1
31	PIRC, 296/315 Platiševa 2
32	ČUK, 295/314 Platiševa 4
33	MOČNIK, 294/313 Platiševa 6
34	EDER, 293/312 Platiševa 8
35	TIČNC, 290/309 Platiševa 12
36	BALANT, 292/311 Platiševa10
37	ALBREHT, 291/310 Kacinova 31
38	MEKINAVC, 289/308 Kacinova 20
39	KOGEJ, 288/307 Kacinova 23
40	ČUK, 287/306 Kacinova 26



PRONT leto 1900 :

- T — TEREZIJIN JAŠEK
- SRK — RUDNIŠKA KOVAČIJA
- SILŠTVA — SILŠTVA
- U — UBOŽNICA
- — PO LETU 1900 ZGRAJENE HIŠE

Vzhodni Pront

KOPŠETOVA HIŠA NA ŠKARPI, Idrija šte. 262/282

Urbar: 263

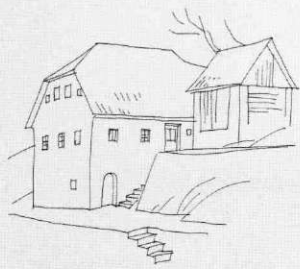
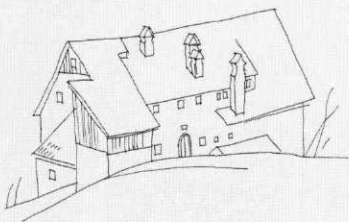
Stala je vrh škarpe nad Kosovim mostom. Do nje in naprej do Terezijinega šohta je izpred Kütlerja vodila široka ograjena pot, najbrž pa tudi že današnja bližnjica h Komunali. Pred 1850. letom je bil njen lastnik FILIP KOPŠE, 1860. jo je z izročilno pogodbo dobila vdova njegovega sina. 1910. leta jo je že dodobra razpokano kupil ERAR in jo takoj odstranil. Videti je, da se ji je zdravje v zadnjem desetletju hudo poslabšalo. Prej je bila prava lepotica, imenitni zgled idrijskega stavbarstva. Vidna je skoraj na vseh panoramskih razglednicah, posnetih izpod Smukovša.

• O zdravniku KOPŠETU (doma nekje s Štajerskega) vem le po pripovedi PAVLE MOČNIKOVE, ki je do leta 1907 kot otrok stanovala v tej hiši. Baj je hodil v Tolmin in Kobarid zdraviti kolero, se je nalezel še sam in zaradi nje umrl. Močnikova je vedela, da so se vsi prebivalci izselili 1909. leta, Kopšetovi so šli v PADARIJO. (Nerodno je, ker o zdravniku Kopšetu dr. Jože Pfeifer v svoji knjigi Zgodovina idrijskega zdravstva ničesar ne piše.) • V neposredni bližini (danes Komunala) je po odstranitvi Terezijinega jaška (1912.) slovel lepo urejen šolski vrt, v katerem je šolski ravnatelj RAFAEL GOSTIŠA učil vrtnarjenje in sajenje. • Tako rekoč z dvorišča se je stopilo v podzemno OBČINSKO LEDENICO, v kateri so idrijski me-sarji skupaj z ledom hranili meso. Led so pridobivali v zimskem času pri ŽORŽU (danes STADION). • Za Kopšetom je bila zelo uporabna lesena pokrita ŽEHT-NICA. V njej so lahko hkrati prale štiri ženske. Rake so bile speljane do bližnje rudniške kovačije, v kateri je voda poganjala norca – težko kovaško kladivo. Še prej je ista voda seveda omogočala delo napravam v BARBARINEM in TEREZIJINEM jašku ter njunima KAMŠTEMA. • Vzhodno od Kopšeta je bil na prehodu iz 19. v 20. stoletje prvi idrijski park NA PERGU, s klopami in potkami. Skozenj se je mimo BARBAR dalo stopiti na Rake (danes OLIMP). • Leta 1900 je v hiši bivala KATARINA KOPŠE s hčerko MARICO, poleg njiju družina JANEZA STRNADA, ANTONA MAJNIKA, JOSIPA MAJNIKA, pa še Prefarca ANDREJ in FRANČIŠKA REJC. Močniki tega leta niso omenjeni, kar seveda ni presenetljivo, saj so se tedaj mnoge družine selile skoraj slednje leto.

ŠMATEKI, Idrija šte. 261/281

Urbar: 262 • Via Roma 24 • Kosovelova 24

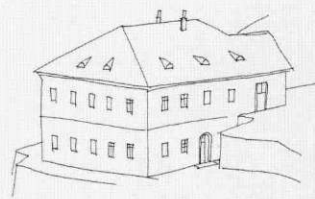
Kopšetov bližnji sosed ŠMATEK (vzdevek) je stal zahodno, med današnjo cesto ob Nikovi in cesto od Šelštve h Komunali. Prav drobcena je bila. Dolga leta zapuščene se spominjamo vsi starejši Idrijčani. Izginila je šele po 1960. letu. Imela je s kľofuto pošvedrano streho, kar za tako majhne knapovske hiše nikakor ni bilo značilno. • 1880. leta je bilo lastništvo pripisano MARIJI KAVČIČ, pozneje poročeni



PODOBNIK. 1927. je postal z darilno pogodbo lastnik njen sin JANEZ PODOBNIK. V zemljiški knjigi še stoji, da sta jo 1950. dedovali IVANA in mladoletna MARIJA PAVANI. 1959. je že govor o družbeni lastnini. • Hišica, kot kaže, ni bila nikoli gosto naseljena. Leta 1900 so bili v njej štirje stanovalci, deset let pozneje pa trije: rudarska vdova MARIJA PODOBNIK, kavarniški vajenec JANEZ PODOBNIK in rudar iz Čekovnika IVAN PODOBNIK. • Zapisano naj bo še, da je leta 1920 v hiši kot podnajemnik stanoval mestni ječar (grajski?), doma iz Vipave.

RUDNIŠKA NAD TEREZIJINIM ŠOHTOM, Idrija štev. 263/283 (?)

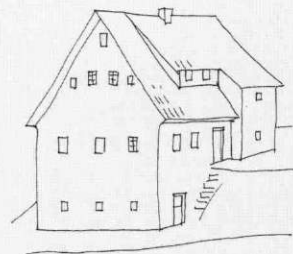
Tik nad poslopjem Terezijinega jaška (podrt 1912. leta) je stala mogočna stanovanjska hiša rudniških uradnikov (okrog 1905. KORŠIČ, PIRNAT). Hiša naj bi po ohranjenem načrtu sodeč imela strmo, klofnjeno, dvokapno streho, torej podobno kot mnoge druge rudniške stavbe. S starih razglednic iz prve svetovne vojne pa jo poznamo le z nizko, prav nič priljudno streho. • Kraj je vendarle spadal med najlepše idrijske koticke. Slovel je po razkošno bogatem vrtu (vrtnice), ki ga je okrog leta 1905 urejeval vrtnar FRANC LIKAR. V bližini je nad potjo na Smukovše stal prijeten lesen LUSHAUS. • Hišo so podrli zaradi ugrezanja tal po 1920. letu.



BIZJAK, Idrija štev. 265/285

Urbar: 266 • Via Col di Lana 4 • Ulica Sv. Ahacija 4 • Ulica Carla Jakoba 4

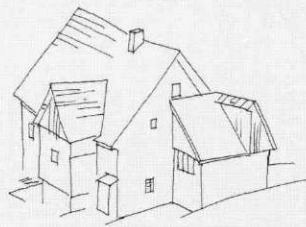
Gornja od dvojčic nad potjo k Smuku je bila nekdanj Vidmarjeva: 1867. LUKA, 1887. RAFAEL, 1904. mladoletni JANEZ, 1913. mladoletni FERDINAND. Šele 1923. leta je hišo kupil FRANC BIZJAK (iz hiše štev. 566, Prhaus v Grapi). Hčer HANCA je delala v trgovini pri ŠRAJU. Na stara leta ji je stregla RUTARKA, ki je hišo 1979. tudi poverbala. (V zemljiški knjigi je zapisan Milan Rutar s Triglavске ulice. No, tri leta kasneje je kot lastnica res zapisana ANTONIJA RUTAR, rojena SELJAK.) 1989. je bila hiša opuščena. Občasno so si jo prisvajali le sezonci. 1989. je v hiši tudi gorelo, gasilci so bili uspešni. • 1910. so v hiši stanovali tudi starši znanega lovca PETRIČA - KLJUKCA. • Okrog leta 2000 je bila v celoti odstranjena.

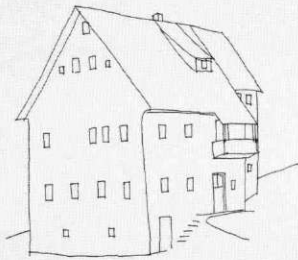


GRUDEN, Idrija štev. 264/284

Urbar: 265 • Via Col di Lana 3 • Ulica Sv. Ahacija 3 • Ulica Carla Jakoba 3 (1949)

Spodnja hiša od obeh dvojčic je bila že 1883. GRUDNOVA, 1920. je verbala ALOZIJA, ki se je poročila k MAKSLJU čez grapco (Idrija štev. 300). Iz 1934. leta je kupoprodajna pogodba za NATALIJO, Poženelovo vdovo. Že v naših časih, 1993. leta, je bilo lastništvo prepisano na MIRANA JURJAVČIČA. • Talči (Natalija), ki je bila kar trikrat poročena, je hišo postopoma popravljala. Pretiravala je s povečevanjem nekaterih oken, pod zahodni napušč je prizidala nekakšen zaprt balkon. Rekel bi, da se je stara čedna hiša spačila. • Leta 1900 sta v njej svoje dni preganjali dve družini – Grudni in Pelhani, vseh skupaj je bilo devet.

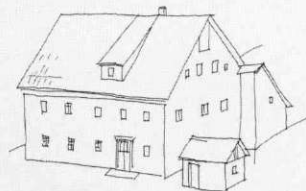




ČAR, Idrija števil. 268/288

Urbar: 269 • Via Col di Lana 6 • Ulica Sv. Ahacija 6 • Ulica Carla Jakoba 6

Visoka hiša tesno ob poti k Pelhanu in Smuku je bila v 19. stoletju KANDUČEVA. 1879. je poverbal JOŽEF, 1893. MARIJA. 1925. je lastnina prešla na IVANA ČARJA, ki je v hiši tedaj živel. 1948. so dedovali MARIJA, IVAN in mladoletni MARJAN ČAR. Končno, 1952., je hišo kupil VALENTIN ČUK ali še bolj prepoznavno ZORI ČUKOV. • Zadnja leta (mislim na hišo) je v stavbi stanoval MARJAN ČAR z ženo MARIJO, roj. BOGATAJ. Podrli so jo v decembru 1982. leta. • Dobro je vedeti, da je šlo za znane Kanduče, namreč starše muzikanta in dirigenta Ivana Kanduča (iz Zaspane grape). • Leta 1900 se je v hiši gnetlo štirinajst stanovalcev, od katerih je bilo le osem rojenih v Idriji. Deset let pozneje je hiša gostila enajst prebivalcev, le šest je bilo rojenih Idrijčanov. S tem hočem povedati, da je bil dotok kmečkih ljudi iz okolice vedno močan, naj je šlo za neveste, mlade rudarje, stare starše, šolarje ali sorodnike. • Stavba je bila s svojim visokim čelom daleč vidna in je imela vse lastnosti lesene rudarske hiše. Skozi stare omete se je tudi v njenih zadnjih dneh videlo, da je preživela mnogo čednejše čase.



RUDNIŠKA, Idrija števil. 266/286

Urbar: 267 • Via Col di Lana 7 • Ulica Sv. Ahacija 7 • Ulica Carla Jakoba 7

Hiša je stala prečno skoraj pod Čarjem, čelo ji je gledalo na vzhod. • 1881. leta jo je z izročilno pogodbo najbrž od očeta KARLA dobil JOŽEF ŠTURM, zato se hiše starejši Idrijčani še danes spominjajo kot Šturmove. Stavbo je sicer že 1904. kupil ERAR, odtlej pa je bila vse do svojega konca v rudniški lasti. Leta 1900 je v hiši živela osemčlanska Šturmove družina, a 1920. ni bilo tod nobenega več. Se je pa takrat že dobro zasedrala prav tako osemčlanska družina učitelja in šolskega ravnatelja RAFAELA GOSTIŠE. Bodoča amaterska slikarka FANČI, letnik 1913, je bila njegova hči. Po pripovedovanju so že 1914. leta zasedali nadstropje, v kletnem stanovanju so bili GLIHOVI in BILERJEVI, v zatrepnem stanovanju pa so se stiskali ŠTUMARGERJEVI. Okrog leta 1955 je hiša napokala. Za Gostiševe se ve, da so se preselili na KLIKLSULO v Kosovelovi ulici.

MATAČUN, Idrija števil. 293 (?)

Hiša je stala vzhodno, tik ob Jurjavčiču. Lastniki so neznani, v zemljiški knjigi o njej ni nobenih podatkov. V spominu je le še ime PRI MATAČUNU in to, da so v njej menda živeli Makučevi. Podrta je bila že pred 1. svetovno vojno.

JURJAVČIČ, Idrija števil. 272/292

Via Col di Lana 1 • Ulica Sv. Ahacija 1 • Ulica Carla Jakoba 1

Stara Jurjavčičeva hiša (vzdevek MIGOVČEK) je bila postavljena takoj nad Šelštvijsko in Kalejštrovcem. 1881. jo je poverbal ANTON JURJAVČIČ, za katerega zapisani

podatki pravijo, da je šele 1883. prišel iz Srednje Kanomlje. Najbrž 1888. je poročil ANO iz Črnega Vrha. Zabeleženo je tudi, da je hišo s kupoprodajno pogodbo 1896. dobil ANTON, sin prejšnjega TONETA iz hiše št. 134 (BASILE nad FRANČIŠKAMI). 1936. je kupovala LUCIJA JURJAVČIČ, poročena KOGEJ, in 1942. je ponovno prešla v roke prejšnjega TONETA. Kar zapletena pot! 1989. je dedoval RADO JURJAVČIČ, Tonetov sin. • Okrog 1990. je bila stavba podrtja do kletišča, na novo ploščo je Rado potem nasadil novo poslopje.

KOLENC, Idrija št. 271/291

Urbar: 272 • Via Col di Lana 2 • Ulica Sv. Ahacija 2 • Ulica Carla Jakoba 2

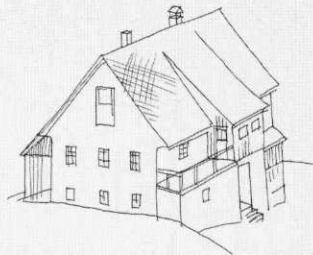
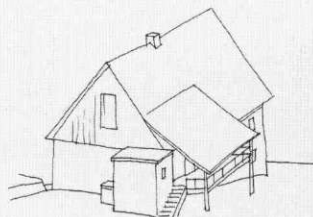
Gre za star idrijski rod (KALINC – po idrijsko). • 1882. je hišo z izročilno pogodbo prejel IVAN KOLENC. 1913. leta je z darilno pogodbo prešla na FRANCA KOLENCA, sorodnika, morda bratranca (Francev oče je bil tudi Franc). Treba je omeniti le še MARIJO LIKAR, rojeno KOLENC, ki je posest dedovala 1973. leta že v visoki starosti. 1986. leta je hišo dobila hči, prav tako MARIJA LIKAR.

• Hiša je že dolgo nazaj govorila o dobrih in skrbnih gospodarjih. 1901. leta je JANEZ (IVAN) dvignil vzhodni del stavbe. Je tedaj povečal okna? • Zvedel sem še, da sta bila LIKAR iz Pronta in IVANA LIKAR, poročena MOČNIK, brat in sestra, oba iz Čekovnika. Ivana je bila namreč moja prababica, njena hči Pepca je vzela Pepeta Kosovega z Luže. Torej smo Terpini (bolj papirnato seveda) nekoliko povezani tudi s Kalinci. Naj bo to bolj za šalo kot zares! • Zelo zgovorni so podatki iz popisa prebivalcev. Leta 1900 sta v hiši živela osamljeni Janez in družina Franca Kolenca, vsega šest oseb. 1910. leta so bili v hiši samo še trije: čipkarici MARIJA in ANA ter devetletna učenka JOSIPINA. Prav nič seveda ne piše, kaj se je zgodilo z moškimi: z 58-letnim Janezom, z 51-letnim Francem in z 20-letnim Francem.

RUDNIŠKA, Idrija št. 270/290

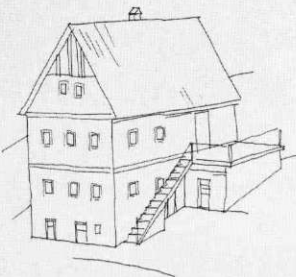
Urbar: 271

O njeni podobi mi ni nič znanega. Vem le, da je stala ob bližnjici mimo vrtov, od Kalinca k Pelhanu. • 1880. leta je v njej prebival lastnik JOŽEF BRATUŠ z ženo in dvema otrokoma, zraven pa še štirje podnajemniki. 1884. je hišo kupil sosed iz Pronta ANDREJ VONČINA (Hladnik, Idrija št. 277/296). Leta 1900 so v njej bivali: zakonca ANTON in MARIJA VONČINA, oba Čekovnikarja in FRANC NOVAK iz Krškega, pa soproga MARIJA s Poljan. Imenovana MARIJA VONČINA je hišo 1885. tudi kupila. Naprej je šlo hitro. Stavba je zaradi pogrezanja tal verjetno napokala, 1895. jo je kupil ERAR, 1906. pa je ni bilo več (iz zemljiške knjige je bila zbrisana).



RUDNIŠKA, Idrija štev. 269/289**Urbar: 270**

Stala je levo ob poti Čar-Kolenc. Že 1871. jo je dedoval ANTON MAKUC, se pravi, da je bila MAKUCOVA že prej. 1895. jo je najbrž precej izdelano kupil ERAR in 1906. je ni bilo več med živimi. Tudi o njeni zunanosti ali notranosti nimam podatkov. • Vem le nekaj o prebivalcih. 1880. sta tukaj živeli družini ANTONA MAKUCA in MATEVŽA POLANCA. Oba sta nevesti privlekla od Fare. Tega leta je v stavbi prebivalo (s podnajemnicama vred) enajst oseb. Po tlorisu sodeč je bila hiša podobna nižje ležeči RUDNIŠKI (Šturmovi), tudi ležala je podobno, njena glavna os je bila obrnjena proti Goram.

PELHAN, Idrija štev. 267/287**Urbar: 268 • Via Col di Lana 7 • Ulica Sv. Ahacija 7 • Ulica Carla Jakoba 7**


Hiša še danes leži v tem delu Pronta najvišje ob poti k Smuku. V njej se v naših dokumentiranih časih trdno držijo Pelhani. Vsaj od 1868. leta dalje. Takrat je hišo in posestvo kupil MATIJA PELHAN. 1891. leta jo je dedoval ANTON (iz hiše štev. 312, EDER v Prontu). Naprej gre zelo utečeno: 1926. jo je verbal FRANC (1899–1970) in 1970. njegov sin FRANC. • Ogrodje hiše je očitno kar staro, a stavba sama ne ponuja takšnega vtisa. Temeljito prenovi je gotovo doživela že davno pred drugo svetovno vojno. Zadnja dela na njenem videzu je zagrešil sedanji lastnik. • Leta 1900 sta si hišo delila brata TONE in POLDE z družinama. Polde se je do leta 1910 že odselil. • Med prezidavami je današnji lastnik ugotovil, da je bila osnova sedanji hiši prav majhno enoprostorno poslopje s prizidano shrambo, sezidano iz grobega kamenja. Na to razširjeno osnovo je pozneje bog ve kdaj zrasla pritlična enostanovanjska hiša, ki je bila dvignjena za nadstropje 1896. leta. Tako pravi hišno izročilo. Pred 1957. letom, ko so jo prebelili, je imela rumen omet, bele okenske okvire, med nadstropji široke bele vence, polovični čelni opaž in zunanje stopnice do nadstropja. Bila je prav čedna. • Med drugo svetovno vojno so imeli Nemci postojanke pri LOJZKI, pri ALEŠU in pri DEMŠARJU, pri PELHANU pa ne zaradi bolne stare matere. Nad hišo so bile preko Demšarčne grape speljane žične ovire, preko grap tudi zaminirane. Če so domačini hoteli po steljo na Tičnico, so morali dobiti prepustnico. Med Pelhanom in Smukom je bil vsidran protiletalski flak. Brž po vojni so mine pred partizanskimi puškami pobirali nemški ujetniki.

Srednji Pront**HLADNIK, Idrija štev. 277/296****Urbar: 278 • Via Milano 26 • Platiševa 26**

Hiša je imela ob stopnišču v Srednji Pront najnižjo lego, brž za Šelštviyo. Preko stopnišča in betonske plošče se je nekako držala temačnih prostorov tik nad grapo.

V njih je bil najprej ŠTRAVSOV hlev, rekli so mu KMINČKOVA ŠTALA. (So bili torej Štravsi, ki so imeli mesarijo PRI POLONI – danes trgovina Kmetijske zadruge – s Cerkljanskega?) Za Štravsom so hlevu rekli MLINARJEV in nazadnje po 1950. letu je bilo v njem skladišče odpadnih materialov ali na kratko ODPAD (pozneje DINOS – Dajte industriji njene odpadne surovine). Na Odpadu je delal zadnji lastnik hiše, o kateri govorimo, JANEZ HLADNIK. Imel je že iz prve vojne pohabljeno nogo. • Do 1896. je bila hiša z vrtom SVETLIČIČEVA. Tega leta jo je kupil JOŽE LAPAJNE, ki je v njej že takrat stanoval. Za Jožetom je dedovala FRANČIŠKA, rojena IPAVC, 1905. KAROL in 1926. spet FRANČIŠKA LAPAJNE. V tem obdobju se je hiše držalo ime PRI LAPEJNU. Karel je bil rudniški pisar, ki je 1906. leta poročil VONČINOVO FANI (Frančiško) s tremi nezakonskimi otroki – STANO, EDIJEM in KARLOM. Bil jim je prav dober oče. Svojih otrok ni imel. Stane se Idrijčani spominjamo kot dolgoletne apotekarce, zelo cenjene in spoštovane osebe. Poročila se je s PEPICOM KAVČIČEM in v zakonu kar precej prestala. • Hišo je šele 1930. leta kupil JANEZ HLADNIK (s števil. 409 – prhaus na Brusovšah). Okrog 1950. leta smo mu idrijski mulci večkrat na leto s karjolo pripeljali staro REJNO (železo, grodl, baker, svinec, mesnk, cink, stare krpe, kosti in še kaj). Nekaj malega smo le zaslužili. Janez se mi je zdel zmeraj nekam nataktnjen. • Hiša sama je bila prav lepa, bela, v svoji zgodovini večkrat obogatena s prizidki, ajkrlji ali vsaj škarpami. Svoj breg je zelo imenitno izkoriščala. • Podrla se je 1967. leta. Po zaslugi LOJZKE GNEZDOVE in dr. JOŽETA ČARJA so Janeza z ženo izselili štirinajst dni prej, kot se je bajta sesedla.

LAMPEČKA, Idrija števil. 280/299

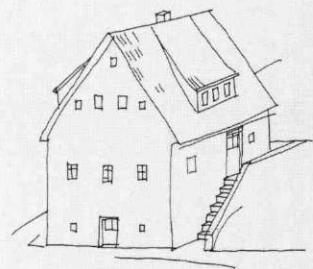
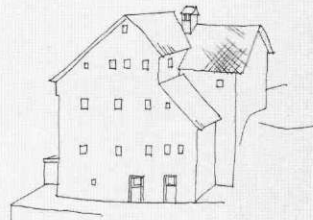
Urbar: 281 • Via Milano 20 • Platiševa 20

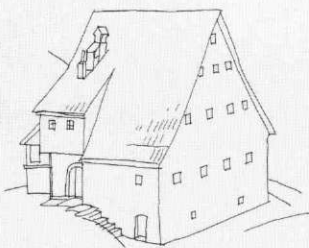
Prva hiša levo ob stopnišču je bila pred prvo svetovno vojno FORTUNATOVA. Od dveh Fortunatovk, menda Hrvatice, jo je 1924. leta kupila LAMPEČKA, po kateri je hiša dolgo obdržala ime. To je bila ANA LAMPE, poročena URŠIČ, trgovka pri NOVAKU v Ustrani gasi, pozneje pri sosednjem VONČINU. Šele 1952. je precej dotrajano stavbo z vrtom kupil Kanomelj ANŽE ERJAVEC. • Zamenjal je že gnilo ostrešje, na običajno stavbno maso je položil položnejšo klofnjeno dvokapnico brez ajkrljov. Hiša je na ta način seveda obubožala. • Ni znano, kdaj se je podrla, verjetno okrog 1980. leta.

LIKER, Idrija števil. 278/297

Urbar: 279 • Via Milano 21 • Platiševa 21

Idrijsko značilna, velika, pribrežna hiša je bila kajpak LIKERJEVA v Prontu. Njeno prostrano, v dolino zagledano čelo je imelo okna v petih vrstah, vendar je bila le pritličnica. Imela je strmo streho, ajkrlje, značilne, eden k drugemu prislinjene dimnike, s kratkim preddverjem zakrit okrogel portal in na gornji strani velikanski pokrit gank. • Okrog 1960. smo imeli za Likarjem najet vrt. Kolikokrat sem sopal po



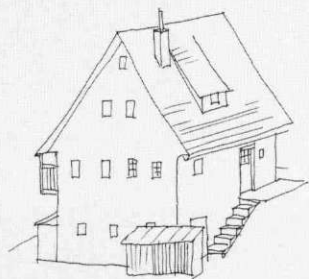


stopnišču mimo stare lepoticice in jo občudoval. Dvajset let pozneje ji je s čela odletel že skoraj ves omet, tedaj je brezsravno razgolila svoja lesena, rebrasta nedra.

- Likarjeva je bila že pred letom 1881. 1923. je za Matijo verbal FRANC. FRANC, boljše FRENČEK, je bil rudar in odličen vrtnar (PELLISOV vrt nad nekdanjim Terezijinim šohtom). Poročil se je z Zagodovo sestro. Od štirih otrok so mu trije umrli za tuberkulozo.
- 1962. je dedovala vdova FRANČIŠKA (FANI ali FANČI), a istega leta si je breme lastnine z darilno pogodbo naložil FRANC REJC. Štiri leta pozneje je idrijsko sodišče presodilo, naj FRANČIŠKA dobi hišo nazaj. V redu. 1968. je nazadnje močno dotrajano in izpraznjeno hišo kupil IVAN ČEFERIN s Pluzenj.
- Kot vsaka lesenjača se je sesedala počasi. Dokončno se je zgodilo 1985. leta.

TROHA, Idrija štev. 279/298

Urbar: 280 • Via Milano 19 • Platiševa 19

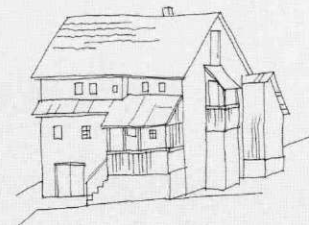


Staro še pomnjeno ime je PRI PODOBNIKU. Res pravi zemljiška knjiga, da je leta 1880 hišo kupil IVAN (morda JANEZ) PODOBNIK. Podobnikova je bila vse do 1920. leta. Zanimivo je, da je leta 1900 gostila tri stanovalce, a nobeden ni bil Podobnikov. No, 1920. je kupoval IVAN MOLJK s Planine. Bil je komunist in je seveda imel z Italijani sitnosti. Pregnali so ga.

- 1932. leta je hišo prodal TONETU TROHU, ki je bil prej podnajemnik pri KERTLJU v Gasi (Via Trieste 4). Tone se je v resnici vrnil domov, svoje otroštvo je namreč preživel pri sosedu MAKSLU.
- In res, v popisu prebivalstva za leto 1900 sem našel pri MAKSLU družino TROHA: oče ANTON, mati IVANA in sin ANTON (rojen leta 1900).
- Tone je hišo prekril, pri tem je odpičil kakšen ajkrl in kakšno okno zazidal. Tako! Drugače je stavba z okolico vred pričala o skrbni roki.
- Ko je šlo zares, ko se v Prontu ni več dalo živeti, sta se z ženo odselila na Brusovše. Okrog 1980. leta je Tone še vedno prihajal obdelovat svoj vrt.

MAKSL, Idrija štev. 281/300

Urbar: 282 • Via Milano 15 • Platiševa 15 (19)

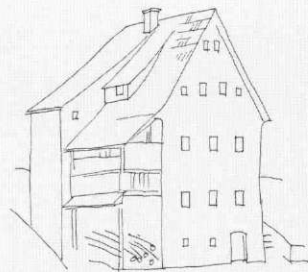


Lastništvo se v nam znanih obdobjih ni spreminjalo. Ves čas so bili lastniki MAKSLJEVI. Od 1824. so si poleg IVANE in še enega MAKSLJA brez imena podajali kljuko kar štirje FRANCI.

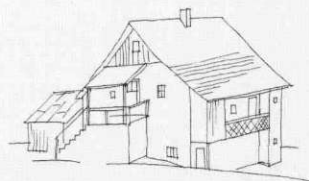
- Hiša je stala ob vozni poti izza Kovačice, med Trohom in Obrekarjem. S svojo zunanostjo je pridno pripovedovala, kaj vse so njeni graditelji postorili: zmanjšali strešni naklon, zazidali nekaj oken, odstranili kakšen ajkrl, montirali novo kritino, uredili nadstreške in kratke ganke, nazadnje še izbezali velikansko odprtino za prvo garažo.
- Leta 1900 so se v njej stiskale tri družine (osem stanovalcev). Podirala se je družno s sosednjimi.
- Po potresu 1976. leta so komisijsko ocenjevali škodo. Tudi v umirajočem Prontu so takrat označevali stavbe, v katerih ni bilo več varno živeti, z rdečim križem v krogu. Hišam, ki so bile namenjene le še rušenju, so dali enkratno odškodnino (rudnik in država).

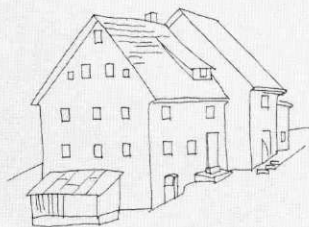
OBREKAR, Idrija štev. 282/301**Urbar: 283 • Via Milano 14 • Platiševa 14 (19)**

Najbolj vzhodno lego od treh sosed v vrsti je imela OBREKARJEVA hiša. Bila je najbližja grapi in KOLENCU na nasprotnem bregu. Do svojega konca je ohranila vse dobre in čedne posebnosti idrijske rudarske hiše. Lepo se je vključevala k vozni poti, še lepše je opravila z bregom za hišo in bližnjim gozdičem. Deloma zunanje stopnišče je teklo pod napuščem. • Zveneče ime je dobila po IVANU OBREKARJU, ki je bil 1847. rojen na znameniti (po Kosmaču) trebušarski domačiji. Obrekarjeva KATI je potem vzela FRANCA BOŽIČA in kraj je dobil novo ime. Kati je verbala 1915. leta. 1956. je dedovala hči MARIJA, poročena v Italiji. • Vse bolj osamljena hiša je bila 1948. leta nacionalizirana in 1967. jo je kot zadnji v navezi kupil MARJAN GNEZDA iz kanomeljske PACMAUNCE. Tega leta je še stanoval pri sosedu LIKERJU.

**CARL, Idrija štev. 283/302****Urbar: 284 • Via Milano 18 • Platiševa 18**

Hiša v bregu nad Trohom nosi ime medvojnega aktivista in obveščevalca JAKOBA CARLA. 1944. so ga idrijski belogardisti na svoji komandi v Palacini izmučili do smrti. Po njem se danes imenuje del Pronta. Jakob Carl je hišo in pripadajoči svet kupil šele 1928. leta. 1948. leta sta dedovala JULIJA in MARJAN CARL. • A hiša ima še precej burnejšo zgodovino. Jakob jo je kupil od FRANCA ŠPETA, ki je bil poročen z mojo sorodnico KATARINO TERPIN, sestro mojega starega očeta ŠTEFANA in hkrati sestro idrijskega slikarja MATEVŽA TRPINA. Katarina (bolje – HANE) se je z možem izselila v nemški GELSENKIRCHEN. Njeni potomci, danes raztreseni po Nemčiji, še vedo za stare vezi z Idrijo. • Hiša je bila torej vsaj od 1875. ŠPETOVA, kot ŠPETOVE se je še danes spominjajo najstarejši Idrijčani. • Še nekaj: v podnajemniški družini je bil pod imenovano streho rojen JOŽEF FERJANČIČ (1787), pozneje poročen z Marijo Albreht v Grapi (danes Lipužič). Gre za prednike današnjih Ferjančičev z Vojskarske ceste. Naš Jože ali Pepče je bolj slabo pisal, zato domnevam, da to ni bil tisti lekarniški laborant JOŽEF FERJANČIČ, zaposlen od 1810. do 1843., ki je Henrik Freyerju pošiljal nabrane in posušene rože (in imel zgledno pisavo). • Stanovanjsko poslopje je bilo še okrog 1970. leta simpatično domače in prostorsko bogato. Marsikateri problem v notranjščini so reševale zunanje stopnice. Gank in pokrito stopnišče sta stavbo delala pestro in slikovito. Ajkrlji so najbrž izginili ob spreminjanju strešnega naklona. V zadnjem obdobju je z vnašanjem železobetona postajala hud spaček. Od premikanja tal je bila ob svojem koncu do kraja vegasta in napokana. Zaradi varnosti je bila 1988 (?) razstreljena. Tedaj je bila uničena pot h Gnezdju. • Leta 1900 je v hiši bivalo devet oseb, enako tudi leta 1920.





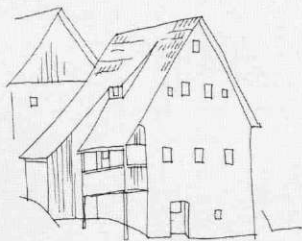
PIVK, Idrija štev. 285/304

Urbar: 286 • Via Milano 17 • Platiševa 17 (19)

Hišo nad Carlom je 1872. podedoval IVAN TUKAČ, se pravi, da so jo Tukači imeli že prej. Ime PRI TUKAČU je bilo kar dobro zasidrano. Gospodar Ivan je rad povedal, da so njegove tri hčerke vzele PISAČA, POSTOPAČA in KOVAČA. S postopačem je bil menda mišljen mestni policaj. A oddal je vse tri, kar je navsezadnje edino važno. Tista KOVAČEVA je šla v današnjo Študentovsko (LAPAJNE PETER), pri njej je dočakal svoje zadnje dni tudi oče Ivan. • Njegov brat BERNARD (rojen 1854.) je bil imeniten idrijski gasilec. • Leta 1900 je v hiši stanovalo dvanajst oseb, kar devet je bilo Tukačev. • 1924. leta je hišo kupil CENE PIVKOV, ki ga še danes pozna vse mesto. Bil je pač posebne sorte. Njegova žena HANE (Bogatajeva) je bila izredno razgledana, a ga je rada žužkala. Cene je prej živel pod sv. Antonom ob stari prejnutarški cesti (Idrija 153/163). 1970. je Cene posest izročil sinu Janku. • Stavba je gotovo pretrpela zelo različne graditeljske podvige. Njene zadnje slike niso odsevale tako rekoč nič stare lepote. Poleg dotrajanosti in vse hitrejšega premikanja tal so svoje doprinesli še nekateri ponesrečeni graditeljski posegi.

RUSC, Idrija štev. 284/303

Urbar: 285 • Via Milano 16 • Platiševa 16



Kolikor je znano, je bila hiša vseskozi KLEMENČIČEVA, se pravi RUSCOVA. 1874. jo je podedoval FRANC, 1912. pa MATIJA. 1954. je prevzel FRANC mlajši, a 1960. ali 1961. se je že sama podrla. 1920. leta je pri RUSCU živel Matija z družino, pri bližjem ŠPETU pa Pepe z družino. Pepetu se je 2. 3. 1903 rodil sin JOSIP, poznan kot PEPE RUSCOV, muzikant, glasbeni učitelj, komponist in dirigent. Pravijo, da je bil sicer rojen NA TOMU, kar je seveda mogoče, ker je bil vzhodni trakt slikovite stavbe že pred 1850. letom Klemenčičev. Oče PEPE je bil dvakrat poročen, drugič leta 1902. • Hiša se je posebej čez leto rada skrivala v sadnem drevju. Na panoramskih posnetkih je vidna le deloma. Ve se pa, da je bila v marsičem podobna svojim sosedam: ganki so bili umeščeni na vzhodu, hišni vhodi pa na zahodu. Za hišo je stal precejšen hlev s šupo, najbrž je stavbi pripadalo nekaj več sveta.

KOGEJ, Idrija štev. 297/316

Urbar: 298 • Via Milano 25 • Platiševa 25

Pred 1881. pa tja do 1910. je bila hiša BURNIKOVA. 1910. jo je kupil ANTON KOGEJ, ki je bil tedaj v njej podnajemnik. 1912. leta je zabeležena kupna pogodba za KATARINO in LEOPOLDINO KOGEJ (učiteljica na Vojskem), vsaka je dobila pol. Potem je bil mir do 1966., ko je ljubko, a dotrajano hišo kupil FRANC MLAKAR iz Žirovnice. • V povojnem času je v njej vrsto let živel družina KARČNIK: mati ANGELA, oče FRANC (znan telovadec, vaditelj, 1925. leta načelnik Telo-

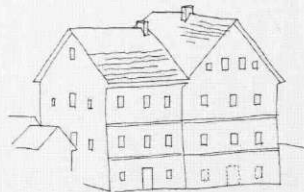
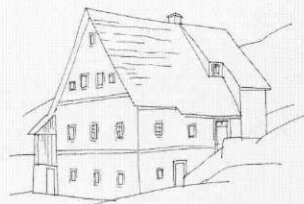
vadnega društva – naslednika Sokolov) in sin JOŽE (strog profesor matematike in fizike na idrijski gimnaziji). Karčniki so hišo zapustili spomladi 1967. leta. Stavba je bila potem dlje časa opuščena, vsaj 1996. ali že prej je bila podrta. • Na njenem sijajnem prostoru je v današnjem času zrastle nova hiša, čedna, bleščeča, a vsa drugačna od nekdanje. • Stara hiša je bila dolgo v povojni čas krita s šinklni (vsaj do 1975.) Do stanovanja je imela pod zahodnim napuščem speljano stopnišče, prizidek, utečeno logično število oken, rdečkasto poslikavo. Ajkrli za hrupen povojni čas niso bili več zanimivi.

KRŽIŠNIK, Idrija štev. 453
Via Milano 23 • Platiševa 23

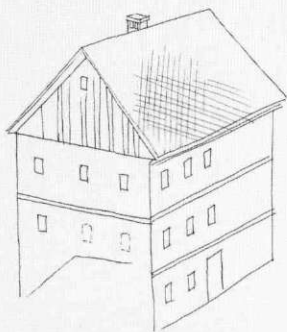
Hišo, katere čelo je tudi obrnjeno k Nikovi, je 1884. leta dokončal ANTON RUPNIK. V tej soseski je bil kar zagret graditelj. 1899., po petih letih torej, je hišo kupoval ANTON MAKSELJ, ki je tedaj bival pri KRAPŠU na Vojskarski ulici. Hudo se je zadolžil, precenil je svoje zmožnosti. Že naslednje leto je hiša prešla v državne roke (ERAR). 1940. se je prepisalo na SOCIETA MONTE AMIATA in 1948. je bila hiša označena za skupno premoženje. • Šele 1963. stoji črno na belem kupna pogodba za dva nova lastnika: za JOŽETA KRŽIŠNIKA in IVANA MAVERJA. Povejmo, da je bila hiša sicer v vseh časih precej obljudena. Pred prvo vojno so denimo v zgornjem nadstropju živeli KRAPŠEVI, v sredi PAVLE ŽONTA in spodaj KRŽIŠNIKOVI. • Okrog 1940. leta je bila na zunaj zelo vpadljiva s svojo temno rdečo poslikavo (rdečerjava?), z belimi vencni in belimi okenskimi okvirji. • Slišal sem, da so bile v tistem času vse rudniške stanovanjske hiše v Idriji pobarvane v rdeče in se tako dobro ločile od vseh ostalih. • Nekako od 1940. do 1960. je v hiši prebival posebež in hkrati dobra duša FRICE KNAPOV z ženo TONČKO in vnukoma: SILVI je bil v gimnazijskih časih moj sošolec, njegov polbrat SERGEJ PELHAN, tudi gimnazijec, je bil po osamosvojitvi znan in uspešen kulturni minister.

REPAR, Idrija štev. 475
Via Milano 22 • Platiševa 22

Hiša je bila zlepljena s sosednjo Kržišnikovo tako, da je za razliko od sosedja njena vzdolžna fasada gledala k Nikovi. • 1897. je zapisana kupna pogodba za JOŽETA ROVTARJA (slikar, verjetno pleskar). Sodeč po hišni številki (475) je bila stavba tudi zgrajena v tistem času. 1917. leta je posest dedovala MARIJA ROVTAR, roj. KOGEJ. Rovtarjeva BARBA, ki se je niti najstarejši Idrijčani ne spominjajo več, je bila torej Marijina tašča. A Lojzka Gnezdova (tudi iz Pronta) je še vedela za Barbo. • No, 1921. leta je hišo kupil KAROL BERIČIČ, rudar. Že naslednje leto se je zapisal med posestnike lesni trgovec IVAN SELJAK, 1924. pa jo je z resnejšimi nameni kupil PAVLE REPAR. Skupaj z ženo HANE sta bila med Idrijčani zelo znana, HANE je okrog 1930. leta na veliko kontrabantila s tobakom. Lep del prontarskega



življenja se je odvijal na njihovem dvorišču. 1952. leta je hišo prevzel Hanin nečak VINKO ŠTRAVS (Venceslav), gozdar in zelo znan lovski kinolog. Njegov sin dr. SILVI ŠTRAVS, v Idriji cenjen zdravnik, je tudi ostal povezan z zeleno bratovščino. • Pred prvo vojno je tu štela dneve družina gozdarja HRIBERNIKA. Njegov sin LADE je okrog 1950. leta stanoval v FARŠULI in njegova hči MIRJAM – se prav dobro spomnim – je bila moja sošolka v prvem razredu osnovne šole. • Gnezdova Lojzka mi je povedala še to, da je na podstrežju “prejšnje lesene hiše” živel TUTULA, majhen grbast možicelj, ki je znal poslikavati staro cerkveno plastiko. • Reparjeva hiša je torej poznala zgodb še in še, a jo je vseeno pred nekaj leti odplaknilo. Nad prvo ploščo so jo vso odbili.



BONČINA, Idrija štev. 479

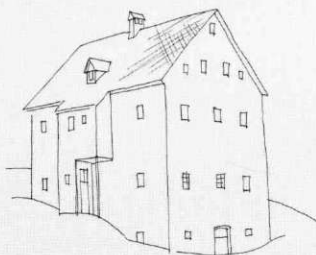
Via Milano 24 • Platiševa 24 (5)

Zemljišče s parcele 938 je 1892. leta kupil ANTON RUPNIK. Sedem let pozneje je bila nova hiša že vpisana v zemljiški knjigi. 1901. je dedovala MARIJA RUPNIK, 1920. pa očitno njen sin JOSIP (Pepče). 1937. sta dedovali dve Mariji, Trewnova in Rupnikova, a po devetih letih je zapisana kupna pogodba za MARIJO FILIPIČ, roj. KOSMAČ, iz Otaleža. Njen soprog IVAN ali JANEZ je bil mestni pismonoša. 1962. pa so se iz Kanomlje sprožili BONČINOVI. Kupno pogodbo je sestavljal FRANC, ki je imel po stari šegi očeta Franca. Vendar je bil zalogaj prevelik, kupil je le dve tretjini, ostalo pa ANTON MUNIH iz Ul. IX. korpusa. Tisto tretjino je po štirih letih TONE prodal FRANCLNU. • Hiša je bila grajena v letih, ko se je precej več dalo na trdnost in trepežnost kot na domačnost in toplino (tudi cenenost). Po svoji obliki je bila preprosta dvokapnica brez prizidkov in ajrklov. Takša se je večidel ohranila v naše čase.

GNEZDA, Idrija štev. 286/305

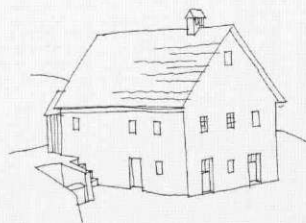
Urbar: 287 • Via Milano 13 • Platiševa 13 (27)

Hiša je bila že od 17. stoletja dalje Gnezdova. V 19. stoletju je ANDREJ poročil DEMŠARJEVO MARJANO. Na stara leta je zanjo skrbela hči KAROLINA, pa so ji v zahvalo pripisali hišo. Vzela je čevljarja VIDMARJA s ČERINOVŠA. Sestra HELENA je 1889. vzela rudarja JANEZA RAZLOŽNIKA s Kalvina (svet na poznejšem Bernikovem). Na žalost so obubožali, zakaj, mi ni znano. Heleno je dvanajst let matrala vodenica. Na plečih hčere LOJZKE je bil tudi oče Janez – triindvajset let je skrbela zanj. • LOJZKA, zadnja prebivalka visoke stare hiše izpod Tičnice, ni bila niti Gnezdova niti Razložnikova, čeprav so jo ljudje večinoma poznali kot GNEZDOVO. Bila je MILOSTOVA, poročena z BERNARDOM MILOSTOM z Grgarja. Otrok nista imela. • V samoti sta si hiša in Lojzka nabirali leta. • Nazadnje je Lojzka zaradi bolezni odšla, lastniki, ki jih prej leta in leta ni bilo blizu, pa so graščino lepega dne podrli, a med delom jim je pomagal še ogenj. Bajje je lepo gorelo. • Hišo imamo vsaj od zunaj dobro dokumentirano.

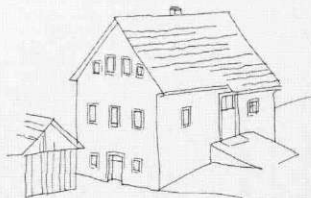


DEMŠAR, Idrija šte. 570**Via Col di Lana 8 • Ulica Sv. Ahacija 8 • Ulica Carla Jakoba 8**

1894. je JANEZ DEMŠAR iz hiše šte. 58 (Stari farovž ali ŠPIČEK pri sv. Trojici) kupil svet pod Tičnico. 1904. je dokupil od TONETA BOŽIČA še travnik z go-spodarskim poslopjem. Do 1910. je bila v zemljiški knjigi že vpisana nova stavba, vendar je že dve leti prej po možu dedovala vdova FRANČIŠKA. 1910. (strašno gosto je bilo) je novogradnjo kupila FRANČIŠKA KAVČIČ, rojena ALBREHT (iz hiše šte. 255, na Kalvinu). A glej, istega leta jo je DEMŠARCA kupila nazaj. Odločilno je bilo, da se je 1918. leta iz Švice vrnila Rezi. Z njenimi prihranki so hišo le dokončno uredili. Vdova Demšarca se je pozneje še enkrat poročila, govori se, da zaradi penziona. • Rodila je pet otrok, med njimi najbolj znanega ERNESTA, znamenitega zdravnika (rojen 30. 12. 1902). Med drugo svetovno vojno so ga v Žireh umorili domači izdajci. Njegova vdova je podarila doktorjev rentgenski aparat PB Franja. Njegov sin, prav tako ERNEST, je bil moj gimnazijski sošolec. Živi v Žireh; v smehu rad večkrat pove, da je tisto o njegovem žirovstvu le videz, on je pač po srcu še zmeraj Idrijčan in pika. • Vrnimo se na začetek: MATIJA DEMŠAR je bil zaposlen na sodišču, tako je lahko poceni in iz prve roke kupoval. Kar lepo je obogatel. Njegova je bila šte. 58 pod sv. Trojico, svet nad Bevkom (v dolini Nikove), hiša šte. 311/333 (MORAVEC v grapi, kupljena je bila že 1850. leta). Eden njegovih potomcev je uspel vse veliko premoženje zapiti in zapraviti. Za hišico pod Loparjem so 1910. komaj skupaj spravili. • 1954. je dedovala REZI DEMŠAR, 1984. pa je z darilno pogodbo dobila posest ANICA GLIHA, rojena DEMŠAR. Tu se Demšarjeva štorija konča. • 1995. je hišico s svetom vred kupila EMA KACIN, rojena VONČINA (Carla Jakoba 10). Od tedaj naprej poznamo hišo le še pod tem imenom: PRI KACINU. • Stavba je bila v prvotni obliki po glavni osi krajša od današnje. Imela je tudi kletno stanovanje. Zgoraj sta se je z juga tiščala stranišče in drvarnica, tudi stopnice za na pod so bile le skrite pod napuščem. Izpod hiše se je zvila edina steza v dolino, pretaknila se je čez brv in se pri Kalincu združila z boljšo preko stopnišča k Šelštvi. Grapci, ki se v bližini Šelštve izliva v Nikovo, so zato so-sedje navadno rekli DEMŠARČNA GRAPA.

**ALEŠ, Idrija šte. 558****Via Col di Lana 9 • Ulica Sv. Ahacija 9 • Ulica Carla Jakoba 9**

1906. je ALEŠ BEZELJAK (najbrž s stare kmetije PRI BEZELJAKU, nad Zalo, Jelični Vrh) kupil pod Loparjem travnik. Naslednjega leta je s pridnostjo že dokončal novo stavbo. Vseh njegovih pet otrok je bilo še rojenih na kmetih. 1910. je zapisano, da so se trije fantje udinjali kot hlapci, dekleti sta pa klekljali. • 1922. je oče Aleš izročil sinu JAKOBU. • 1948. so dedovali trije Jakobovi otroci (Jakob, Franc in Marija) in – kot kaže – vdova. Istega leta sta Jakobov delež dobila brat FRANC in sestra MARIJA (poročena PIRC). • 1967. je še Marijin delež prevzel FRANC in tako je bilo vse zaokroženo. • Podoba prvotne hiše hranijo v stanovanju in so mi jo

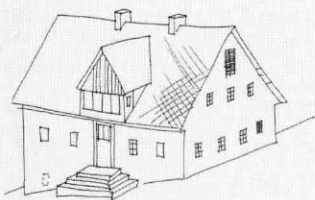


prijazno pokazali. Najbrž je imela siv omet in belo obrobljena okna, do vhoda pa bolj mostiček. Klet so preuredili v hlev. K hiši je spadal še droben senik in drvarnica za hišo. • Predelovali so leta 1972.

Zahodni Pront

ŠORMAN, Idrija štev. 298/317

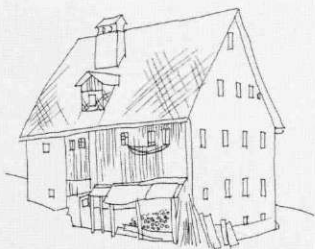
Urbar: 299 • Via Milano 1 • Platiševa 1



Šorman se stiska takoj za starodavno KLIKLSULO v Kosovelovi ulici. Gre za čedno staro hišo s pokritim gankom in prizidki na vzhodu, pa s trikotnim ajkrlom nad vhodnim stopniščem. Solidno izkoriščen prostor! • Pred 1850. je bil lastnik FILIP ABRAM, od 1878. dalje KATARINA. Njo je, očitno, poročil BIZJAK FRENCE s Križne Gore, ki je od 1888. zapisan kot novi lastnik. Imela sta dve hčeri, vendar je 1929. verbalna MARIJA KOGEJ, poročena BERTOSI. • 1953. je bila hiša podružbljena. Dve leti pozneje jo je kupila MARICA SEDEJ z Gor nad Idrijo. • Kako je torej s ŠORMANI, se vprašamo. Res, leta 1900 je v hiši živel Čeh ŠORMAN IVAN, poročen s KOGEJEVO MARIJO in tremi otroki. A hiša še zdaleč ni bila njegova. Hiša je RUSCOVA od 1989. leta, ko je EMA STRUŽNIK, rojena SEDEJ, prodala posest SILVIJU KLEMENČIČU. Hiša, v kateri so Ruscovi živeli od 1930. leta dalje, je danes zares njihova in sme se reči: PRI RUSCU. V današnjem času se Silvi ukvarja z obnovo fasad in zamenjavo dotrajanih oken.

PIRC, Idrija štev. 296/315

Urbar: 297 • Via Milano 2 • Platiševa 2



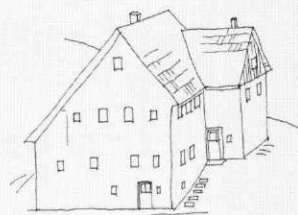
Hiša na začetku najbližje poti na Tičnico, mimo TIČNCA in mimo ČUKA pod gozdom, je bila ena najsijajnejših idrijskih domovanj. Bila je bela, nadstropna, s stanovanji v zatrepu, z obzidanim stopniščem k vhodu, kletjo, pokritim gankom in pritačnjeno drvarnico. Tudi s stopničasto potko, ki se še danes kačasto zvija okrog hiš v hudem klancu. • 1882. je oče MIHA PODGORNIK prepisal posest svoji hčeri TEREZI. Če vsi predpisani podatki držijo, ji je bilo tedaj pet let. Pri svojih 33 letih je vzela leto starejšega knapa s črnovrškega – PIRCOVEGA JAKOBA. Naletel sem na podatek, da je bil naš JAKOB PIRC iz Črnega Vrha, ki je v Idrijo prišel 1881., leta 1900 na hrani pri LIKERJU v Prontu. 1958. je verbal njun edinec PAVEL, tega leta že poročen v Poljčanah. 1960. sta skupno dedovala JOŽEFA in TEREZIJA PIRC iz Zgornjih Polčan. Leto pozneje sta hišo kupila LOJZE in MARIJA TRČEK (Gortanova 7). • Vsaj 1920. leta (in še nekaj nadaljnjih let) sta tu stanovala moja prastara starša po materini strani: MOČNIK TONE (iz Srednje Kanomlje) z ženo LIKAR IVANO (iz Čekovnika) in njuna še neoddana otroka – PEPE in TONA. Moja mama PEPCA mi je večkrat povedala, da je nazaj grede

iz KLOŠTRSKEGA VRTCA prav rada stopila k starim staršem. Pot od rižarskega KLOŠTRA do LUŽE je morala biti okrog 1925. leta prilično dolga. • Hiše že dolgo ni več, Trčkovi so si postavili novo. • 1910. leta se je v podstrešnem stanovanju stiskala tričlanska Božičeva družina. Takrat šestletni Lado je v svojem bogatem življenju postal znan gospodarstvenik, politik, publicist, planinec in tudi idrijski župan. Prontarska otroška leta so se mu neizbrisno vtisnila v spomin.

ČUK, Idrija štev. 295/314

Urbar: 296 • Via Milano 3 • Platiševa 3 (4)

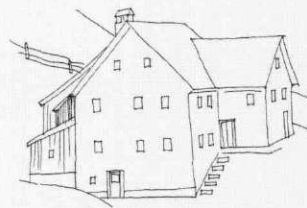
Kar velika knapovska hiša v klancu nad Pircem je bila nekdanj TERPINOVA. CENE (rojen 1822) se je olepšal s pridevkom hišnega posestnika 1859. leta. 1893. je prepisal svoji ženi Mariji. Za Marijo sem nekje ulovil, da je bila rojena v Ledinah. Cene z mojimi TERPINI ni bil v zlahti. Istega leta je vsaj 68-letna Marija prodala posest ANTONU OZIMKU, nadučitelju v Dolenji vasi pri Ribnici. Leta 1900 je kupal ŠTEFAN ČUK. Odslej so tod kraljevali ČUKI, za njimi nekaj časa tudi LOGARJI. 1948. je denimo zapisana služnostna pravica dosmrtnega stanovanja v podstrešju, souporabe kleti in hleva, užitek ene gredice na vrtu v korist MARIJE LOGAR, rojene ČUK. • Hiša je že dolgo imela tloris v obliki črke L, z vzdolžnim in prečnim prizidkom se ji je masa precej povečala. Do 1958. leta je bila krita po starem s šinklni. Prenavljali so od 1965. do 1970., 1979. so uredili garažo in dovoz do nje. Z zadnjo novostjo so se za vse nadaljnje čase odpovedali košu.



MOČNIK, Idrija štev. 294/313

Urbar: 295 • Via Milano 11 • Platiševa 11 (20)

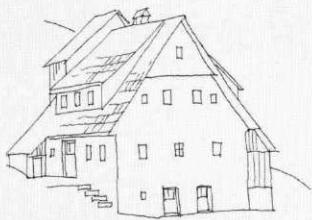
Staro ime je bilo PRI ČUKU. Verjetno pred 1890. sta gospodarja JOŽEF ČUK iz opisovane hiše in GREGOR MOČNIK skoraj z vrha Tičnice zamenjala bivališče. Čuki so se torej preselili v svoje novo orlovo gnezdo, Močniki pa so se premaknili v družbo. Gregor Močnik je imel tedaj veliko družino, sedem svojih otrok in enega priženjenega (če sem prav presodil). 1903. je bilo prepisano na soprogo MARIJO, 1935. je dedoval sin MIHA in 1964. JOŽEFA MOČNIK, rojena FORTUNA. • Stara hiša je bila precej podobna spodnji LOGARJEVI (ČUKOVI), imela je podoben tloris, v podobne smeri dodane prizidke, še stopnišče od kleti do hišnega vhoda se ni kaj prida razlikovalo. Le strešni naklon je bil blažji, verjetno iz časov, ko so podirali ajkrle in pridobivali na prostornini podstrešnih izb.



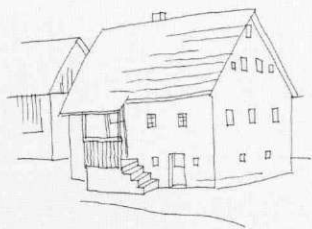
EDER, Idrija štev. 293/312

Urbar: 294 • Via Milano 6 • Platiševa 6 (8)

Bolj drobna hiška na Kovačičinem griču je bila pred 1960. letom izredno čista in pravoverni idrijska arhitektura. Odlikovala se je z odlično utečenim redom v strešnih naklonih, dodanih ajkrlih, prizidkih in stelnici (STIUNCA), v številu in razpo-

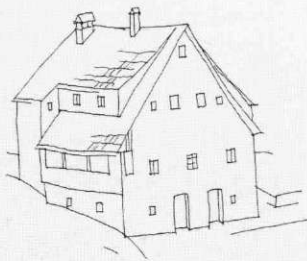


redu oken. Zaradi splošne majhnosti ali drobnosti je sevala s svojega griča izredno domačnost. • 1901. je hišo verbala MICKA EDROVA, poročena z ANŽETOM TREVONOM. 1914. je bilo prepisano nanj, torej na Anžeta. 1948. je hišo skoraj zastoj (v šali rečeno "za 500") kupil dobro znan CENE PIVKOV. 1950. je kupčeval IVAN ERJAVEC iz Kanomlje in 1954. bolj zares JOŽE SEDEJ, ki je v tistih letih po mestu s cirkularko žagal metrska drva. • Kmalu po 1954. je odpravil črno kuhinjo, okrog 1964. je zamenjal ostrešje in hišo prekril s tedaj ceneno popularno kritino. Obnovil je fasade, okna in prizidal v breg. Pridno delo! A nekdanja lepota je zgignila. • 2004. se loteva dela njegov sin Branko. Odstranil je vmesno steno med hišo in kamro, postgrgal vso plast ometa in odkril povsem lesen prostor. Zunanje stene so sestavljene iz tesno prilegajočih se debelih desk. V njih so vidna vsa prvotna okna z urezninami ob straneh, kamor so se umikala nekdanja lesena zapirala. Pokazal se je čudovit lesen strop z nosilno gredo in vrezanim napisom v njej: 1763 LW (Leopold ali Ludvik; Winkler, Wiler ali Wruss – Brus?). In podobno kot pri stari Lojkovi v Gasi so tudi tu nekoč zazidali kmečka vrata iz veže v hišo. Tako je lepo vidno, kako se je v svoji zasnovi kmečka hiša začela prilagajati rudarskemu življenju. Branko bo več kot 230 let star les ohranil, le prepariral ga bo in oblekel s tankimi ploščami. Pomeni, da bodo prostori topli tudi v prihodnje.



TIČNC, Idrija štev. 290/309
Urbar: 291 • Via Milano 7 • Platiševa 7 (12)

Imen je vsekakor več: PRI TIČNCU, PRI TIČNKARJU, PRI ŠTEFCU, NA MALI TIČNC (kar bi bilo najbolj prav). VELIKA TIČNCA se je nekdanj imenovala Kosmačeva domačija nad Grapo. • Hiša je ena starejših na tem koncu. Vozna pot iz Grape jo že dolgo rešuje. • 1848. je dobil posestvo z izročilno pogodbo FRANC BOŽIČ, 1893. pa TONE BOŽIČ. 1917. je dedoval FRANC TREVEN, deset let pozneje njegova vdova FRANČIŠKA. 1931. je kupil PAVEL TREVEN iz hiše štev. 388 (PIVK v Rižah). • Nazadnje, 1959., je dedovala MARIJA TREVEN, poročena s tapetnikom JOŽETOM LAZARJEM z Gor. Od tod titl PRI ŠTEFCU. • Hiša je bila še 1930. leta dokaj preprosta. Morda so ji malo prej z novo streho zabrisali kakšen ajkrl. Od zunaj jo je delalo domačo le ograjeno in s podaljšano streho pokrito stopnišče s podičkom. • V sodobnem času hiša ni doživljala premočnih sprememb, ohranila je precej starega lišpa.



BALANT, Idrija štev. 292/311
Urbar: 293 • Via Milano 5 • Platiševa 5 (10)

Ležala je v grapci vzhodno od Edra, bleščeče čedna vsaj kot Edrova. A podrli so jo leta 1979 in naslednje leto prav tam postavili novo. O novi na tem mestu ne bi razmišljali. Stara je bila vsaj okrog 1930. leta v tisti zanimivi fazi predelav, ko so iz zlepljenih ajkrlav že nastajala majhna podstrešna stanovanja, vendar je osnovni na-

klon strehe ostajal viden. Kaj bi dal, da bi nekaj podobnega znali današnji arhitekti vključevati v idrijske novogradnje! • Od kod ime BALANT, ne vem. Hiša je že vsaj sto petdeset let, ne, saj bo več, BREITENBERGERJEVA, od NACETA, ki je dedoval davnega 1838. leta, do LADISLAVE, poročene BAJEC. • Po njenem sprogu MAKSIMILJANU se oprijemlje novo ime: PRI MAKIJU.

ALBREHT, Idrija štev. 291/310

Urbar: 292 • Via Milano 8 • Platiševa 8 • Kacinova 31

Sprva je bila hiša STRELOVA (1821. NACE, 1889. TEREZIJA). 1896. jo je kupil JANEZ ALBREHT, 1916. pa podedoval NACE ALBREHT. 1978. sta dedovala IVAN in MARIJA, poročena MAJNIK. 1985. je Ivanov delež prešel na JANEZA ALBREHTA, pri MARIJI MAJNIK pa so 1995. vknjižili še MAJO MAJNIK.

• Toliko o lastništvu. • Stara nekdanja hiša je imela polovičen opaž v čelnem za-trepu, za idrijsko knapovsko hišo je bilo to bolj izjemno. Najbrž je šlo za spogledovan-je s kmečko hišo. Vrtovi pod hišo in tja proti CARLU so včasih sodili k hišni posesti, pozneje so pripadli cerkvi.

MEKINOVČ, Idrija štev. 289/308

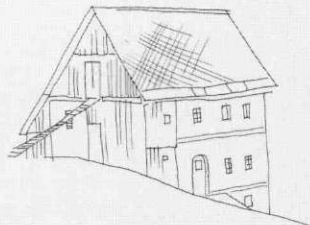
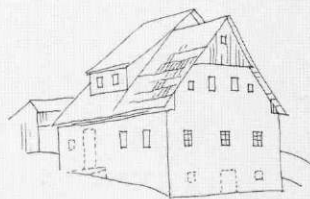
Urbar: 290 • Via Milano 9 • Platiševa 9 • Kacinova 20

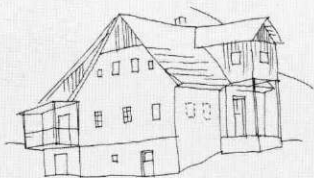
Hiša še danes leži, stoji ali pa raste v nebo nad cesto, ki se iz Grape izvija do TIČNCA in tudi do KOGEJA. Vsa sama je, še bolj poleti, ko je zagrnjena s travami, trnjem in samosevci. Na visokem čelu že dolgo kaže svoja lesena rebra. • Najstarejši podatek v zemljiški knjigi govori, da je bil 1858. lastnik hiše in posestva JAKOB ERJAVC. 1898. je dedovala mladoletna TONČKA PIŠLAR. Prav tej TONČKI ali ANTONIJI se je mudilo vzeti domačega stanovalca, dvaindvajsetletnega kna-pa, FRANCA PIVKA z Ledinskega MEKINOVŠA. Sosedje se spominjajo, da je možakar imel nekaj izrazitih knapovskih lastnosti. • Zasuk v lastništvu je zabeležen za okroglo leto 1900. Za FRANCA PIVKA - MEKINOVCA so tedaj skupaj zložili izročilno, ženitno in dedno pogodbo. • 1948. je posest prevzela hči FRANČIŠKA PIVK, znana učiteljica (seveda le pod imenom FANČI). • Še eno dedovanje je bilo, to pot 1987. za MIHO PIVKA, FRANČEVEGA vnuka s Hrvaškega. • Kot rečeno, je bila prazna že celo večnost. Današnji lastniki jo brez pravega upanja prodajajo. Najbrž se bo sama sesula.

KOGEJ, Idrija štev. 288/307

Urbar: 289 • Via Milano 10 • Platiševa 10

Spet Kogej! Kogejev je včasih po Idriji kar mrgolelo. Od njih se je že črno dela-lo. Ob poti k ta visokemu ČUKU, ki je bil nekdanj MOČNIK, je že 1873. leta po prednikih podedoval vso posest IVAN KOGEJ. 1894. je lastništvo prešlo na vdovo KATARINO, 1907. so prepisali sinu JANEZU, 1918. je dobila lastništvo v roke





Janezova vdova TONČKA ali TONA. In 1959. sta se z darilno pogodbo polepšala dva ljubljanska Kogeja, vendar je bilo istega leta vknjiženo dosmrtno gospodarstvo za TONČKO KALAN, Kogejevo vdovo. • 1965. je s kupoprodajno pogodbo postal lastnik BERNARD CIGALE. • Zdaj vemo, zakaj hiši danes včasih rečejo PRI KALANU ali PRI CIGALETU. • Hiša je postavljena na kratki ravnici sredi hudih klancev, navzdol h Kovačici, navzgor na hrib TIČNICO. Prostora je za spoznanje več kot pri večini prontarskih domov, že bolj kmečka poslopja so ga dodobra izrabila. Hiša ni doživljala preveč korenitih sprememb. • Danes prazna sameva.

ČUK, Idrija štev. 287/306

Urbar: 288 • Via Milano 4 • Platiševa 4 (6) • Kacinova 26



Glede zamenjave med Močnikom in Čukom je v dokumentih zemljiške knjige navidezna zmeda. Videti je, da so Čuke tudi po zamenjavi vodili kar na stari številki (294/313) in Močnike na svoji (287/306). Le ko je 1898 dedoval IVAN ČUK (čevljar), je številka 313 prečrtana. Tako srčno upam, da bo moj zapis pravilen. 1936. je zabeležena kupoprodajna pogodba za JOŽEFA ČUKA. To je bil slavni idrijski poštar iz mojega otroštva. Vpili smo za njim:

“A je kaj za nas?”

“Cucelj!” nam je zmeraj enako odgovarjal.

Otrok je bilo, kot bi češpljo otresel. Da je hiša rodovitna, so vedeli že Močniki.

- 1997. je hišo in svet po mami poverbala hčer ALBINA, poročena Vehar.
- Staro hišo so temeljito vzeli v roke 1978. leta. Zamenjali so ji vse štiri stene, torej so staro podrli do prve plošče. Vendar so predelovali že pod Italijo, na portalu je gotovo ne brez vzroka vidna letnica 1927. • Stara hiša je bila preprosta enostanovanjska stavba s hlevom v kleti in senikom na podstrešju. • Tako: pretolkli smo se skozi nekdanji Pront.

Mestni predel, kot je izginuli Pront, je s hišami in njihovimi prebivalci prav dobro vzeti v spomin. Pade nam v oči, kako enostavno skromno so se tod odvijala človeška življenja, kako so se gibale družine in rodovi skozi osojne in prisojne dni. Živo se more razmišljati o tem, kaj smo bili Idrijčani v preteklosti in kaj smo danes: vedno se je kri kmečkih prišlekov mešala z mestno in nikoli se ni nikomur zaradi tega slabše godilo. Prihajale so neveste in mladi knapi, še fantje. Skoraj po pravilu se je dogajalo, da so idrijski ženini odhajali po neveste na kmete in da so kmečki knapi zalovili mestna dekleta. Življenja so tekla kot voda v potoku. Ob knapovski plači in zaradi nje nekakšni lagodnosti (v primerjavi s kmečko odvisnostjo od narave) so moški skrbeli za hišo, vrt, kakšno žival v kleti in za drva. Z resnostjo vsakdanjika so se večidel ukvarjale ženske. Tako je iz otrok vedno nekaj nastalo.

Na robu gozda, preden se steza stisne pod stare smreke, se je dobro obrniti: spodaj se iz kotline v stranske grape zvezdasto širi staro mesto, barvne ploskve se skupaj z mnogimi vsakdanjimi glasovi tepejo za prostor pod soncem, svetlobe se gladko stekajo iz nebes in v nebesa. Tik pod podplati se nam spočenja stari Pront, svoje dni čist in edinstven, danes zapuščen, izpraznjen, predrugačen, zelen. Vsaj zelen! si pokimajmo.

29. 12. 2003

Viri

Arhiv zemljiške knjige.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji. Popis prebivalstva 1880, 1900, 1910, 1920.

Župnijski arhiv Idrija, rojstne knjige

Urbar Idrija

Osebni arhiv Rafaela Terpina

Sodelovanje današnjih Prontarjev

Za odločilno pomoč pri zbiranju podatkov se od srca zahvaljujem Silvi Brenci.

Rudniška študijska geološka zbirka

Jože ČAR
Bojan REŽUN

O nastanku rudniške geološke zbirke

GEOLOG DR. IVAN MLAKAR, KI SE JE PRI IDRIJSKEM RUDNIKU ZAPOSIL LETA 1957, JE V NEKAJ LETIH VPELJAL POVSEM NOVE POGLEDE NA NASTANEK IN ZGRADBO IDRIJSKEGA RUDIŠČA IN ZAČEL ZBIRATI 'MATERIALNE DOKAZE' – VZORCE KAMNIN IN RUD, KI SO POTRJEVALI NJEGOVE ZAKLJUČKE. MLAKARJEVE UGOTOVITVE SO V SEDEMDESETIH IN OSEMDESETIH LETIH POGLOBILI IN NADGRADILI GEOLOGI, KI SO PODROBNO RAZISKALI IZJEMNO ZAPLETENO IDRIJSKO RUDIŠČE IN USTVARILI BOGATO ZBIRKO KAMNIN IN RUD. VZORCI SO BILI SHRANJENI V PROSTORIH NEKDANJE GEOLOŠKE SLUŽBE RŽS (NA OLIMPU), VENDAR NISO BILI SISTEMATIČNO UREJENI. OB BLIŽAJOČEM SE DOKONČNEM ZAPRTJU RUDNIKA JE BILO POTREBNO RAZMISLITI, KAM Z IZJEMNIMI VZORCI. Z ODLOČILNO PODPORO RUDNIŠKEGA DIREKTORJA, GEOLOGA MAG. MARKA CIGALETA JE BIL V VZHODNEM DELU NOVE RUDNIŠKE UPRAVNE STAVBE NA JAŠKU FRANČIŠKE ZGRAJEN NAMENSKI PROSTOR ZA POSTAVITEV ŠTUDIJSKE GEOLOŠKE ZBIRKE. SOČASNO Z GRADNJO NOVIH PROSTOROV JE POTEKALO STROKOVNO UREJEVANJE KAMNIN, MINERALOV IN RUD, KAR JE BILO ZAHTEVNO IN ZAPLETENO DELO (ČAR, 2003). UREDITEV, DOPOLNITEV IN PRESELITEV ŠTUDIJSKE RUDNIŠKE GEOLOŠKE ZBIRKE JE BILO GOTOVO ENO NAJPOMEMBNEJŠIH STROKOVNIH DEJANJ OB ZAPIRANJU RUDNIKA.

Znano je, da imamo v Mestnem muzeju Idrija odlično urejen geološki oddelek, ki zajema stratigrafsko paleontološko zbirko, splošno mineraloško zbirko in preglede idrijskih rud s tujimi nahajališči. Stratigrafska paleontološka in splošna mineraloška zbirka sta edina tovrstna prikaza pri nas in ju nova rudniška zbirka ne obsega. V muzejski zbirki idrijskih rud pa je prikazan zelo strokoven in atraktiven izbor vseh idrijskih različkov cinabaritnih rud. Rudni zbirki so dodani še vzorci cinabaritnih rud nekaterih pomembnejših tujih živosrebrovih nahajališč. Velikost in lepota vzorcev upravičeno vzbujata pozornost številnih domačih in tujih obiskovalcev. Prav je, da povemo, da so tudi muzejske zbirke strokovno natančno in skrbno uredili nekdanji rudniški geologi in da je bilo veliko imenitnih vzorcev prinesenih iz rudniške geološke zbirke.

V novo urejeni v študijski geološki zbirki v 'Franciške' pa so razstavljene po obsegu in obliki tudi 'skromne', dostikrat 'nezanimive' kamnine in rude, ki na prvi pogled niso 'nič posebnega' in se nepoznavalcem morda

zdijo celo 'nepomembne', vendar je njihova neprecenljiva vrednost v njihovi 'strokovni vsebini'. V vsakem vzorcu je na poseben geološki način zabeležen kak pomemben dogodek iz časa nastajanja – med geologi danes že kar znamenitega – idrijskega srednjetrojskega tektonskega sistema in izjemno bogatega cinabaritnega orudenja v njegovem osrednjem delu. Rudniška geološka zbirka, postavljena v 'Franciške', torej nikakor ni 'konkurenca' zbirkam Mestnega muzeja, ampak njihova poglobitev in dopolnitev. V osnovi gre za zbirko enkratnih geoloških 'materialnih dokazov' ter na njihovi podlagi narejeno rekonstrukcijo izjemnih dogodkov izpred 235 milijonov let.

Zgodovinski pogled

Do druge polovice 18. stoletja sicer nimamo pisnih podatkov o morebitnih zbirkah 'fosilij' (fosil so do 18. stoletja poimenovali vse, kar so našli 'v zemlji', torej mineralom, kamninam, fosilnim ostanikom in rudam)

pri idrijskem rudniku, vendar ne dvomimo, da so takratni rudniški upravitelji že imeli priročne zbirke idrijskih mineralov in rud. Morda se je med izbranimi rudnimi vzorci znašla tudi ta ali ona nenavadna kamnina iz idrijskega rudišča (Čar, in Pišljar, 1998).

J. A. Scopoli, prvi rudniški zdravnik in evropsko pomemben naravoslovec, ki je v Idriji preživel kar šestnajst let, je posedoval dokaj obsežno in za takratni čas dobro urejeno zbirko (Scopoli, 1761). Vzorce mineralov, kamni in rud je uporabljal pri pouku na idrijski tehniški šoli, kjer je poučeval kemijo in metalurgijo od 1763 do 1769.

Idrijske kamnine in rude so zavzemale pomembno mesto tudi v odlični naravoslovni zbirki Baltazarja Hacqueta. Na 133. strani drugega dela enciklopedično zastavljene knjige *Oryctographia Carniolica* (1781) pravi takole: »Vse rodove, vrste in zvrsti kamnin in rud v idrijski jami, ki so bile doslej opisane, sem zbiral 12 in več let in vsakdo si jih lahko pri meni ogleda ter so tudi znane vsakemu rudniškemu uradniku pri omenjenem rudniku. Moram to zato omeniti, ker bi kdo lahko podvomil o pristnosti lepih in nenavadnih primerkov.« Po odhodu iz Idrije je Hacquet svojo naravoslovno zbirko, ki je obsegala tudi vzorce iz idrijskega rudnika, odpeljal v Ljubljano, kasneje pa na Poljsko, kjer je predaval na krakovski univerzi (Pilleri in Mušič, 1984).

V drugi polovici 18. stoletja se je v Idriji razmahnilo tudi ljubiteljsko zbirateljstvo. Iz objavljenega poročila B. F. Hermanna (1784) izvemo, da si je ob obisku Idrije ogledal dve zbirki mineralov in rud. Prvo, večjo in boljše, je posedoval rudniški upravitelj Schaber, drugo, ki po Hermannovem mnenju »ni nič posebnega«, pa gozdarski mojster Leitner.

V letih od 1853 do 1858 je znan slovenski geolog M. V. Lipold na svojih prvih geoloških pohodih v okolico Idrije zbral nekaj še danes ohranjenih vzorcev kamnin in prve primerke fosilov (Lipold, 1874).

S tem je bil utemeljen tudi paleontološki del njegove rudniške geološke zbirke (Čar in Pišljar, 1998).

V naslednjih letih je številne fosilne ostanke v širši okolici Idrije in rudišču nabral takratni rudniški direktor Sigmund von Helmreichen (1853–1867). Ko je M. V. Lipold leta 1867 prevzel upravljanje idrijskega rudnika, je slednji že imel bogato zbirko fosilov in kamnin. V naslednjih letih je Lipold petrografsko-paleontološko zbirko še bistveno dopolnil, tako da je po obsegu in vsebini dobila nacionalni pomen. Trideset let kasneje je montanist J. Kropáč (1912), ki se je ukvarjal predvsem z geologijo idrijskega rudišča, zapisal, da ima rudnik prav po Lipoldovi zaslugi dragoceeno paleontološko zbirko. Seveda pa so Lipoldovo zbirko sestavljali tudi številni vzorci različnih mineralov, kamnin in rud iz drugih nahajališč takratne Avstrije. Danes je tisti del Lipoldove zbirke, ki je preživel prvo svetovno vojno, 25 let italijanske okupacije in drugo svetovno vojno, neurejen in shranjen v Mestnem muzeju v Idriji.

Leta 1956 sta rudniški geolog dr. Ivan Mlakar in rudarski inženir domačin Ivan Gantar v Mestnem muzeju postavila novo obsežno stratigrafsko-litolško in paleontološko zbirko ter bogato zbirko živosrebrih rud. V naslednjih desetletjih je bila obogatena s številnimi novimi vzorci in danes jih vsebuje več kot 2000. Leta 1992 je bila strokovno prenovljena, bistveno dopolnjena in postavljena v obnovljene prostore idrijskega gradu (Čar in Pišljar, 1998).

Strokovne osnove za nastanek rudniške študijske geološke zbirke

Prve geološke raziskave v rudišču in okolici Idrije s še danes veljavnimi podatki je opravil M. V. Lipold v drugi polovici 19. stoletja (Lipold, 1874). V desetletjih pred prvo svetovno vojno sta zanimive nove poglede na geološko zgradbo rudišča prispevala Kossmat

(1899, 1911) in Kropáč (1912), na genezo živosrebrovega orudenja pa Schrauf (1891). Njihove raziskave idrijskega rudišča in širše okolice Idrije je med letoma 1955 in 1985 nadaljevala ekipa rudniških geologov z nekaterimi zunanji sodelavci.

Že leta 1957 je I. Mlakar (Mlakar, 1959) rešil nekaj pomembnih, do tedaj odprtih geoloških problemov na Idrijskem. Predvsem je določil starost in zaporedje nastajanja kamnin. Leta 1967 (Mlakar, 1967) je ugotovil, da imajo srednjetriasne ladinjske plasti v idrijskem rudišču poseben razvoj. Z njihovo razčlenitvijo je odprl povsem nove in izvirne poglede na strukturo zgradbo rudišča. V razpravi iz leta 1969 (Mlakar, 1969) je pojasnil zapleteno naravno zgradbo zahodne Slovenije in določil lego idrijskega rudišča v njej. Dve leti kasneje sta z M. Drovenikom (Mlakar in Drovenik, 1971) pojasnila strukturne in genetske posebnosti idrijskih cinabaritnih rud. Ugotovila sta, da je rudišče nastalo v srednjem triasu pred približno 235 milijoni leti in da je del živosrebrovih rud singenetskega, torej sedimentnega, drugi del pa epigenetskega nastanka. V prvem primeru je orudenje nastalo istočasno kot kamnine, v katerih se orudenje nahaja, v drugem primeru pa se je živo srebro pretakalo skozi starejše kamnine in jih delno nadomestilo v obliki minerala cinabarita. Raziskala sta nastanek posameznih vrst živosrebrovih rud in opisala zakonitosti razporeditve orudenja v rudišču.

V naslednjih letih je sledila rekonstrukcija idrijskega srednjetriasnega tektonskega sistema z osrednjim tektonskim jarkom, v katerem je nastalo idrijsko rudišče. Določena je bila nekdanja (srednjetriasna) prostorska lega vseh rudnih teles v rudišča (Placer in Čar, 1975, 1977). Končno je bil na podlagi sedimentoloških in litostratigrafskih raziskav rekonstruiran potek nastanka idrijskega srednjetriasnega tektonskega sistema (Čar, 1985, 1990), na podlagi strukturnih analiz pa razložen razvoj nekdanje srednjetriasne strukture rudišča do današnjega izjemno zapletenega stanja (Placer, 1982).

Ti rezultati so bili podprti s številnimi litostratigrafskimi, sedimentološkimi, strukturnimi, tektonskimi in mineraloški raziskavami ter raziskavami živosrebrovih rud, ki jih je spremljalo obsežno zbiranje vzorcev. Ugotovitve rudniških geologov so zbrane v petih doktoratih (Boris Berce, Ivan Mlakar, Ladislav Placer, Jože Čar in Jošt Valentin Lavrič) in več kot 40 geoloških razpravah.

Po mnenju številnih svetovno znanih strokovnjakov, ki so v preteklih petdesetih letih obiskali Idrijo, prištevamo idrijsko rudišče v strukturnem in genetskem pogledu med najbolj zapletena metalna rudišča na svetu. Kot poroča Mlakar (1990), je ruski akademik, prof. V. I. Smirnov zapisal: »Videl sem mnogo rudišč v različnih delih sveta in med njimi nekatera zelo zapletena. Toda odkrito priznam, da rudišča s tako zapleteno zgradbo kot v Idriji še nisem videl, nedvomno spada v strukturnem pogledu med najbolj komplicirana endogena rudišča na svetu.« Tudi prof. dr. Matija Drovenik, velik poznavalec svetovnih rudišč, je o razmerah v Idriji zapisal zanimivo misel: »Vse, kar se je dogajalo z idrijskim rudiščem, ocenjujejo znanstveniki kot nenavadno, izjemno zanimivo stvaritev narave.« (Drovenik, 1989)

Med temeljna dela o nastanku idrijskega srednjetriasnega tektonskega jarka in rudišča štejemo danes naslednje objave: Čadež, F., 1980; Čar, J., 1975; Čar, J., 1985; Čar, J., 1989; Čar, J., 1990; Čar, J., Gregorič, V., Ogorelec, B., Orehek, S., 1980; Drovenik, M., Čar, J. in Strmole, D., 1975; Drovenik, M., Dolenc, T., Režun, B., Pezdič, J., 1990; Lavrič, J. V., 2004; Mlakar, I., 1967; Mlakar, I., 1969; Mlakar, I., 1975; Mlakar, I., Drovenik, M., 1971; Placer, L., 1976; Placer, L., 1974–75; Placer, L., 1982; Placer, L., Čar, J., 1977.

Tematske študijske zbirke

Zaradi izjemnosti nastanka in razvoja idrijskega rudišča in njegove zgradbe je razumljivo, da vseh geoloških posebnosti ni bilo mogoče prikazati v okviru ene same zbirke, zlasti ker so številni vzorci v strokovnem smislu unikatni. Odločili smo se, da iz zbranega študijskega materiala, ki je bil v glavnem neurejen in deponiran v prostorih nekdanje rudniške geološke službe, pripravimo 7 tematskih zbirk. Le-te zaokroženo predstavljajo vse vidike geološke zgradbe srednjetriasnega tektonskega jarka, genske značilnosti živosrebrovih rud in današnje zgradbe rudišča. Zbrani vzorci dokazujejo izjemnost in zapletenost idrijskega rudišča.

Imena in opisi vzorcev so usklajeni s klasifikacijami in nomenklaturo, ki je v uporabi v Sloveniji in se predava na Oddelku za geologijo Naravoslovnotehniške fakultete v Ljubljani. Te klasifikacije veljajo tudi v drugih državah (za karbonatne in vulkanoklastične kamnine) ali pa so nekoliko dopolnjene in prirejene našim razmeram (klastične kamnine).

V nadaljevanju na kratko predstavljamo posamezne tematske zbirke.

Litostratigrafska zbirka kamnin na Idrijskem in Cerkljanskem (razvrstitev kamnin po starostnem zaporedju nastanka)

Na Idrijskem in Cerkljanskem je do sredine anizijske dobe (spodnji del srednjega triasa) potekalo odlaganje kamnin v enotnem sedimentacijskem prostoru. V zgornjem srednjem in zgornjem triasu so na širšem idrijskem področju nastajale kamnine na plitvodnem šelfu na t. i. Dinarski karbonatni platformi, na Cerkljanskem pa v globljevodnem Slovenskem bazenu. Zbirka zajema 60 najpomembnejših litostratigrafskih vzorcev obeh sedimentacijskih območij. Za vse vzorce so bile izdelane podrobne mineraloške, petrolo-



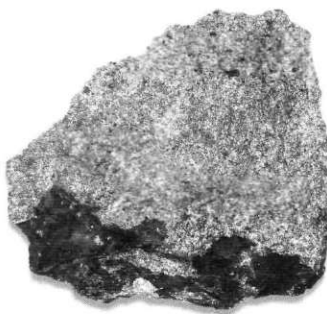
Srednjetriasni dovodni prelom. Po njem so pritekale vroče vode, ki so prinašale cinabarit in pirit. Zgoraj vidimo spodnjeskitski dolomit, ki prehaja v drobno kristalast pirit z odlomki dolomita (temnejši vložki), ta pa v gelast pirit z zrnici cinabarita.

Foto: Uroš Eržen



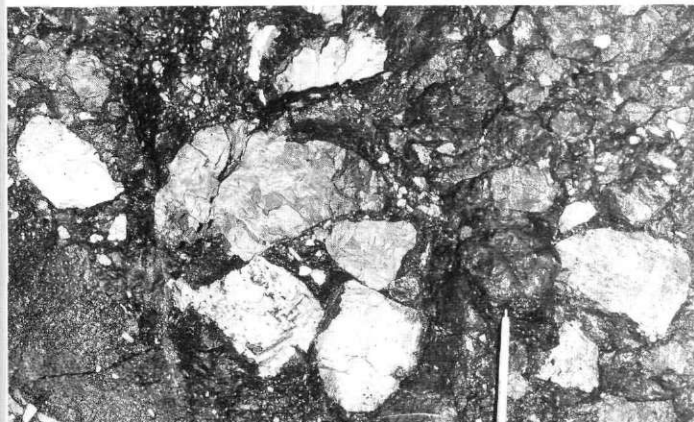
Prodnat kaolinitni peščenjak s črnimi pasovi (laminami) glinavca. Nenavadne oblike glinavca so nastale s plazenjem usedline v času, ko material še ni bil povsem strjen (plastičen).

Foto: Uroš Eržen



Srednjetriasna erozijska površina (erozijska diskordanca). Spodaj je ohranjen temno siv glinavec karbonske starosti (cca 330 milijonov let), zgoraj kaolinitno kremenov (siva zrnata kamnina) peščenjak srednjetriasne ladinjske starosti (cca 235 milijonov let). Med obema kamninama manjka – glede na razmere v idrijski okolici – okrog 750 m plasti. Odstranila jih je erozija v srednjem triasu.

Foto: Uroš Eržen



Dolomitna blokovna breča z bituminozno-muljasto osnovo. Neobičajna kamnina zapolnjuje najgloblje dele idrijskega srednjetroasnega tektonskega jarka, v katerem je nastalo idrijsko rudišče.

Foto: Jože Čar



Še ena nenavadna kamnina iz rudišča – dolomitni gramozovec. Kamnina je sestavljena iz zaobljenih, delno zaobljenih ali povsem nezaobljenih odlomkov dolomita. Odlomke povezuje s piritom bogat kaolinitni peščenjak.

Foto: Jože Čar

ške in geokemične analize. Zbirko je v šestdesetih in sedemdesetih letih preteklega stoletja pripravil dr. Ivan Mlakar.

Zbirka kamnin idrijskega rudišča (kamnine srednjetroasnega tektonskega jarka)

Idrijsko živosrebrvo rudišče je nastalo v tektonskem jarku v osrednjem delu t. i. idrijskega srednjetroasnega tektonskega sistema. Oblikovanje tektonskega jarka in nastajanje kamnin v njem je spremljala zapletena tektonika in obsežno vulkansko delovanje. Tako so bili dani pogoji za nastanek izjemnih, včasih nenavadnih kamnin, ki so posebnost rudišča in jih ne najdemo nikjer drugje v Sloveniji (npr. različne kaolinitne kamnine, gramozovci, močvirske skonca plasti itd). V zbirki je 108 različikov kamnin.

Zbirka vzorcev strukturnih in tektonskih značilnosti idrijskega rudišča

Današnja izjemno zapletena zgradba rudišča je rezultat različnih srednjetroasnih tektonskih dogajanj (erozija, natezna tektonika – dovodni prelomi) in komplicirane terciarne tektonike (narivanje in prelomna tektonika). Tektonske faze so med seboj močno 'pomešale' kamnine iz različnih geoloških dob in ustvarile različne kontakte (erozijske površine, stiki nateznih in zmičnih prelomov, narivne deformacije), ki so lepo ohranjeni v današnji zgradbi rudišča. Zbirko sestavlja 40 vzorcev.

Zbirka mineralov idrijskega rudišča

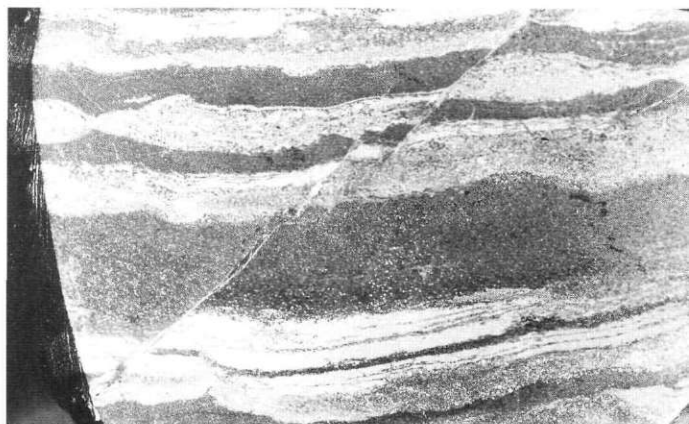
Idrijsko rudišče je z vidika mineralne sestave zelo enostavno zgrajeno. Najdenih je bilo le 18 mineralov. V ekonomskih količinah se pojavljata elementarno živo srebro (samородni Hg) in mineral cinabarit (HgS), vsi ostali minerali pa so le mineraloška posebnost. Z rudarskega stališča je idrijsko rudišče torej

monometalno (v njem najdemo samo živo srebro) in monomineralno (močno prevladuje mineral cinabarit). Poleg zelo bogatih cinabaritnih oblik je mineraloška znamenitost kristaliziran pistacevo zelen aromatski ogljikovodik – idrialin (idrijalin).

Rudna zbirka

Idrijsko rudišče je nastalo kot posledica razplinjanja zemeljskega plašča. Hidrotermalne raztopine, obogatene z živim srebrom, ki so pritekale po odprtih prelomih in razpokah v tektonskem jarku iz zemeljske notranjosti v srednjem triasu pred kakimi 235 milijoni let, so imele temperaturo le okrog 250° C (Lavrič, 2004). Del termalnih voda se je ob prelomih in številnih razpokah pretakal skozi starejše plasti. Cinabarit je delno nadomeščal kamnine in nastajala so različno bogata epigenetska rudna telesa v karbonskih, permskih, skitskih, anizijskih in starejših langobardskih plasteh. Del bogatih hidrotermalnih raztopin se je izlival v obliki vročih vrečev neposredno v takratno močvirje, kjer so nastajale sinsedimentne singenetske rude (skonca plasti). Iz cinabaritnih koncentratov (gelov) so nastale izjemno bogate (do 78 % Hg) in zelo lepe gelaste rude, iz razpadlih (dezintegriranih) bogato orudnih kalcedonskih (vrsta kremena) nako-pičenj v srednjetriasnem močvirju pa številni različni sedimentnih cinabaritnih rud (skonca plasti).

Rudna zbirka je razdeljena v dva dela. V prvem je 96 vzorcev osnovnih vrst singenetskih (sedimentnih) rud v ladinijskih kamninah, predvsem skonca plasteh, kjer najdemo tudi zelo bogate različke z značilnimi rudarskimi imeni – jeklenka, opekovka, jetrenka, koralna ruda, plastnata ruda in bogata ruda. Drugi del zbirke sestavlja 95 vzorcev epigenetskih različkov cinabaritnih rud v obliki stratigrafskega pregleda orudnih kamnin od najstarejših karbonskih litoloških členov do najmlajše orudene kamnine, cordevolskega dolomita. Najbogatejše cinabaritne rude epigenetskega tipa imenujemo jeklenka, opekovka in bogata



Značilna plastnata cinabaritna ruda iz plasti skonca. Menjavajo se lamine (plasti, tanjše od 1 cm) glinavca (temno sivo), pirita (sivo) in kalcedonskih zrn, prepojenih s cinabaritom (svetlo sivo). Slikano z rdečim filtrom.

Foto: Rafael Podobnik



Razstavne omare rudniške zbirke v novih prostorih na jašku Frančiške.

Foto: Uroš Eržen

ruda. Posebnost so bili karbonski skrilavci, prepojeni z ekonomskimi količinami samorodnega živega srebra. Rudo smo imenovali skrilava ruda.

Zbirka rud iz različnih rudnih teles idrijskega rudišča

V idrijskem rudišču je bilo najdenih in delno ali v celoti raziskanih 158 rudnih (orudnih) območij. Po tradiciji so jih pri idrijskem rudniku imenovali rudna telesa (krajše RT). V 141 RT je prevladovalo cinabaritno orudjenje (singenetsko in epigenetsko), v 17 pa samorodno živo srebro (epigenetsko orudjenje). Med cinabaritnimi RT je bilo 14 takih, v katerih so odkopavali samo ali večinoma singenetske cinabaritne rude, v ostalih 127 pa predvsem ali samo rudo epigenetskega nastanka. Vrste rud so se skladno z načinom nastanka, lege v različnih litostratigrafskih členih in tektonskimi strukturami, na katere so bile vezane, ponavljale ali pa so bile zelo podobne. Prepojenost z živim srebrom se je znotraj rudnih teles močno spreminjala. Odkopavali so od siromašnih (v začetku sedemdesetih let celo z vsebnostjo le 0,05 % Hg) do izjemno bogatih cinabaritnih rud (vsebnost več kot 70 % Hg). V obdobju po 2. svetovni vojni so ločili naslednje kategorije rud glede na kakovost: zelo siromašna (od 0,05 do 0,1 %), siromašna ruda ali »bašperh« (od 0,1 do 0,5 %), bogata ruda (od 0,5 do 5 % Hg) in jeklenka (>5 %).

Singenetsko orudjenje se je nahajalo v različnih ladinjskih plasteh, in sicer v kaolinitnih sedimentih, konglomeratu (gramozovcu), skonca plasteh in najnižjem delu vulkanoklastičnih kamnin (tufti in tufske kamnine). Epigenetsko orudjenje se je pojavljalo v vseh kamninah od karbona do cordevola. Številna odkopna polja (OP) so se raztezala skozi različne strukturne enote oziroma različna rudna območja, tako da je znotraj istega OP lahko potekalo odkopavanje tako singenetskega kot epigenetskega orudjenja.

V okviru 6. zbirke so prikazani različni rud iz 14 rudnih teles (174 vzorcev) in 26 vzorcev iz različnih

rudnih teles, vendar v istih litostratigrafskih členih (v istih kamninah).

Zbirka posebnih vzorcev

Vanjo so vključeni različni vzorci, ki so jih rudniški geologi nabrali ali pridobili ob različnih priložnostih. Tu so vzorci nekaterih tujih rudišč, nekaj rud iz idrijske jame, različni litološko- paleontološki in posebni tektonski vzorci, spominki in demonstracijski vzorci. Vzorci rud iz idrijskega rudišča so po formatu večinoma veliki in so namenjeni posebnim predstavilam. Ostali so le delno ali pa niso povezani s problematiko rudišča, zato jih nismo vključili neposredno v tematsko zbirko.

Zaključek

Pričujoča predstavitev kaže, da je rudniška geološka zbirka s sedmimi tematskimi sklopi zelo kompleksna. Predstavljeni niso samo genetski vidiki vseh geoloških elementov, ki sodelujejo v zgradbi tektonskega jarka in zgradbi rudišča (mineralogija, petrologija, sedimentologija, rudna geologija, struktura in tektonika), pač pa tudi njihov razvoj v času in prostoru od srednjega triasa do današnjega stanja (razvoj srednjetriasne zgradbe rudišča v današnje stanje). Vsa genetska in strukturna dogajanja so strokovno in obsežno utemeljena. Strokovne odločitve, ki so bile potrebne pri urejanju zbirke, temeljijo na izjemno bogati, v celoti ohranjeni geološki dokumentaciji (geološki arhiv RŽŠ). Nekaj ključnih dokumentov je v zbirki tudi razstavljenih. Geološka zbirka idrijskega rudnika je vsakakor slovenska posebnost, verjetno pa je tudi v svetu malo tako podrobnih in natančnih geoloških zbirk, ki bi bile posvečene le enemu geološkemu fenomenu, v našem primeru idrijskemu živosrebrovemu rudišču.

Rudniška geološka zbirka Rudnika živega srebra v Idriji je z vso spremljajočo dokumentacijo zastavljena

študijsko, razstavljeni vzorci pa so izbrani, urejeni in predstavljeni tako, da so zanimivi tudi za laične obiskovalce – turiste.

Literatura

- Berce, B., 1958: Geologija živosrebrnega rudišča Ildrija. Geologija, 4, Ljubljana.
- Čadež, F., 1980: Najmlajše diskordantne sedimentne kamnine na karbonskih plasteh v Ildriji – The youngest sedimentary rocks unconformable with Carboniferous beds at Ildrija. Geologija 23/2, 163–172, Ljubljana.
- Čar, J., 1975: Olistostrome v idrijskem srednjetriasnem tektonskem jarku – Olistostromes in the Ildrija Middle Triassic Trough-Fault. Geologija 18, Ljubljana.
- Čar, J., 1985: Razvoj srednjetriasnih sedimentov v idrijskem tektonskem jarku. Doktorska disertacija, FNT VTOZD Montanistika, Odsek za geologijo, 1-236, Ljubljana.
- Čar, J., 1989: Okolje nastanka anizijskega dolomita nad srednjetriasno erozijsko diskordanco v idrijskem rudišču – Depositional environment of the anisian dolomite above the middle triassic erosional diskordance in the Ildrija ore deposit. Rudarsko-metalurški zbornik 36/2, 395–407, Ljubljana.
- Čar, J., 1990: Kotna tektonsko-erozijska diskordanca v rudiščnem delu idrijske srednjetriasne tektonske zgradbe – Angular tectonic-erosional unconformity in the deposit's part of the Ildrija Middle Triassic tectonic structure. Geologija 31–32, 267–284, Ljubljana.
- Čar, J., 2003: Rudniška geološka zbirka. Tipkopis, Arhiv RŽS, 107, Ildrija.
- Čar, J., Gregorič, V., Ogorelec, B., Orehek, S., 1980: Sedimentološki razvoj skitskih plasti v idrijskem rudišču – Sedimentological development of Scythian beds in the Ildrija mercury deposit. Rudarsko-metalurški zbornik, 27/1, 3–20, Ljubljana.
- Čar, J., Pišljarič, M., 1998: Zum Schicksal der Sammlungen von Mineralien, Erzen und Gesteinen aus Ildrija. Traditionen des Montanistischen Schichtwesens in der Welt – World Mining Education Traditions, Das kulturelle Erbe in den Montan- und Geowissenschaften Bibliotheken – Archive – Museen, Banská Štjavnica.
- Drovenik, M., 1989: Pomen Ildrije za vedo o rudiščih. Idrijski razgledi 34/1–2, 11–16, Ildrija.
- Drovenik, M., Čar, J. in Strmolc, D., 1975: Prispevek k petrologiji langobardskih kaolinitnih usodlin v idrijskem rudišču – Langobard-Tongesteine in der Ildrija Lagerstätte. Geologija 18, Ljubljana.
- Drovenik, M., Dolenc, T., Režun, B., Pezdič, J., 1990: O živosrebrovi rudi iz rudnega telesa Grübler v Ildriji – On the mercury ore from the Grübler ore body, Ildrija. Geologia 33, 397–446, Ljubljana.
- Hacquet, B., 1781: *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogtums Krein, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder. II Theil*, 33–157, Leipzig.
- Hermann, B. F., 1784: *Reisen durch Oesterreich, Styermark, Kärnten, Krein, Italien, Tyrol, Salzburg und Baiern im Jahre 1780. In Briefen an der Herrn Hofrath v. S. Und M.*, Wien.
- Kropáč, J., 1912: *Die Lagerstättenverhältnisse des Bergbaubereiches Ildria. Berg und Hüttenmännischen Jahrbuch*, 60/2, Wien.
- Lavrič, J. V., 2004: *Isotopic, organic and inorganic geochemistry of the Ildrija mercury deposit, Slovenia: constraints on the formation of the Hg-PAH association. These de doctorat, Faculté des Sciences de l'Université de Lausanne, Švica.*
- Lipold, M. V., 1874: *Erläuterungen zur geologischen Karte der Umgebung von Ildria in Krain. Jahrbuch der k.k. Geol. R.A.*, 24, 4425–456, Wien.
- Mlakar, L., 1959: *Geološke razmere idrijskega rudišča in okolice. Geologic feature of the Ildrija Mercury ore deposit. Geologija* 5, 164–179, Ljubljana.
- Mlakar, L., 1967: *Primerjava spodnje in zgornje zgradbe idrijskega rudišča – Relations Between the Lower and the Upper Structure of the Ildrija Ore Deposit. Geologija* 10, 87–126, Ljubljana.
- Mlakar, L., 1969: *Krovná zgradba idrijsko-žirovskega ozemlja. Nappe Structure of the Ildrija-Ziri Region. Geologija* 12, 5–72, Ljubljana.
- Mlakar, L., 1975: *Mineraloške, petrografske in kemične značilnosti rude in prikamnine idrijskega rudišča I. faza. Mezozoik v Sloveniji (tipkano poročilo). Arhiv RŽS Ildrija, GZL Ljubljana in NTF Ljubljana.*
- Mlakar, L., 1990: *Pomen idrijskih odkritij za razvoj geološke znanosti doma in v svetu. Idrijski razgledi* 35/1–2, 1990, 7–8, Ildrija.
- Mlakar, L. in Drovenik, M., 1971: *Strukturne in genetske posebnosti idrijskega rudišča – Structural and Genetic Particularities of the Ildrija Mercury Ore Deposit. Geologija* 14, 67–126, Ljubljana.
- Pillari, G., Mušič, D., 1984: *La vita di Baltazar Hacquet e il suo viaggio a vela sulla Sava da Lubiana a semlin autobiografia di Joannes Antonius Scopoli. (slovenski prevod - brez naslova).* 1–118, Waldau-Bern.
- Placer, L., 1976: *Strukturna kontrola epigenetskih rudnih teles v idrijskem rudišču – Structural control of the epigenetic ore bodies of the Ildria ore deposit. Rudarsko-metalurški zbornik* 1976/1, 3–30, Ljubljana.
- Placer, L., 1974–75: *Strukturna analiza epigenetskega rudnega telesa Grübler v idrijskem rudišču – The texture analysis of the epigenetic Grübler ore body in the Ildria ore deposit. Rudarsko-metalurški zbornik* 1974–75/1, 3–28, Ljubljana.
- Placer, L., 1982: *Tektonski razvoj idrijskega rudišča – Structural history of the Ildria mercury deposit. Geologija* 25/1, 7–94, Ljubljana.
- Placer, L. in Čar, J., 1975: *Rekonstrukcija srednjetriasnih razmer na idrijskem prostoru. Rekonstruktion der mitteltriassischen Verhältnisse im Ildrija-Gebiet. Geologija* 18, 197–209, Ljubljana.
- Placer, L. in Čar, J., 1977: *Srednjetriasna zgradba idrijskega ozemlja – The Middle Triassic Structure of the Ildrija Region. Geologija* 20, 141–166, Ljubljana.
- Scopoli, G. A., 1761: *De Hydrargyro Idriensi. Tentamina physico-chemico-medica. Venetiis.*

O zasnovi Scopolijevega botaničnega vrta na začetku Rak

Ivica KAVČIČ
Marija BAVDAŽ

Kako je prišlo do zamisli in kaj vse je bilo postorjeno v letu 2004

ŠTEVILNI SPREHAJALCI SO ŽE VSE OD POMLADI LETA 2004 RADOVEDNO OPAZOVALI, KAKO SVA S PROFESORICO BIOLOGIJE MARIJO BAVDAŽ NA ZEMLJIŠČU NAD PARKIRIŠČEM OB VSTOPU NA RAKE KOPALI, SADILI, SEJALI, RUVALI PLEVEL, NOSILI KAMENJE, PESEK IN GOZDNO ZEMLJO. TU IN TAM JE KDO TUDI KAJ VPRAŠAL, A NA KRATKO JE BILO TEŽKO RAZLOŽITI BISTVO NAJINEGA DELA. ZDAJ, KO SE BLIŽA ZIMA IN JE POSTORJENO, KAR JE BILO MOŽNO, JE ČAS, DA SE O TEM NEKAJ ZAPIŠE.

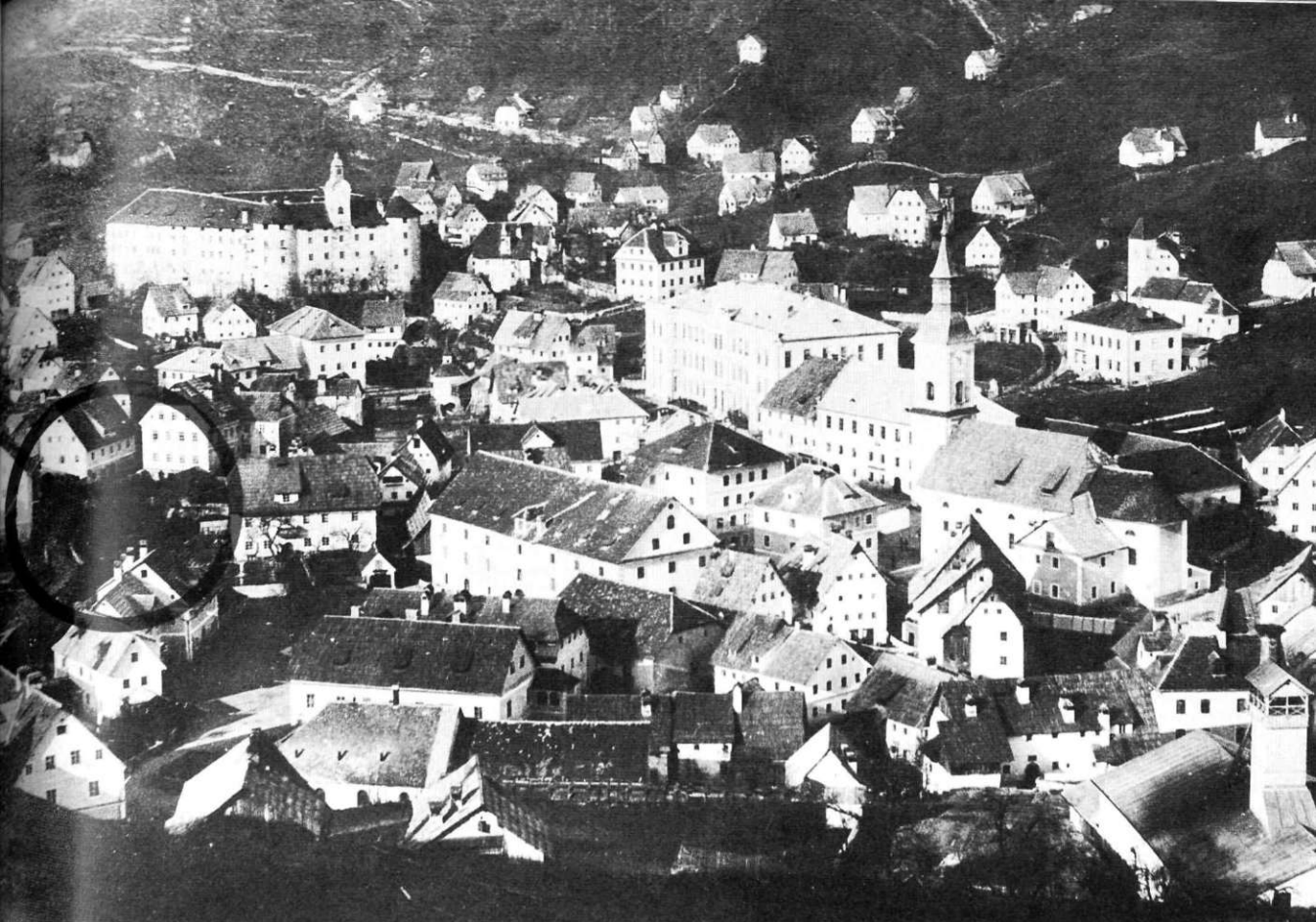
Uvod

V strokovnem svetu botanike je Idrija že dolgo znana pod imenom botanične Atene. Bogat in raznovrsten rastlinski svet so v naši okolici preučevali in opisovali slaviti botaniki: P. A. Mattioli, J. A. Scopoli, B. Hacquet, H. Freyer, F. Hladnik in drugi. S poudarjanjem pomena rudnika živega srebra pa je v širši javnosti ta del naše kulturne in naravne dediščine nekako potisnjen na stranski tir in zato premalo znan. Vzpodbudna je bila na začetku sedemdesetih let zasnova muzeja v naravi ob Divjem jezeru, a bi zahteval več vzdrževanja pa tudi dopolnitev in razširitev vsaj še na območje Rak. Spoštovana člana našega muzejskega društva iz Ljubljane, univerzitetna profesorja v pokojju – dolgoletna preučevalka Scopolija, zdravnica dr. Darinka Soban in vodilni slovenski botanik dr. Tone Wraber – že nekaj desetletij bogatita kulturno življenje Idrije s predavanji, posveti, ekskurzijami, pobudami za spominske plošče in drugimi prispevki o znamenitih naravoslovcih, kar vse vpliva na to, da se odnos do rastlinskega sveta in naše zgodovinske dediščine postopoma izboljšuje. Pomemben delež pri tem ima tudi naš cerkljanski rojak, direktor ljubljanskega botaničnega vrta dr. Jože Bavcon ter domačina, profesorica biologije Marija Bavdaž in akademski slikar

Rafko Terpin. Za botanične ekskurzije, ki jih vsako leto organizira Muzejsko društvo in jih vedno vodi eden od prej omenjenih strokovnjakov, je zanimanje vedno večje. V zadnjem času organiziramo kar po dve letno. V okviru društva se je tako izoblikovala skupina navdušenih ljubiteljev rastlin, ki je iz leta v leto številčnejša in vključuje vedno več mladih. To so dobri znaki, da se bo sčasoma tudi na tem področju lahko naredilo več in predvsem bolj stalno.

Pobuda za ureditev Scopolijevega vrta

Pred nekaj leti mi je profesor dr. Tone Wraber omenil, da razmišlja o tem, da bi bilo v Idriji primerno urediti Scopolijev botanični vrt. Znano je namreč, da je imel Scopoli ob hiši, kjer je stanoval (»Švica«, Steinbergova hiša, danes Kosovelova 8), »vrtiček z mnogimi botaničnimi zelišči« (J. Pfeifer: Zgodovina idrijskega zdravstva, str. 53). O zamisli dr. Wraberja sem se takrat posvetovala z nekaterimi sodelavci Muzejskega društva. Rekli so mi, da je pobuda seveda sijajna, da pa je vprašanje, kdo bi tak vrt vzdrževal. Misel sem zato za nekaj časa odložila. Ob pripravi na program dela Muzejskega društva za leto 2004 pa sem se spomnila,



Na fotografiji iz leta 1890 je še viden vrt, ki ga je imel Scopoli ob "Švici" - danes je tam parkirišče.

Foto arhiv Jože Rupnik

da bi morda pregovorili Slavico Kumer, ki ima krasen cvetlični vrt ob svoji hiši na Rakah, da bi del tega vrta namenila Scopolijevim rastlinam. Na moje vprašanje je odgovorila, da te odgovornosti ne more sprejeti, ker ima že s svojim vrtnom preveč dela, da pa bi bilo za ta namen primerno rudniško zemljišče, ki meji na njen vrt. Direktorja Botaničnega vrta Ljubljana, dr. Jožeta Bavcona, smo prosili, da si je predlagano parcelo ogledal. Načeloma ni imel pomislekov. Direktor Rudnika živega srebra v zapiranju mag. Marko Cigale je naši prošnji za odstop parcele ugodil. S tem so bili izpolnjeni osnovni pogoji za začetek.

Urejanje zemljišča in priprava na saditev

Zemljišče je bilo zelo zanemarjeno; na njem je raslo grmovje, tja so z rudniške kovačije odmetavali raznovrstne odpadke. Direktorja idrijske Komunale, gospoda Ivana Grahlja, sem prosila, da bi nam pomagali urediti vsaj najnujnejše stvari in prijazno so nam pomagali. V dneh po prvem maju 2004 so delavci Komunale posekali grmovje, odstranili in odpeljali odpadke in napeljali nekaj prsti. Na tako pripravljeno zemljišče sva z Marijo Bavdaž začeli zasajati rastline. Strokovno je nad dejavnostjo s svojim znanjem bedela ona, organizacija in prevozi do rastišč pa so bili moje



Ivica Kavčič, Marina Slabe, Anka Vončina in Marija Bavdaž pri zasajanju blagajevga volčina

Foto: Anton Zelenc, fototeka MMI

delo. Vse orodje nama je dala na razpolago Slavica Kumer, zraven pa še marsikakšen vrtnarski nasvet. Osnovno vodilo za to, kaj naj zasajava, je bil seznam rastlin, ki ga je napisal dr. Tone Wraber, in njegovo razmišljanje o vrtu, zapisano v pismu dne 5. 2. 2004: »Predstavljam si, da bi nastal nasad z vrstami, ki jih je iz naših krajev opisal Scopoli, najbrž pa še tudi Hacquet. Nekatere vrste v Idriji sicer ne bodo hotele rasti, bodisi zaradi prenizke lege (npr. resasta popkoresa, ki v naravi raste na meliščih visokogorskega pasu, kar velja tudi za Hacquetova triglavski svišč in triglavski dimek) bodisi posebnih rastnih zahtev (npr. polzajedalec brezstebelni ušivec, ki ga je Scopoli opisal iz Otaleža), vseeno pa mislim, da bo nastal vrstno dovolj bogat nasad, v katerem bosta rasla npr. kranjski volčič (*Scopolia carniolica*) in tevje (*Hacquetia epipactis*), maslenica bo spominjala na Ernesta Freyerja, ki jo je prvi pokazal Scopoliju (kar dosti je je na Lajštu), in ta je njeno pojavljanje v idrijski okolici omenil v svoji *Kranjski flori* (1772). Okras nasadu bo grm brestovolistna medvejka, v njem bosta gola in siva vrba, obe kar z bregov Idrije od Divjega jezera navzgor itd. Nasad bo privlačen predvsem od aprila do junija, ko cveti večina rastlin.«

Zasajanje

Nekaj prvih sadik nama je podarila dr. Darinka Soban s svojega vrta, med njimi volčič, hladnikio, tevje in še več drugih. Nekaj za naš vrt primernih rastlin, kot so ruševje, bodika, resa, špajka, je že prej zasadila Slavica Kumer in so lep okras na vhodu v vrt. 21. 5. 2004 sva s profesorico Bavdažovo začeli izkopavati rastline v jelovo–bukovem gozdu v neposredni okolici Idrije – največ ob cesti proti Čekovniku in Hlevišam, proti Vojskemu in proti Beli – in jih zasajati na urejene parcele. Skupaj z rastlinami sva vedno pripeljali tudi prst, v kateri so rastle v naravi. Od maja do oktobra sva zelo veliko delali. Skupaj sva se z avtomobilom do nahajališč, od Idrije oddaljenih do 10 km, zapeljali kar 35-krat in se vsakokrat pri delu zadržali okrog pet ur. Odkopavanje rastlin je bilo za naju precej težko fizično delo. Večina ima namreč korenine globoko v zemlji in ko so bile po velikem trudu vendarle odkopane in prenesene na vrt, so se kar porazgubile. Zlepa se ni nič videlo, čeprav sva za vsako vrsto prinesli najmanj po pet sadik, za nekatere pa tudi po več deset. Poleg tega je bilo zemljišče zelo neakovostno. Kar naprej so iz zemlje pogledovale zarjavele konzervne škatle, steklene črepinje, stare izolirne žice in vsi mogoči drugi odpadki. Tudi ilovnata zemlja, ki so nama jo z dobro voljo prehitro napeljali, ni bila primerna za gozdne rastline. Izboljševali sva jo tako, da sva v gozdu nakopali in v vreče naložili gozdno zemljo ter jo posipali po gredicah. To sva naredili ob vsakem nabiranju rastlin, vsaj še desetkrat pa sva šli samo po odpadno listje, pomešano s surovim humusom in gozdnim drobrijem, ter vsakokrat iz gozda pripeljali najmanj šest velikih vreč materiala. Ščasoma sva zemljišče toliko izboljšali, da zdaj lahko upamo, da se bodo rastline dobro počutile in uspevale. V gozdu, kjer sicer rastejo, je veliko apnenčevih skal in kamenja, torej ga je bilo treba pripeljati tudi na vrt. To je na našo prošnjo zopet uredila Komunala. S kamenjem in skalami sva obdali parcele in jih precej položili tudi med rastlinje. Okolje se tako postopoma približuje naravnemu, čeprav je še vedno daleč od zelenega. Dober znak je pojav deževnikov, ki

zemljo vidno izboljšujejo. Zelo sva bili veseli, ko sta 3. 11. 2004 naši članici, vneti ljubiteljici botanike, Marina Slabe in Anka Vončina prinesli v vrt nekaj sadik blagajevega volčina z rastišča, ki sta ga letos odkrili v okolici Idrije.

22. 6. 2004 si je vrt ogledal profesor dr. Tone Wraber. Dal nama je več strokovnih napotkov in svetoval, naj zasajava več Scopolijevih rastlin in v tem duhu sva nadaljevali. 19. 7. 2004 si je na našo prošnjo vrt ogledal še dr. Jože Bavcon. Menil je, da je glede na začetno stanje že kar nekaj narejenega, da pa bi bilo treba urediti vsaj še sledeče: v spodnjem delu vrta nad parkiriščem narediti ograjo, ki bo varovala obiskovalce, predvsem otroke, da ne bi ob morebitnem zdrsru padli s parcele na parkirišče; zamenjati raztrgano ograjo nad parcelo, popraviti škarpe in fasado rudniškega objekta ter posekati kostanj, ki s koreninami spodjeda stavbo in meče senco na že sicer ne preveč sončno parcelo.

Večji del zemljišča izven območja, na katerem sva sadili, je bil še vedno poraščen z goščavo. Dr. Bavcon je dejal, da bi to enostavno in učinkovito izboljšali tako, da bi trikrat letno kosili, jeseni in spomladi pa tam posuli seneni drobir. Tako bi sčasoma nastal cvetoč travnik, ki bi lepo dopolnjeval botanični vrt.

Ker smo bili še sredi poletja, sva se nekaterih zadev kar lotili. Krajevna skupnost Idrija nama je zagotovila pomoč pri urejanju okolja. Zaraščeno zemljišče je dvakrat pokosil Janko Pervanje in od kmeta Polanca priskrbel nekaj vreč senenega drobirja ter ga potresel po zemljišču. Dogovarjamo se še za ureditev poti, pravilo šarp in odstranitev kostanja.

Dr. Jože Bavcon nama je prijazno obljubil tudi strokovno pomoč Botaničnega vrta Ljubljana. Tako sva ob obisku 5. 11. 2004 dobili nekaj za Idrijo zelo dragocenih rastlin. Po svojem preizkušenem sistemu nam bodo izdelali tablice z imen rastlin. Z njimi bomo spomladi lahko označili tiste, ki so se prijele in pognale

kali iz zemlje. Mnogi mimoidoči se nama že neučakano pridružujejo v pričakovanju tega dogodka.

Zaključek

Vse, kar sva s profesorico Marijo Bavdaž letos z velikim trudom naredili v okviru Muzejskega društva Idrija, je poskus, kako bi v Idriji uredili »Scopolijev spominski botanični vrt«, ki bi domačine in turiste opozarjal na našo botanično dediščino. S svojim delom in s sodelovanjem zgoraj naštetih posameznikov in ustanov sva uspeli kultivirati del zanemarjenega zemljišča ob vstopu na Rake in vzbuditi zanimanje velikega števila ljudi za rastline, ki rastejo v naši okolici in nosijo pomembno naravno in kulturno-zgodovinsko sporočilo. Pravi rezultati se bodo pokazali spomladi. Takrat bomo tudi lahko pristopili k izdelavi prihodnjih načrtov. Dolgoročno perspektivo ima vrt le v primeru, če ga bo v svojo dejavnost vključila lokalna skupnost in bo postal skupaj s Krajinskim parkom Zgornja Idrija del muzejske in turistične ponudbe Idrije. Prostovoljno delo v okviru Muzejskega društva je bilo primerno za začetek, da smo ugotovili, kaj je sploh možno narediti. Naprej bo treba stvari zastaviti profesionalno in se za primerno obliko sodelovanja dogovoriti z Botaničnim vrtom iz Ljubljane. Seveda pa tudi v bodoče ne bo šlo brez ljubiteljskega dela posameznikov, ki imajo naravo in zgodovino radi in so pripravljeni vložiti nekaj truda v to, da se tudi ta del naše dediščine primerno uredi in prikaže javnosti.

Ivica Kavčič

Zakaj želimo urediti Scopolijev vrt ob vstopu na Rake?

Predvsem bi bilo prav, da tehnično dediščino Idrije uravnovesimo z enako pomembno in edinstveno botanično dediščino mesta in okolice. S Scopolijevim vrtem bi predstavili botanični del dediščine in njeno

zgodovino, hkrati pa bi obiskovalce muzeja, Divjega jezera in Rak opozorili na edinstveno krajino gozdna-te jugozahodne Slovenije, njeno botanično bogastvo in posebnost.

V povezavi s potjo ob Rakah in Idrijci bi tak vrt spodbujal pozitiven odnos do narave, umevanje njene brezčasne celovitosti, dragocenosti in temeljne pomembnosti za minljivo bivanje tako posameznika kot skupnosti.

Osrednjo pozornost v vrtu je treba nameniti rastlinam, ki spominjajo na plejado botaničnih raziskovalcev – pionirjev, kot so Scopoli, Hacquet, Freyer, Hladnik, Dolliner (Dolar), Glowatzky.

Že opravljeno delo

V večjem, senčnem delu površine so zasajene zeli in praproti, značilne za dinarske jelovo–bukove gozdove jugozahodne Slovenije.

Na prisojnem robu so predstavljene najzanimivejše zeli, trajnice s priljubljenih množičnih izletnih poti na Vojsko in Hudournik, Kopalove planine, Jelenk, Javornik, Čaven, Nanos, Snežnik, Porezen in Blegoš.

Izbor rastlinskih vrst so omejevali naslednji dejavniki dodeljenega zemljišča:

- onesnaženost tal z odpadki iz preteklih dejavnosti RŽS Idrija,
- površinski nasip glin neznane izvora,
- strmo padanje terena,
- omejena velikost, ki izključuje večino drevnin; ta posebnost tem bolj kliče po povezavi Scopolijevega vrta z okolico Divjega jezera, Rak in Kobile.

Seznam že zasajenih rastlinskih vrst

1. vrste, ki spominjajo na Scopolija in bodo tako laikom kot strokovnjakom zbujele spoštljiv spomin

na prvega idrijskega zdravnika ter na njegovo »lajšanje muk prežalostnega življenja« (»... me, Naturae theatrum non studii, sed animi causa colere, ad leniendam nimirum tristissimae vitae fastidiam«), kot je sam zapisal v uvodu k svoji knjigi *Entomologia Carniolica*, 1763:

- kranjski volčič – *Scopolia carniolica*
- navadno tevje – *Hacquetia epipactis*
- vrednikovolistna medvejka – *Spiraea chamaedrifolia*
- mala strašnica – *Sanguisorba minor*
- dišeči kromáč – *Myrrhis odorata*
- velecvetni popon – *Helianthemum grandiflorum*
- dišeča perla – *Galium odoratum*
- kosmati škrobotec – *Rhinanthus alectorolophus*
- timijanovolistni popovec – *Micromeria thymifolia*
- rušnata zvončnica – *Campanula caespitosa*
- Scopolijev grint – *Senecio scopolii*
- gozdni planinšček – *Homogyne sylvestris*
- lepki osat – *Cirsium erisithales*
- kranjski jeglič – *Primula carniolica*
- beli šas – *Carex alba*

2. vrste, ki spominjajo na Franca Hladnika ter Ernesta in Henrika Freyerja

- Hladnikovka – *Hladnikia pastinacifolia*
- Hladnikov volčič – *Scopolia carniolica hladnikiana*
- Hladnikov grintavec – *Scabiosa hladnikiana*
- blagajev volčin – *Daphne blagayana*
- maslenica – *Hemerocallis lilioasphodelus*

3. druge vrste rastlin iz jelovo–bukovih gozdov

- kopitnik – *Asarum europaeum*
- črni teloh – *Helleborus niger*
- zlatičnata vetrnica – *Anemone ranunculoides*
- platanolistna zlatica – *Ranunculus platanifolius*
- kranjski petoprstnik – *Potentilla carniolica*
- deveterolistna mlaja – *Cardamine enneaphyllos*
- spomladanska torilnica – *Omphalodes verna*
- srebrenka – *Lunaria rediviva*
- kokoševc – *Vincetoxicum hirundinaria*
- kloček – *Staphylea pinnata*

- navadni volčin – *Daphne mezereum*
 - lovorovolistni volčin – *Daphne laureola*
 - ženikelj – *Sanicula europaea*
- in druge

Skupno je bilo od spomladi do jeseni leta 2004 zasajenih 88 različnih rastlinskih vrst. Na gredicah bomo s tablicami označili najbolj reprezentativne in tiste manj poznane.

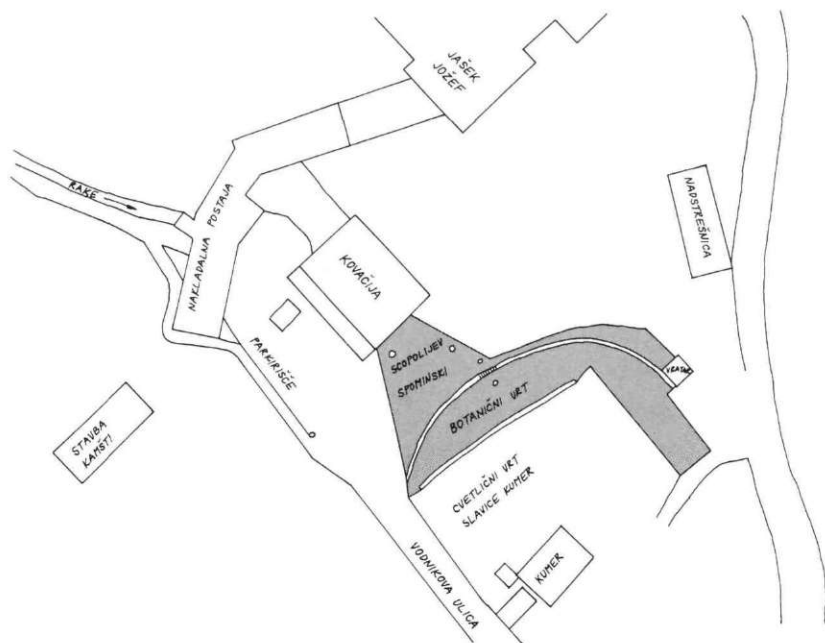
Bodoče naloge

V danih razmerah je jasno, da bo vrt kar nekaj let preskusnega značaja, poglobitna dela pa bodo usmerjena v ustvarjanje primernih rastišč. Poskrbeti bo treba za privlačen videz in upoštevati nekaj ukrepov, ki veljajo za urejanje okrasnih vrtov.

Botanični kompleks Divje jezero, Rake in Scopolijev vrt bi morali povezati v celoto in v ta namen izdelati načrt za primerno označevanje tamkajšnjih naravnih in drugih značilnosti. Izdati bi bilo treba prospekt, podoben mnogim doslej že izdelanim, na katerih so prikazane idrijske znamenitosti, le da bi bile namesto slik zgradb, strojev, čipk in žlikrofov v njem znamenite rastline in njihovi raziskovalci.

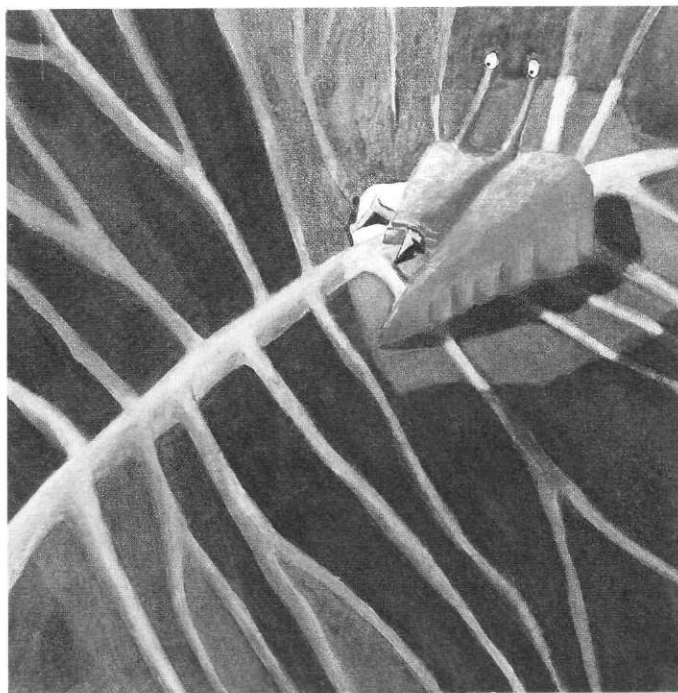
Razen Scopolijevega vrta bi bilo za predstavitev botanične dediščine potrebno v okviru muzeja urediti še razstavo rastlin: eksikatov, risb, fotografij in umetniških slik, na katerih so domači slikarji upodobili rastline, ter literature o zgodovinskem botaničnem bogastvu. To bi bilo jedro stalne muzejske botanične zbirke.

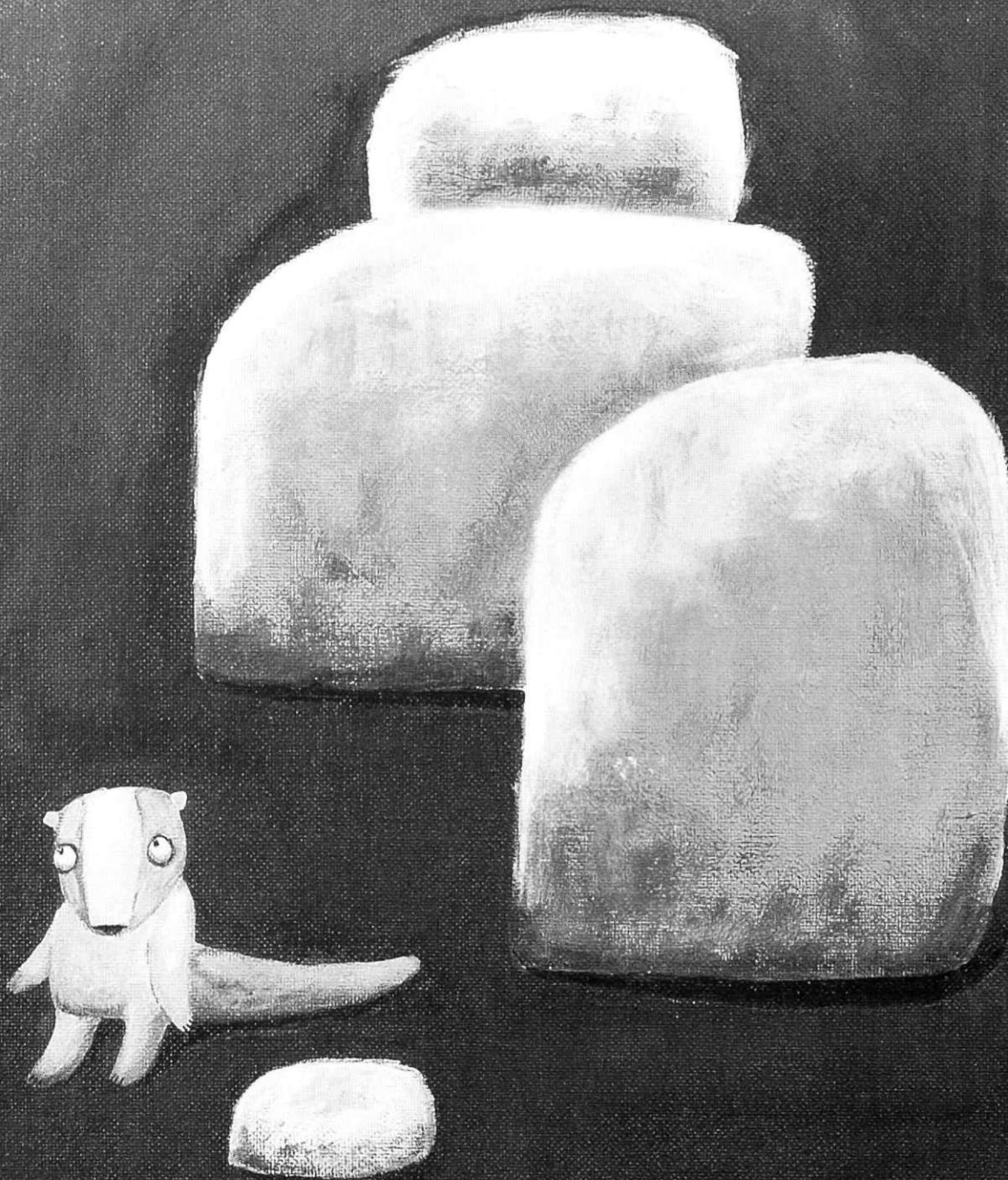
Marija Bavdaž



Položaj Scopolijevega
botaničnega vrta pri
vходу na Rake

Tanja Simonič





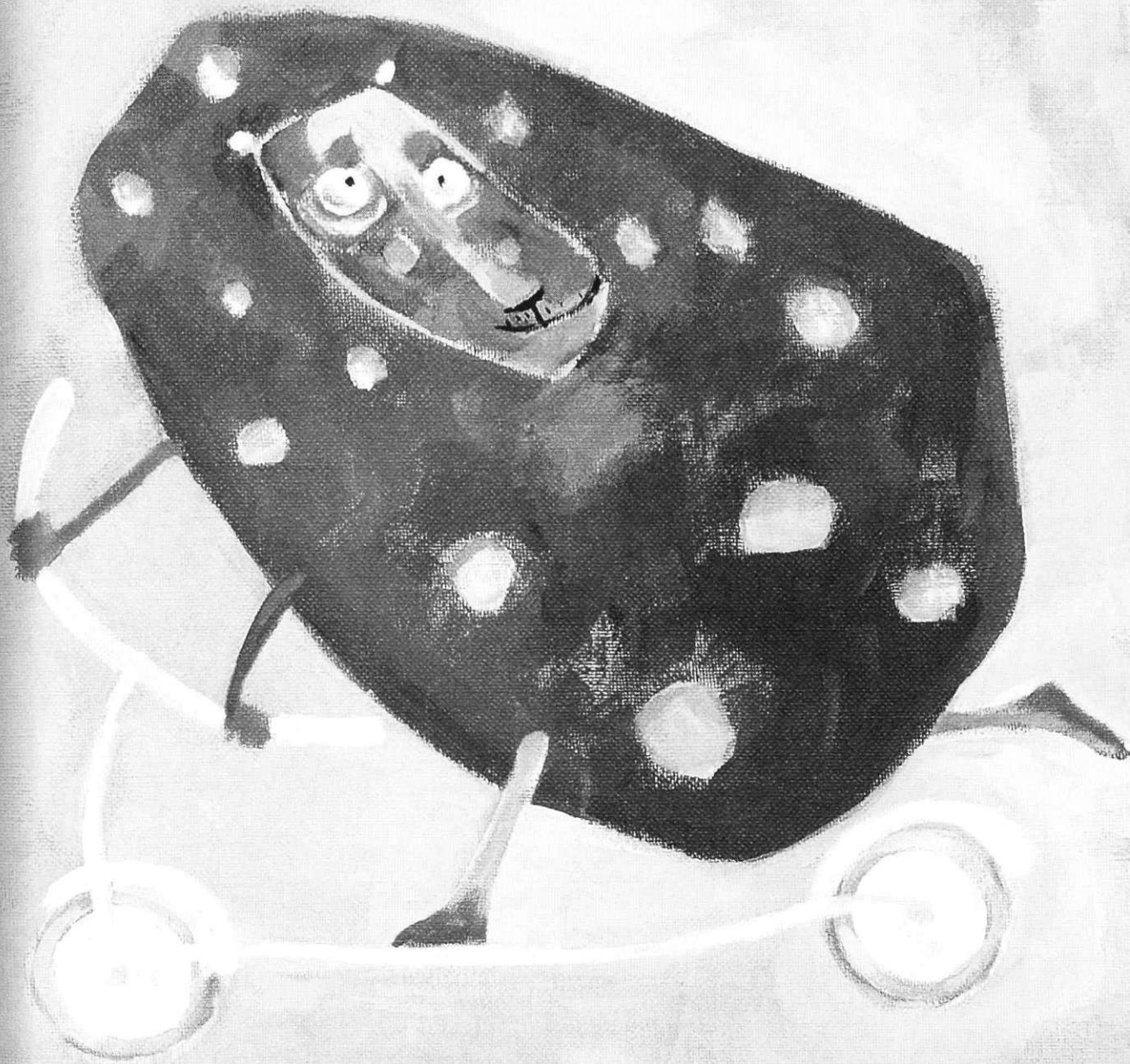


TANJA SIMONIĆ

likovna priloga

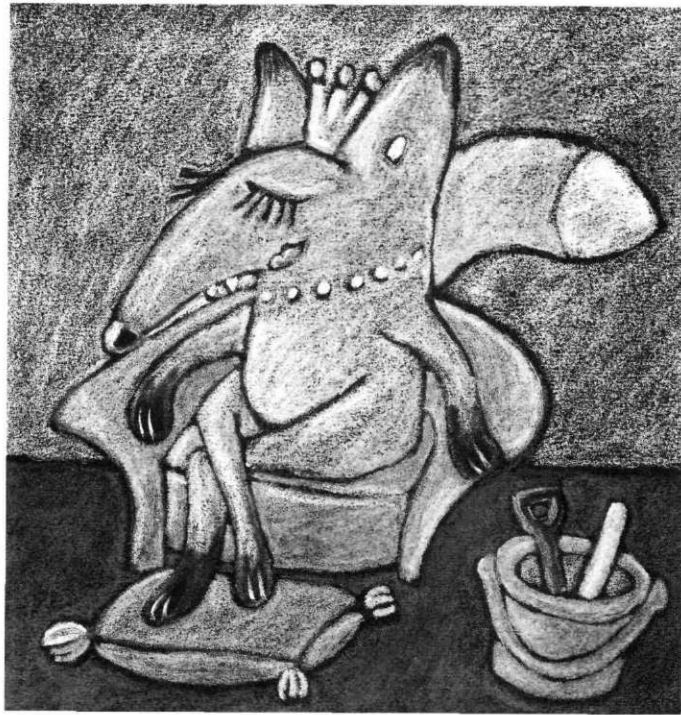


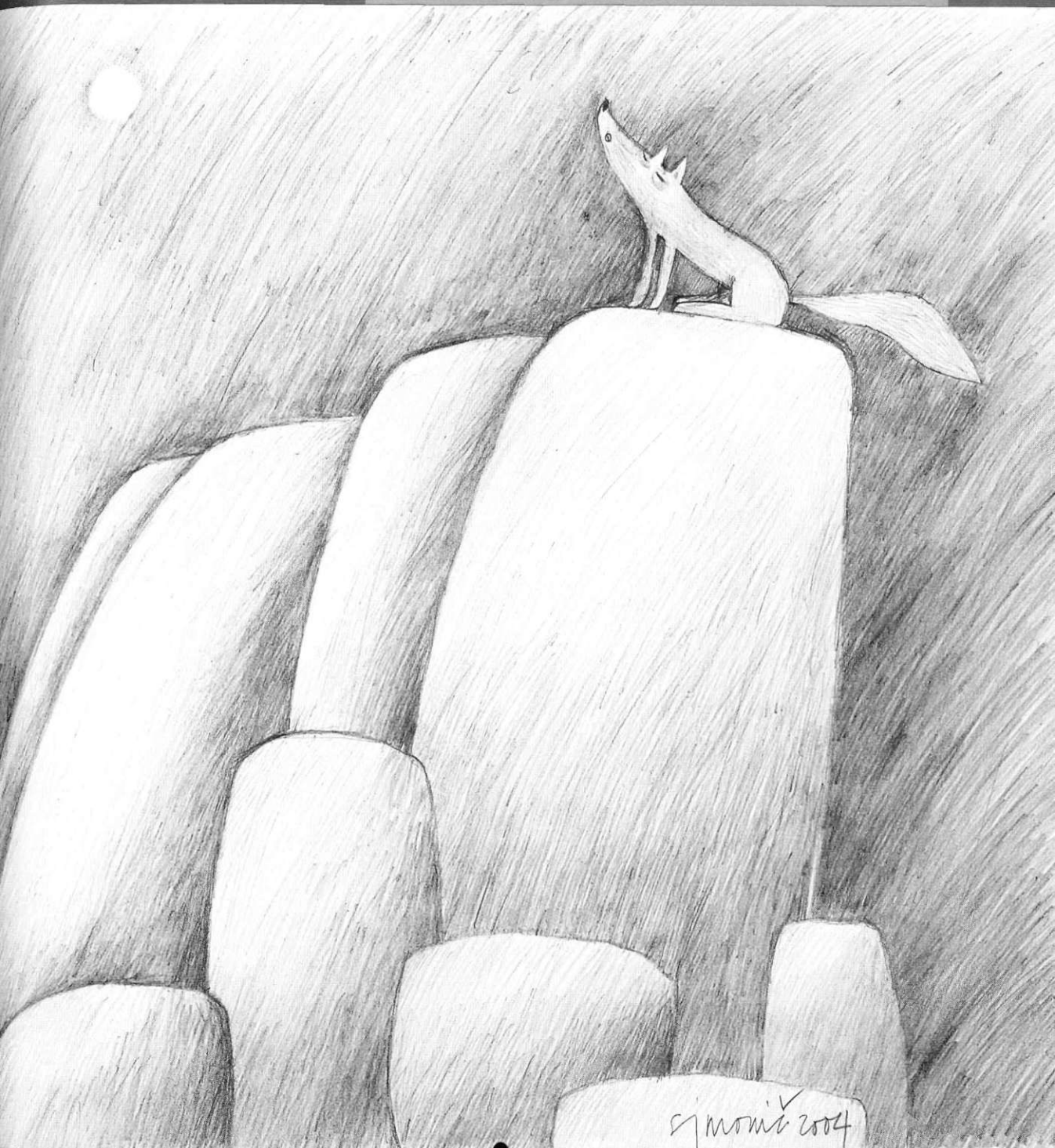












simonič 2004

Pesmi

Dušan
MORAVEC



Po nevihti je
zrak tih,
morje se skrije
pod pomole,
sekunde so
daljše, še bolj ravne.
Se zdi, da
je drevesom
gozd zbežal
tja za grič.
Tišina
tiho
v morje se skrije.
Dam pogled za
vonj njiv
v njo,
v vonj nje, tu blizu.

Ženska je padla
na gladki cesti, sredi
nedeljskega popoldneva.
So gledali prestrašeno, ljudje,
golob je letel blizu, se potem
nasmehnil in
ko je gospa
z roko poprašila
debelo rit, sem že
peljal mimo. Zrak je brlel
kot topla sapa morja
na obronkih zelenih
valov. Črta neba je
legla sredi zaliva, čolni
so bili samo še narisani
ptiči, ki drsijo na vetru
trenutka.

Zrak je dišal po morju,
vonj joda je plaval po mestu,
dež se je stekal v žlebove,
da je tiho
v noč šumelo.
Še popoldne so
rože v Istri dišale
prav tako,
bile so male
cunjaste lutke, ki jim je
veter brskal pod
obleko. Niso se pritoževale, vseč jim je
bila sapa pri koreninah, ki je hladila
in grela drobne listke
zelenečih stebel.
Bil je mesec maj.

*Koper, 14. maj; srčki v omaki,
zraven mene; še bom;
ponedeljek 22.35h*

*Koper, 18. maj; sosedna najedla
z dobrotami, čizule;
nedelja 0.10h*

*Koper, 24. maj; bučke in melancani
s sirom in česnom; deževna nedelja,
proti večeru*

Kot bi bile
postavljene na črti
so barke,
nekaj jih je božala megla,
sidrale v mraku
pred mano.
V resnici so bile daleč,
dve uri plavanja
prav gotovo, in še vodni tok
redno spreminja pot.
Se mi zdi, da je tako;
burin je mehka
sapa burje, je dih
praznih sodov, je vonj
sveže, kadarkoli pomladi.
Morje je mirno, valovi spijo,
sonce tudi. Je praznik večera.

Njena polt na nebu
se je svetila v prosojni
večerni srajci.
Prsi je pustila, da so
plavale v mehkem, brez zraka
polnem prostoru veselja.
Se je na koži
nabirala plast dotikov,
v telesu spomina
je ljubila vse, ki so
jo lahko več kot dvakrat.
Vročina, da iz telesa kaplja
in se razgreta brozga topi na
dlaneh in cvrči od slasti.
Nabiranje poti med izgubljenimi
gozdovi, iskanje poti v
iskane smeri.

Na širokem zidu nad morjem
sta čepeli dve mački,
čoln je drsel
proti zlatemu obzorju.
Stara ženska je
rekla drugi,
buona note in
nekaj minut kasneje
sta večer in tema
legla na kamnite poti,
se spustila do obale,
pokrila gladino, se zarinila vanjo
in tišina se je zaslišala.
Čolni so brez zvoka pluli,
ljudje so govorili brez glasu,
tople ceste so se hladile in prah
je vrtel metlo vetra na njih.

*Koper, 2. junij; slani fileti;
ostal brez korenin, dobil novo
plombo; ponedeljek 23.40h*

*Koper, 8. junij; vroča noč; skrbi,
bi počival še nekaj življenj;
torek 0.30h*

*Koper, 8. junij; dobri makaroni;
vroče, najboljše, res; ponedeljek
9.15h*

Kaj nam
pomeni
kruh
v današnjih časih, je
dejal gospod
na televizorju.
Je še govoril
o dlaneh, ki mesijo,
in
o
materi, ki reže.
Je jokal in na
koncu priznal,
da ima rad
mlade fantke in brez
solz povedal, da jih
lovi na kruh z nutelo.

Odtisi so dolgi
piski spuščeni
v mrežo zob.
Nabrani
na robovih
praznih strug,
brez modrih voda, da bi
jim rekli reke.
Na bregu,
v begu pozabe,
v pozebi
nevidnih let,
se topijo spomini
v stisku rok.
Iztisi
v
ti si.

Potopljen globoko v skale.
Svoboda je izbira nuje,
bližnje ulice so prepovedane,
oddaljene jame pregloboke.
Mimo bežijo srne brez glav,
za njimi želve v rožnatih oklepih,
še zadaj ogenj.
Beseda v steni, v skali, v temi.
Nežna senca, veter, sapa.
Ko se gledam, postanem lep,
metulj ostanem
pripet na polže v ledu.
Samota naših smrti
je izbira potrebe.
Jok v času pred spominom zbledi,
čim globlje zarišeš sledi.
Vendar ne veš, s katere strani.

*Koper, 10. april; Ankaran
v sprehodu, cel dan, večer v kruhu,
ponedeljek, 0.27h*

*Koper, 12. junij; veliko merlota,
za okus in otip, proti jutru,
ponedeljek*

*Idrija, 7. april; žlikrofi pri mami;
večerna nedelja, sam, ni ure*

V očeh ni bilo odmeva, brez odseva sta gledali očesi. Čas je bil ulovljen na trenutke prežanja, na stisnjene oblake dežja, med vzporedne stene z okni. Narisana sonca so padala v objem žaluzij. Na prahu trepalnic, v zenitu zenic je predel vonj boja, vonj brez odmeva. Ni bilo veze, ni bilo električnih drogrov med pogledi. Na ledenih ploskvah so žice odsevale same sebe. Prazniki so počivali pred vrati. Čas obdarovanja, dar časa. V zameno za plen daš življenje. Prežanje izgine, odpleza čas. Ni odmeva, ni odseva, čas je plen življenja.

Vlak v megli, dve ravni črti skozi polje. Pred zapornico, spuščeno skoraj do tal, rdeča utripajoča luč. Rosenje polja. Lokomotiva vleče vagoni, pisk ujame kolesa. Slap besed ob oknu, v okviru bežečih slik konduktar pregleduje vozne karte. Prepričan v straniščih, vonj po zoranih njivah, velike ptice na kupih žita. Piha. Drema vozniki red, do življenja ga je zabodla, do pragov je grebla. Star časopis. Postaja čaka na vlak, v ravnici megla poseda med tirnicami.

Kamnik, 14. december; skoraj brez hrane, več pijače, mrzlo jutro, sobota 5.09h

Kamnik, 11. marec; kebab pri najemniku, kamnito mesto, jutro v megli, četrtek 4.50h

Dan se je začel sredi dneva, na mostu.
Ribe, vesele in debele, polne goste rdeče
tekočine iz bližnje klavnice so vneto skakale
za koščki pomaranč, ki so padali iz rok
kot pesek peščene ure. Najprej so največje
zagrizle v oranžen sadež in ga čez dva udarca
nabritih teniških loparjev, iz kupole zraven, prepustile
manjšim ribicam. Te so grizle hitreje in prežvečene
pomaranče so splavale po strugi in se lagodno
razpustile v mrzli vodi nedelje. Potem je začelo
deževati in deževalo je tri tedne in nekaj dni. Zemlja
je plavala na vodi in iz pokopališča, ki ga je čuval
drevored cipres, je izplulo večje število krst.
Veter je pihal po reki navzgor in baročni valovi
so kodrali žamet vode, divja reka je predla v zavojih.
Proti večeru je dež obstal v zraku, na nebu, krste so se
vnrile, veter je zaspal kar na mostu in reka je bila pomaranča.

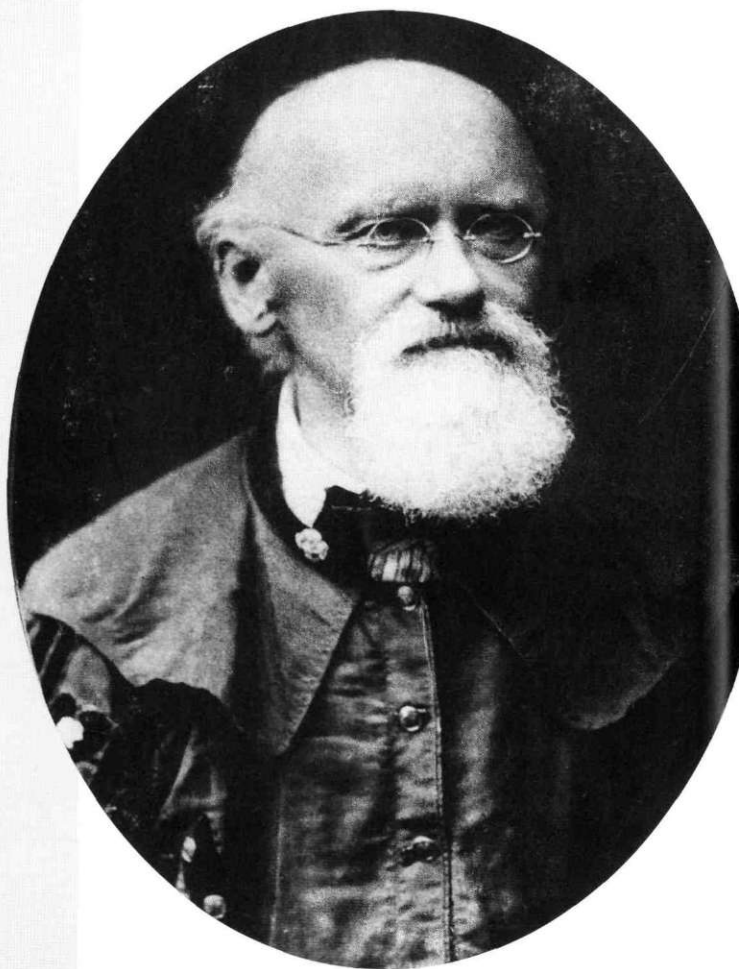
*Idrija, 26. oktober; juha, meso, krompir, solata, vino,
brezčasje, nedelja 23.47h*

**Idrijsko
obdobje
Marka
Vincenca
Lipolda
(1867–1883) –
drugi del***

DNEVNIKI MARKA
VINCENCA OD LETA
1872 DO 1877 SE NISO
OHRANILI, ZATO NAMESTO
NJIH NAVAJAM ZANIMIVE
UTRINKE IZ NJEGOVEGA
ŽIVLJENJA IZ PISEM, KI JIH
JE PISAL SINU KONRADU
NA DUNAJ.

* Prvi del prispevka je bil objavljen
v Idrijskih razgledih 2004/1

Vida BAJT



Lipold v starejših idrijskih letih

Iz dnevnikov in pisem Marka Vincenca Lipolda

Prevedla in pripravila Ivanka Lipold

1872

- V pismih z začetka leta se Lipold stalno in podrobno zanima, kako je s Konradovo¹ menjavo službe.
- 6. 3. Sinu odsvetuje, da bi igral na borzi in ga opozarja na njeno nevarnost, tudi moralno. Glede njegove dediščine pa mu zagotavlja, da mu jo bo v božjem imenu izročil takoj, ko dobi rentne papirje.
- 8. 4. Na Konradovo prošnjo v pismu z dne 4. 4. mu izroča dediščino ter od njega zahteva, da mu takoj pošlje potrdilo o prejemu dediščine in se odpove nadaljnjim zahtevam. Iz srca mu želi, da svoje premoženje dobro naloži. Pošilja mu še 15 gld za obleko, v upanju, da je to zadnjič in da si bo v bodoče sam štedil za svojo garderobo. Dekleta ga mnogo stanejo in ne more še njega podpirati. Ulriki bo moral priskrbeti balo.
- Poleti je Marko odpotoval na Dunaj in se prepričal, da se je Konrad zresnil in da so njegovi predstojniki z njim zadovoljni.
- 8. 7. V pismu Konrada poziva, naj prične štediti za starost.
- 17. 9. Marko je srečen, ker je bil Konrad nagrajen za svoje dobro opravljeno delo, skrbijo pa ga njegove špekulacije na borzi; ker izgublja, se boji, da bo zapravil dediščino in pristal v dolgovi.
- 20. 10. Marko žalosten ugotavlja, da se Konrad vedno redkeje javlja in piše, tako daje videti, kot da je le tako dolgo vzdrževal zveze z domačimi, dokler je rabil denar.
- 13. 12. Glede Konradove nameravane poroke Marko piše, da je istega mnenja, kot je bil njegov oče. To je povedano v pismu Markovega pokojnega očeta, ki ga je Marko poslal Konradu. Najprej mora mož imeti pogoje, da bo uspel vzdrževati rodbino. Kar se tiče Konradove izbire, pa upa, da ima njegovo dekle lastnosti, ki jih v pismu navaja pokojni oče. Potem jo z veseljem kot svojega otroka sprejme tudi Marko in jima da svoj očetovski blagoslov. Konrada prosi, naj mu sporoči Anine rodbinske razmere. (Konradova nevesta Ana je bila po rodu Čehinja.)
- Marko piše sinu, da imajo v Idriji veliko priprav na udeležbo na svetovni razstavi na Dunaju in da izdeluje geološko karto idrijske okolice.
- 30.12. Marko se Konradu zahvaljuje za novoletne želje. Pravi, da bo zanj leto srečno, če bo Konrad vztrajal v dobrem. Zadovoljen je glede poročil o nevesti. Tega dne sta z materjo dobila njeno pismo, naslednji dan ji bosta odgovorila in ji poslala soglasje k poroki. Konrad dobi od mame v dar posteljno, namizno in osebno perilo, Marko pa mu bo dal 200 gld za opremo kabineta, ki bo v primeru obiska služil tudi njemu.

1873

- 26. 1. Marko je vesel, da je Konrad v novi službi zadovoljen. Ne strinja se, da bi se Konrad poročil, preden dobi stanovanje. Takole piše: »Poročeni podnajemnik – kaj takega je mogoče pri delavcu – a ne pri uradniku. Najprej popolnoma urejen dom – nato poroka!« Če že ne počaka do 24. leta, naj

- počaka vsaj do konca avgusta, ko bosta Marko in Roza na Dunaju na svetovni razstavi in bi se lahko udeležila poroke.
- 28. 4. V pismu ga skrbi, kako živi Konrad. Sviri ga pred igrami na borzi in se čudi, zakaj je najel dražje in večje stanovanje, namesto da bi z Ano varčevala, ker bosta zelo rabila denar. Sprašuje ga, koliko stane stanovanje, koliko prostorov ima, kje je. Piše, da bosta z ženo na Dunaju med 24. in 27. avgustom. Ker mu Konrad na vprašanja odgovarja nejasno, mu predlaga, naj vedno, kadar mu odpiše, vzame v roke Markovo zadnje pismo, da bo vedel, na kaj sploh odgovarja.
 - 9. 5. Marko je zelo žalosten, ker je Konrad na borzi lahkomišlno zapravil 800 gld, ki sta mu jih prištedila s pokojno materjo. Skrbi ga, da je zapravil tudi tistih 200 gld, ki mu jih je poslal za poroko. Zato Marko okleva z dovoljenjem za poroko.
 - 16. 5. Marko Konradu na ponovno prošnjo le pošlje dekret o polnoletnosti in s tem dovoljenje za poroko. Uvidel je, da so njegova svarila zaman. Konradu svetuje štedljivost v zakonu: čim širši bo družinski krog, tem večjo štedljivost mu priporoča.
 - 18. 5. Marko je v skrbeh, ker banka, v kateri ima vložen denar, namenjen za udeležbo na razstavi, po pisanju časopisov slabo posluje. Zato Konrada prosi, da mu dvigne denar na 4 bančna potrdila po 100 gld, ki mu jih pošilja. Piše, da dokler mu Konrad ne sporoči, kako je uredil finančne posle, ne bo imel mirne ure ne podnevi ne ponoči, kar obremenjuje njegovo šibko srce.
 - 27. 5. Iz Konradovega pisma vidi, da se bo že pojutrišnjem poročil, kar ga zelo žalosti, ker ga ne bo na poroki, česar si je zelo želel. Zato mu je primoran poslati očetovski blagoslov.
 - 25. 7. Konradu sporoča, da bo z ženo in hčerko Ulriko pripotoval na Dunaj s posebnim vlakom in se s fjakarjem takoj pripeljal v stanovanje h Konradu in Ani.
 - 8. 9. Hči Dezi je zbolela za tifusom. Še vedno je v deliriju, a upajo na izboljšanje. V Idriji so se pojavile trebušne bolezni. Konradu in Ani se zahvaljuje za njun sprejem in gostoljubje, ko so bili pri njima na Dunaju.
 - 15. 9. Dezi je boljša.
 - 3. 10. Konradu, ki je brezposeln, piše, da je bil sam pet let praktikant in šele z 32 leti je imel 600 gld, da se je lahko oženil. Piše, da njemu in ženi ne more veliko pomagati, saj ima na skrbi štiri hčere. Ulrika že pakira, ker se poroči in odpotuje.
 - 9. 10. Waydowicz² pride naslednji dan, pojutrišnjem pa se poroči z Ulriko. Poroka bo skromna, le z dvema pričama. Ker nečak dr. Janez ne pride, ju bo poročil idrijski dekan.
 - 12. 10. Včeraj ob pol petih popoldne je bila Ulrikina poroka. Zvečer skromna poročna pogostitev, domači, ženinova sestra, priče, en prijatelj priče in dekan. Bolne Dezi ni bilo zraven, ker je bila še v postelji. 12. 10. ob petih popoldne se je Ulrika z možem že odpeljala in bosta čez dva dni prispela na Dunaj, kjer bosta ostala dva dni. Konrad naj ju počaka na kolodvoru. Marko ga prosi, naj Ulriki naroči, naj se javi, ko pride v svoj novi dom, da ji bodo poslali njene stvari.
 - 18. 10. Konradu očita, da ga ni poslušal in je zapravil vso dediščino. Piše jima: »Zaposlita se, kjer le najdeta službo.« Za Ano piše: »Ona vsaj dela v gospodinjstvu, Ti, Konrad, pa Bogu dneve kradeš!«
 - 26. 10. Konrad ga prosi za denarno pomoč 180 gld. Marko mu lahko pomaga le tako, da mu pošlje Dezikino papirnato rento

300 gld, ki jo ima ona kot dediščino po materi, Konrad pa se mora obvezati, da ji jo bo vrnil.

- 24. 11. Konrad je dobil začasno zaposlitev, oče zadovoljen. Sinu čestita za 24. rojstni dan, mu želi boljši blagoslov, srečo in zadovoljstvo, nebeški oče naj mu pamet razsveti, da bo spoznal resnost življenja, ga učvrsti v dobrem in ga vodi po poti dobrega in časti. Ulrika pridno piše in je srečna, da ima pridnega in solidnega moža, ima pa le strežnice in sama kuha. Dezi je zdrava, le v nogah je slaba, vendar gre v Ljubljano v šolo.
- 29. 12. Marko sporoča, da Konradu in ženi za praznike ne more nič dati. Njegova sredstva so izčrpana – pa v prihodnje!

1874

- Konrad je spet dobil službo. Začetna plača 1200 gld mu mora zadostovati, ker mora vedeti, da takih plač, kot so jih dajale banke pred polomom, ni več!
- Že v januarju ga Konrad prosi za finančno pomoč, a Marko mu spet lahko pomaga le tako, da mu pošlje še eno Dezijino papirno rento za 100 gld, mora pa se obvezati, da jo vrne, takoj ko dobita Anino dediščino.
- 27. 3. V Idriji razsajajo bolezní – tifus in koze.
- 17. 7. Marko toži zaradi nevzdržne vročine. Dezi končuje 3. letnik učiteljsišča. Ulrika ima še vedno domotožje in je noseča. Vabi oba, naj prideta na obisk v Idrijo. Webernovi³ dijaki, ki so v Idriji na počitnicah, se odpeljejo 20. 7. iz Idrije in z istim vozom bi se lahko Ana iz Logatca pripeljala v Idrijo. Če pride pozneje, pa je možno, da se

pripelje s pošto, ki pelje iz Logatca ob 5. uri po prihodu dunajskega poštnega vlaka.

- 8. 10. Marko javlja, da se 15. 10. pripeljejo na Dunaj in od tam naprej v Krakov. Ulrika je srečno rodila zdravega fantka.

1875

- 15. 2. Ulrikin sin Karol je bolehen. O rudniku piše, da se v letu 1874 lahko pohvali z oddajo denarja – kar 1.677.000 gld, do sedaj nezaslišana vsota – zaradi izredne cene živega srebra. Na Konradovo vprašanje glede prodaje živega srebra odgovarja, da oddajo vso zalogo tvrdki v Londonu, da pa ima glede teh pogodb vse ingerence le ministrstvo.
- V Idriji je še veliko snega, zato sta dekleti ostali v Ljubljani.
- 21. 5. Lipold boljši (očitno je bil medtem bolan), služkinja bolna, Dezi bo letos končala študij, Toni pride domov.
- 23. 7. Zelo jih je prizadela smrt malega Ulrikinega otroka Karola. Dobili so brzojav, da pride v Idrijo tudi Ulrikin mož, vendar je bil pogreb, še preden je le-ta prispel. (Očitno je bila v tem času Ulrika v Idriji.)
- 30. 12. Na Dunaj za božično darilo pošilja srnjaka, ki ga ni ustrelil sam, kljub temu da je bil na lovu v visokem snegu.
- Tudi v tem letu Marko sinu na Dunaj pogosto pošilja manjše denarne vsote za god, ob praznikih ali za urejanje groba pokojne Flore.

1876

- 18. 3. Lipold redko piše, ker ima ogromno dela. Vsak dan je do 8. ure zvečer v pisarni.
- 29. 4. Dobil dovoljenje za potovanje v Nemčijo, brat Janez v Mozirju hudo bolan.
- 1. 5. Konradu pošlje 730 gld, ki naj jih za Marka delno vloži v banko, delno pa kupi papirne rente.
- 26. 6. Marko pride z Dezi in Brigi za nekaj dni na Dunaj, nato hčerki potujeta na obisk k Ulriki. Konrada prosi, da jim najame sobe v cenejšem hotelu in jih z udobnim fijakarjem počaka na kolodvoru.
- 31. 8. Marko piše iz Münchna na Dunaj in pošilja Konradu 100 mark, naj jih zamenja in uporabi denar za potovanje Dezi in Brigi v Idrijo. V Idrijo potuje tudi Ana. Upa, da bo Konrad prišel ponjo v Idrijo.
- 1. 11. Konradu pošlje 770 gld, da kupi papirnato rento za Jožeta v Mozirju in tudi za Dezi. Dezi je bolna. Kaže, da je preveč študirala, ker se pripravila na učiteljski izpit.
- V enem naslednjih pisem izraža sožalje ob smrti Anine stare mame. Žena Roza je bolna, Janez v Mozirju zelo slab, tako da zdravnik ne daje nobenega upanja več.
- 11. 5. V Idriji tako hladno, da še vedno kurijo.
- 21. 10. Marko pri sebi opaža starostne pojave, delovna moč mu peša. Ulrika je rodila deklico. Konradu piše, da je bila v Mozirju pred kratkim velika povodenj, da so se Jožetovi (Janezov sin) mlinarji v mlinu rešili, da so se rešili na peč in ždeli tam 24 ur brez hrane! Jože ima veliko škodo, Savinja mu je odnesla mnogo lesa.
- 1. 11. Konradu se zahvali za popravljena očala in za dozo za cigarete. Dezi se je vrnila iz Ljubljane, kjer je izpit trajal 8 dni. Dobila je spričevalo št. 2 – prav zadovoljivo. Št. 1 je dosegla le ena, št. 2 le Dezi, 8 kandidatov št. 3, 300 jih je od izpita odstopilo in 3 so pri izpitu padle. Sedaj bo Dezi zagotovo dobila službo. Ulrika in Brigi sta v redu, sestra Ulrikinega moža pa je zblaznela. Janez je zelo slaboten, ena Jožetovih deklic – Ljudmila – bo najbrž prišla v Idrijo v šolo.
- 23. 12. Konradu pošlje 3 gld, da kupi 6 dobitkov za letoletno tombolo in jih zanesljivo takoj pošlje, da prispejo do 30. t. m. v Idrijo.
- 24. 12. Včeraj odposlal srnjačka za praznike. Letošnja božična obdaritev je bila skromna, časi so slabi in zahteve z vseh strani velike. »Pri tej draginji moramo biti zadovoljni, da shajamo.«

1877

- Slabe, zelo slabe vesti iz Mozirja, žena tudi bolehn.
- Začetek maja: v Idriji so igrali igro v počastitev Markovega godovnega dne; uradni posli mu povzročajo toliko skrbi in neprilik, da si resnično želi, da bi bil že prost vsega.

1878

Januar

- Roza bolna.
- 10. 1. Umrl okrajni zdravnik Novak⁴.
- 14. 1. Rozin rojstni dan – ji podaril 20 gld.

Erläuterungen zur geologischen Karte der Umgebung von Idria in Krain.

Von **Marc. Vinc. Lipold,**

k. k. Oberbergrath und Bergdirector.

Mit einer geologischen Karte und einer Profiltafel (Nr. IX-X).

V o r w o r t.

Im Jahre 1856 war mir als Chefgeologen der k. k. geologischen Reichsanstalt die geologische Aufnahme von Ober- und Inner-Krain als Aufgabe zugefallen. In dieses Aufnahmegebiet fiel auch die Umgebung des über 350 Jahre alten und berühmten Quecksilberbergwerkes Idria.

Innerhalb dreier Wochen, während welcher ich meine Hauptstation in Idria hatte, vollzog ich die geologische Aufnahme des Flussgebietes der Idriža, eines Flächenraumes von ungefähr vier österreichischen Quadratmeilen (2-3 Quadratmyriameter) und hiemit auch die Aufnahme der nächsten Umgebung der Stadt und des Bergwerkes Idria. Selbstverständlich konnte in dieser kurzen Zeit nur eine Uebersicht der geologischen Verhältnisse der Umgebung von Idria gewonnen werden, und ich habe die Resultate meiner Aufnahme in der geologischen Uebersichtskarte von Krain und in den Druckschriften der k. k. geologischen Reichsanstalt niedergelegt.

Im Sommer 1867 wurde ich zum Vorstand des Staatsbergwerkes Idria ernannt und übernahm die Leitung desselben. Pflicht und Interesse legten mir somit die Lösung der Aufgabe nahe, eine detaillirte geologische Aufnahme der nächsten Umgebung des Bergbaues zu bewerkstelligen. Es erschien eine solche Aufnahme aus mehrfachen Gründen höchst erwünscht. Einerseits machte die geologische Kenntniss der Alpen seit dem Jahre 1856 bedeutende Fortschritte und war daher eine Berichtigung der geologischen Karte der Umgebung von Idria nach Massgabe der neuesten Erfahrungen über die Geologie der Alpen angezeigt; anderseits sind die Lagerungsverhältnisse der Quecksilber-Erzlagerstätten von Idria so verwickelt, dass eine Entwirrung und klare

Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt. 1874. 24. Band. 4. Heft. (Lipold.) 55

*Prva stran Lipoldovega temeljnega dela o geologiji
Idrije in njene okolice. Razprava je bila tiskana
leta 1874.*

- 17. 1. Z Rozo v Ljubljano, Marko na razne sestanke, Marko naprej v Beljak, Celovec, nato nazaj v Ljubljano in Idrijo.

Marec

- 26. 3. Visok sneg, Idrija odrezana od sveta, nobene pošte, povodenj.

April

- 9. 4. V pismu Konradu omenja svojo žalost ob smrti brata Janeza. Bil je tako zaposlen, da ni mogel na njegov pogreb. Jožetova hči je obiskovala šolo v Idriji.

Maj

- 23. 5. Dezikin rojstni dan in god.

Julij

- 13. 7. Sporočilo, da je nečak Karl odpotoval v Osijek. Sklenjen berlinski mir; Avstrija okupirala Bosno in Hercegovino.
- 14. 7. Dobil 500 gld honorarja za strokovno poročilo o rudnikih Hrastnik in Zagorje. Skoraj vsak dan omenja, da je bil v pivovarni.
- 22. 7. Si ogledal šolsko telovadnico in v šoli prisostvoval izpitom.
- 28. 7. V šoli si ogledal dela učencev.

Avgust

- 1. 8. Drugi rojstni dan in god vnuka Gustava Waydowicza.
- 9. 8. Nastopil 6-tedenski dopust.
- 31. 8. Se odpeljal z družino proti Trstu.

September

- V pismu Konradu omenja družinsko potovanje v Benetke. Od Karla in Franca Weberna iz Bosne že dalj časa ni vesti.

- 2. 9. Se odpeljali v Benetke, nato si z vodičem ogledali mesto, nato v Trst, Miramar; v gledališču gledali opero Faust.
- 8. 9. Prispeli v Logatec, Dezi v Ljubljano na učiteljsko konferenco.
- 25. 9. Roza in Marko v Mozirje na obisk k sorodnikom.

Oktober

- Od 5. do 8. 10. V Celju je bila kmetijska razstava, na kateri je nečak Jože (gospodar na domu v Mozirju) dobil premijo za govedo pa tudi bronasto medaljo za sadje.
- 23. 10. V Ljubljani Markovo družino čakala Roza, žena Jožefa Lipolda s hčerkico Olgo⁵. Olga se je odpeljala z njimi v Idrijo.
- 26. 10. Olga šla v šolo.
- 31. 10. Ponoči prvi sneg.

December

- 18. 12. Visok sneg.
- 21. 12. Dobil nakazilo ministrstva za plačo (3600 gld).

1879

Januar

- Guzman⁶ javil, da pride v Maribor, Roza in Antonija se odpeljali tja na srečanje z njim.
- 12. 1. Potres v Idriji – o tem poročal tudi Laibacher Zeitung.

Marec

- Veliko snega
- 22. 3. Marko piše Konradu in se mu zahvaljuje za povabilo na cesarjevo srebrno poroko, vendar se je Marko ne more udeležiti, ker

štedi za dopust, sicer pa bodo ta dogodek proslavili tudi v Idriji in Marko mora biti navzoč, pa tudi potovanje ga utruja.

April

- 5. 4. Od Waydowicza pismo, da mu je dodeljena služba na Dunaju. Dezi stalna članica rudniškega šolskega odbora.
- 24. 4. Cesarjeva srebrna poroka; maša, proslava v telovadnici, šolarji rudniške šole posadili dve spominski lipi pred šolo.
- 29. 4. V pismu Konradu piše, da je bila v Idriji proslava cesarjeve srebrne poroke prav slavnostna.
- Ulrika bo prišla z otroki v Idrijo.

Maj

- 21. 5. Konradu piše, da bi rad še enkrat imel okrog sebe vse svoje otroke, kar bo sedaj najlažje, ko je Ulrika z otroki doma, kasneje pa najbrž to ne bo nikoli več mogoče. Konrad in Waydowicz naj poskusita dobiti osemdnevni dopust in se pripeljati skupaj z Ano z izletniškim vlakom, ki sedaj vozi med Dunajem in Trstom. V Logatcu se jim pridruži Ulrika in se peljejo skupaj v Trst. Nazaj grede si ogledajo Postojnsko jamo in nato pridejo za 2-3 dni v Idrijo. Izdatke za vožnjo v 3. razredu jim Marko vrne!

Junij

- 1. 6. Waydowicz prispel na 8-dnevni dopust. Ulrika doma.
- 4. 6. Prispela Konrad in Ana.
- 5. 6. Vse tri družine zbrane, velika rodbinska pogostitev. Zbrani vsi Markovi otroci in vnuki ter pranečakinja Olga. Nazdravili s šampanjcem in rizlingom, zelo prijetno. Marko ganjen!

- 7. 6. Pri večerji imel Marko nagovor otrokom: o pridnosti, materinstvu in povezanosti; vsi ganjeni.
- 8. 6. Waydowicz odpotoval.
- 10. 6. Konrad z Ano odpotoval.
- 28. 6. Marko se v pismu Konradu zahvaljuje za vest, da sta se Konrad in Ana srečno vrnila na Dunaj.

Julij

- 2. 7. Inšpiciral v dekliški šoli, kjer je učila tudi Dezi.
- 21. 7. Olgin god; dan smrti vnuka Karla, ki je pokopan v Idriji, nesli venec na grob. Deziki izročil materino dediščino 800 gld, ker je polnoletna.
- 26. 7. Brzjavoil Jožetu⁷ v Mozirje, da pride po Olgo v Celje.
- 27. 7. Ulrika se odpeljala z družino na Dunaj, Olga z vlakom do Celja, Marko ostal v Ljubljani.
- 28. 7. V Ljubljani na zborovanju antropologov.
- 29. 7. V Idrijo.
- 31. 7. Proslava ob koncu šolskega leta v telovadnici.
- V enem od pisem Marko Konradu naroča nakup pasu za kilo.
- V pismu z dne 21. 7. piše, da se namerava z družino 7. 8. odpraviti na krožno potovanje, in sicer preko Ljubljane, Ischla, Judenburga, Celovca v Leše k Webernu, kjer naj bi ostali približno 3 tedne, nato pa preko Maribora nazaj v Ljubljano. Upa na lepo vreme, da bodo imeli stroškom primerne užitke.

Avgust

- 2. 8. V šoli si ogledal dela učencev.
- 8. 8. Začel 5-tedenski dopust in krožno potovanje z družino v Ljubljano, Beljak, Lienz, se srečal z Guzmanom, v Innsbruck,

GEOLOGISCHE KARTE
der Umgebung von

IDRIA in KRAIN

von

MARKUS VINZENZ LIPOLD

KK.

Oberbergrath.

1872.

*Naslovnica geološke karte okolice Idrije.
Tiskana je bila leta 1874.*

v Zell am See, v Salzburg, v Altausee. Tu je bil pred 30 leti rojen Konrad, zato mu je Marko 20. 8. poslal dopisnice. Nato so odpotovali v Celovec in Prevalje. Od 24. 8. do 7.9. družina letuje v Lešah.

- 30. 8. Praznovali Rozin god.

September

- 10. 9. Prispeli v Ljubljano, tam nakupovali za Antonijino balo: porcelanast in steklen servis, stensko uro, jedilni pribor, blago za obleke in poročno obleko, platno za razno perilo, odeje, zastave, preproge, servise za 13 oseb, kavni in čajni servis, umivalni servis in drugo (preko 347 gold + 21 gold). Nato se odpeljali v Idrijo.
- 16. 9. K maši ob začetku šolskega leta ljudske šole. Tu prvič omenja, da je odšel k Didiču (hotel v Idriji), kjer je bila godba, ples.
- 30. 9. Ob pol sedmih potres.

Oktober

- 1. 10. Waydowicz dopolnil 10 službenih let.
- 2. 10. Z Dezi na sprehod mimo dinamičnega magazina⁸.
- 5. 10. Sprejel rudarje za Bosno!
- 15. 10. Dež, povodenj v grapi Nikave, ob pol dvanajstih prišel klavžev les, Idrijca prestopila breg pri »Kroni«.
- 16. 10. Zjutraj pol metra snega, voda pri rudniku podrla zasilno brv železnice.
- 18. 10. Z delavci izpod snega spravil georgine.
- 20. 10. V vrtu v snegu obiral češplje, zvečer vihar, ponoči topel dež.
- 21. 10. Sneg skopnel, velika povodenj Idrijce, nadzorniška hiša in hiša ob Lentu⁹ pod vodo, nevarnost za jez. Popoldne voda upadla, ni več nevarnosti za jez, dež prenehal; hladno, hribi brez snega, na Lentu na mostu voda upadla.

- 31. 10. Antonija 22 let, opoldne na njeno in Guzmanovo zdravje trčili s tokajcem.

November

- 1. 11. Odposlal 20 rudarjev v Bosno.
- 3. 11. Snežni metež, poplava Nikave in Idrijce.
- 12. 11. Umrli učitelj Božič.
- 20. 11. Sestavljal prošnjo na ministrstvo poljedelstva za dodelitev mesta rudarskega poglavarja v Celovcu (66 prilog)!
- 26. 11. Konradov 30. rojstni dan in god.

December

- 3. 12. Pismo iz Sarajeva zaradi rudarjev iz Idrije.
- 8. 12. Konradu piše, naj mu javi, ali ima možnost ogrevati kabinet, ker bi v začetku januarja prišel na Dunaj, da bi se predstavil novemu poljedelskemu ministru. Piše, da je v Idriji dosti snega in da ptice obkrožajo graščino, oni pa jih pridno krmijo. Piše o nasvetu, naj se upokoji, vendar bi rad dosegel polno pokojnino. Ima 37 službenih let; če bi mu šteli tudi 3 študijska leta v Štiavnici, bi bilo 40 let.
- 22. 12. Ob pol devetih potres.
- 30. 12. Konradu piše, da pride na Dunaj v začetku januarja z nočnim brzovlakom, ki je na Dunaju približno ob 9. uri. Ker je Konrad takrat gotovo v uradu, ga ni treba čakati. Vzel si bo voz, ki ga bo peljal do stanovanja. Ana naj ima zakurjeno sobo in mu pripravi malo južino. Marko se bo takoj preoblekel in šel v ministrstvo, kjer ga minister pričakuje. Po končani avdienci se srečajo v Konradovem uradu ali doma, zvečer pa bo obiskal Ulrikino družino – Waydowicze.
- 31. 12. Pismo Guzmanu zaradi poroke s Toni dne 31. 1. 1880. V kazini pričakali novo leto, Marko imel nagovor! Toni je kot vedno ostala doma.

1880

Januar

- 1. 1. Pisal Guzmanu in dovolil poroko z Antonino dne 31. 1.
- 2. 1. Pakiral in odšel na Dunaj, tam ga je čakal Konrad. Nato v ministrstvo, tam se je pogovarjal o volitvah v Idriji. Markovega postopka niso odobrili, odšel k Ulrikini družini.
- 3. 1. Ulrika in otroka doma, prišel tudi Konrad.
- 4. 1. Pri ministru zaradi službe v Celovcu. Dobil odklonilen odgovor!
- 6. 1. S Konradom in zetom v mesto, si ogledali novogradnje na Ringu, nato v opero, tudi Ulrika in Ana.
- 7. 1. Se srečal z nekdanjimi tovariši.
- 10. 1. Ponovno na ministrstvu.
- 11. 1. S Konradom k njegovim šefom. Še istega dne – ob 6.20 – odpotoval z Dunaja.
- 12. 1. Prispel v Logatec in nato v Idrijo.
- 19. 1. Markov 64. rojstni dan.
- 22. 1. Sedem zabojev z Antonijino balo poslal Guzmanu. Vrednost 1440 gld.
- 30. 1. Dobili šopek za Antonijo iz Ljubljane, prispel ženin Guzman, iz Prevalj pa svak Anton Webern.
- 31. 1. V uradu pri Marku Antoniji izročili dediščino po materi – 800 gld. Marko je dodal 200 gld – to je renta v papirju 1000 gld. – in Guzmanu za potovanje 50 gld. Antoniji obljubil letno 200 gld, dokler Guzman ne napreduje!
- Ob pol petih sta Marko in Roza Antonijo in Guzmána blagoslovila. Odpeljali so se v cerkev, Marko z Antonino, Roza in Dezi v štirisedežnem vozu, Guzman in en baron s sankami ter Anton Webern in Brigita. Odšli v zakristijo, nato h glavnemu oltarju,

kjer je katehet Juvan poročil tretjerojenko Antonino z gozdnim oskrbnikom Eugenom Guzmanom. Zelo lepo, mnogo ljudi. V zakristiji so se vpisali v poročno knjigo, potem se vrnili v grad. Tekom dneva prispelo 32 brzojavov in mnogo pisem. Imeli pogostitev in katehet je imel nagovor v počastitev novoporočencev.

Februar

- 1. 2. Se poslovili od mladoporočencev, ki sta se z rudniškimi sankami odpeljala do Logatca, od tam pa preko Beljaka v Klausen.
- Zvečer Marko v kazino na ples nižjih uslužbencev.
- 2. 2. Pri dr. Petriču zaradi delavskih nemirov. Sklical vse nižje uslužbence in paznike, jih podučil in svaril pred izgredi. Dekanu Kogeju poslal 10 gld za Antonino poroko, katehetu Juvanu pa 1 cekin.
- 3. 2. Mladoporočenca javila srečen prihod v novi dom.
- 20. 2. Marko piše Konradu, da je pri njem ali pri Ulriki izgubil listke, na katerih je imel zabeležene vse uradnike in podatke o njih, ki so bili nameščeni v Idriji v času njegovega vodstva. Če bi te zapise našli, bi bil zelo vesel. Konradu piše, da je verjetno v časopisih čital interpelacijo kneza Windischgrätza¹⁰ o razmerah med delavci v rudniku v Idriji, pa tudi odgovor ministra, ki zavrača interpelacijo in daje rudniški direkciji zaščeno za krivične obtožbe. Marko piše, da je bila interpelacija grd maneuver ob občinskih volitvah v Idriji. Bil je zelo jezen in imel mnogo dela, a sedaj je vse končano.
- 22. 2. V Idriji nemiri, intervenirala sodnija. Povzročitelje nemira so žandarji aretirali. Veliko razburjenje, ponoči bili pri »Orlu« napadeni nadzorni organi.

- 26. 2. Dobil odklonitev prošnje za rudarskega poglavarja v Celovcu.
- 28. 2. Prišla komisija deželne sodnije – 5 fantov v ječo zaradi izgredov 22. t. m. V noči mirno!

Marec

- 1. 3. Inšpiciral v šoli, tudi več naslednjih dni še opravljal inšpekcije.
- 11. 3. Z Dunaja prišel tajnik poljedelskega ministrstva z rudarskim komisarjem zaradi delavskih razmer v Idriji. Ostala in zasliševala sta v Idriji do 28. 3. (do velike noči).

April

- 1. 4. 'Nahecal' Rozo za 1. april!
- 13. 4. V Ljubljano. V hranilnici za Deziko vložil 100 gld; razni sestanki.
- 15. 4. Se vrnil v Idrijo.
- 20. 4. Pisal prošnjo cesarju za upoštevanje montanističnega študija v službena leta.
- 24. 4. V gledališču koncert rudarske godbe na predvečer Markovega godu.
- 25. 4. God, popoldne z družino do Divjega jezera – tam dobil »Primulas Carniolis«¹¹.
- 27. 4. Plačal letno članarino Slovenski matici.

Maj

- 11. 5. V sejni dvorani primerjava proračuna za leto 1881 in razgovor glede proslave 300-letnice rudnika. Izbrali pripravljalni komite.
- 14. 5. Na binkoštno počitnice prispela Lizi Konečnik, hči Markove sestre Ane.
- 17. 5. Se vrnila v Ljubljano.
- 19. 5. Na višinah sneg.
- 23. 5. Dezikin rojstni dan (25 let), popoldne so se Roza, Dezi in Brigi peljale v Sp. Idrijo, Marko z uradniškimi družinami peš. Tam peli, se prijetno zabavali.

- 24. 5. Sprejel 119 rudarjev v stalno službo.

Junij

- Roza bolna.
- Gösleru¹² skoraj vsak dan narekoval tekst za slavnostno številko publikacije ob 300-letnici rudnika.
- Sporočeno, da se bo najbrž minister udeležil proslave ob 300-letnici.
- Marko odpotoval v Ljubljano, si kupil kapo k uniformi, se peljal k deželnemu glavarju in ga povabil na proslavo, odšel v tiskarno, imel dogovore o banketu.
- 9. 6. Odposlal vabila za proslavo.
- 19. 6. Pripravljajal sobe za goste.
- 21. 6. Predavanje o 300-letnici državnega podjetja v Idriji.
- 22. 6. Ahacijev – tristoletno slavlje Idrije, v mestu 400 zastav, ob 9. uri zbor uradnikov v sejni dvorani. Prispeli minister poljedelstva, deželni predsednik in glavar. Pohod v cerkev, Ahacijeva procesija (19 duhovnikov), nato vrnitev v grad. Ministru predstavili uradništvo in učiteljstvo. Sledila je objava odločbe, da Marku podeljujejo naslov dvornega svetnika z redom Franca Jožefa. Marko je odločbo na dvorišču zbranim rudarjem obrazložil v nemščini in slovenščini.
- Okrog 3. ure so se slavnostni gostje v telovadnici udeležili banketa. Dvorana lepo okrašena, 76 oseb pri kosilu, veselo, toasti, številni pozdravi v nemščini in slovenščini. Ob pol sedmih banket končan, nato vsi na ljudsko slavlje »na Zemlji«¹³, nato nazaj na grad. Minister se je umaknil v svojo sobo, Marko pa je odšel nazaj »na Zemljo«, tam ognjemet, ples delavcev, zabava.
- 23. 6. Zahvalni obisk pri ministru, ki je moral odpotovati na Dunaj. Še prej mu je Marko

razkazal laboratorij, tovarno in rudniške naprave. V telovadnici zaključek slavja, veliko gostov, postregli zastonj s hladnimi jedmi.

- 25. 6. Ministrski svetnik se je kot zadnji odpeljal iz Idrije, vsi uradniki pri slovesu, dobil veliko čestitk od znancev, sorodnikov ...
- 26. 6. Poročilo o idrijski slavnosti v »Laibacher Zeitung«.
- 27. 6. Marko bolan, pritisk v glavi, težko govoril, zmeden, kap! Nezmožen sedeti, govoriti, prišel zdravnik Rauch¹⁴, poslal Marka v posteljo, odredil mrzle obloge na glavo.
- 28. 6. Zelo slab, zdravnik predpisal zdravlilo, prispela Ulrika z otroki.
- 29. 6. Zdravnik dopoldne in popoldne pri Marku, ves dan na glavo led, malo bolje, bolečine popustile!
- 30. 6. Predal uradne posle, slabo spal.

Julij

- 1. 7. V postelji, Dezi narekoval prošnjo na ministrstvo za 6 tednov dopusta.
- 2., 3. 7. Zdravnik pri Marku dopoldne in popoldne, malo bolje.
- 4. 7. Ulrikin god in rojstni dan, Marko prvič pri mizi, sedel na balkonu.
- 6. 7. Še vedno glavobol, Ulriki narekoval pisma.
- 9. 7. Ulriki diktiral 64 komadov zahvalnih vizitk, pivo po dolgem času teknilo, sam čital.
- 10. 7. Precej bolje, zjutraj bil na vrtu.
- 11. 7. Nedelja – odobritev dopusta in odobritev 300 gld dopustne podpore.
- 12. 7. Naročil sobo v Rogaški Slatini za 16. t. m.
- 15. 7. Z Rozo se odpeljal na zdravljenje v Rogaško Slatino.
- 16. 7. Prispela v Rogaško Slatino.
- 22. 7. Pisal Konradu iz Rogaške Slatine in mu poslal 20 gld, da kupi Ani darilo za god.

- Od 17. do 30. 7. sta bila Marko in Roza v Rogaški Slatini, se zdravila, sprehajala, odpočila.
- 31. 7. Zaključek zdravljenja, odpeljeta se v Pliberk, kjer sta ostala do 25. 8., za njima pride Dezi in stanuje pri njiju, mnogo so v družbi s sorodniki Weberni, hodita na kopanje, dopisujeta v Idrijo in na Dunaj.

Avgust

- 27. 8. Se odpeljeta v Ljubljano (prenočita pri Slonu), nakupujeta.
- 28. 8. Se vrneti v Idrijo.
- 30. 8. Rozin god.

September

- 4. 9. Ulrika se je vrnila na Dunaj, uradoval, delal na vrtu kot običajno.

Oktober

- 7. 10. Brigi bolna.
- 9. 10. Dr. Baaz¹⁵ pričel z električnim zdravljenjem. Gradili novo cesto proti Tolminu.
- 19. 10. Obvestilo od ministrstva, da pride v Idrijo rudarski svetnik Patera.
- 22. 10. Svetnik prispel.

November

- 7. 11. Na obisku gospod rudarski inženir Ribbins iz holandske Indije.
- 9. 11. Ob ¾ na 8 zjutraj potres, na vrtu imeli srno, jo hranili.
- 28. 11. Rudarski svetnik Patera in Ribbins na poslovilnem obisku pri Marku.
- 29. 11. Stoletnica nastopa vladavine Jožefa II., zato šolska maša in pouka prost dan, dr. Baaz elektriziral roko Marku.

December

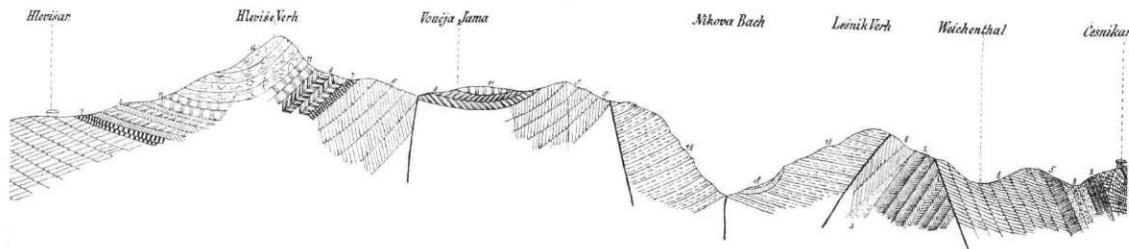
- 6., 9., 11., 13., 14. 12. Zdravnik Marku elektriziral roko.

DURCHSCHNITTE

ZUR GEOLOGISCHEN KARTE DER UMGEBUNG VON JDRIA IN KRAIN

von Markus Vincenz LIPOLD k.k.Oberbergrath

A. Durchschnitt nach der getrockneten Linie I.



Naslovnica geoloških profilov in geološki profil
na Lipoldovi geološki karti iz leta 1874:
dolina Idrijce - Hleviše - Nikova - Česnjice - Kopalove planine.

- 16. 12. Seja občinskega odbora – račun za 1879, predračun za 1881 sprejeli.
- 25. 12. Božič brez snega. Marko piše Konradu, da se mora na žalost odreči veselju, da bi obdaroval vse svoje otroke. »Sedaj vas je že 10 in bi mi niti zmanjkalo. Morate se zadovoljiti z dobro voljo«, piše. Potoži mu, da je ob koncu leta preobremenjen z delom.
- 29. 12. Opoldne umrl vratar in pisarniški sluga Herzig – zapustil ženo in 6 otrok.
- 31. 12. Še vedno brez snega. Zvečer v kazino (nad 60 oseb). Srečelov za revne rudarje (43 gld dobička), godba, ples, ob polnoči šarkelj, ples.
- 20. 1. Prejel anonimno pismo, da sta Čermak in Rauch poslala anonimno pismo na Dunaj, z obtožbami zoper Marka zaradi električnega aparata.
- 21. 1. Elektriziranje roke.
- 22. 1. Poklical dr. Raucha in mu dal brati anonimno pismo.
- 25. 1. Geografskemu društvu na Dunaju poslal 3 gld.
- 27. 1. Pust, prispevek antropološkemu društvu 5 gld.

Marec

- 1. 3. Snežni metež.
- 9. 3. Prišel novi vratar.
- 19. 3. Otekla noga, pri Marku zdravnik.
- 23. 3. Glavobol, naval krvi v glavo.
- 28. 3. Elektriziranje.
- 29. 3. Kašelj, astma, slabo spal.
- 30. 3. Noga manj otekla.

1881

Januar

- V pismih Konradu večkrat omenja slabo počutje in rahlo zdravje.
- 2. 1. 38 službenih let.
- 3. 1. Plačal članarino kranjskemu društvu tehnikov.
- 6. 1. Vso noč močni viharji.
- 10. 1. Elektriziranje roke.
- 13. 1. Antonija pisala, da je noseča, opoldne zdravica.
- 14. 1. Rozin rojstni dan, elektriziranje roke.
- 15. 1. V kazino, navzoč okrajni glavar.
- 16. 1. Deželni sodni svetnik Zajc iz Ljubljane prišel in zasliševal Marka v zvezi z anonimnim pismom zoper dr. Petritska (surovost in nedostojnost).
- 17. 1. Elektriziranje roke.
- 18. 1. Dezi in Brigi vsak večer igrali glasovir, peli.
- 19. 1. Markov 65. rojstni dan, zvečer v kazino.

April

- 3. 4. Lizi Konečnik poslal 5 gld za pot v Idrijo na velikonočne počitnice.
- 5. 4. Dr. Rauch pri njem zaradi otekle noge in omotice.
- 6. 4. Ni šel v kazino zaradi oteklih nog.
- 7. 4. Elektriziranje roke.
- 9. 4. Omotica.
- 11. 4. Bolan, glavobol.
- 13. 4. Odšli po Liziko v Logatec, prišli nazaj, noga močno zatekla.
- 16. 4. Velika sobota – okna razsvetlili.
- 17. 4. Velika noč – slaboten, ni šel v cerkev.
- 20. 4. Led na glavo.
- 21. 4. Sneg, Lizi se je vrnila v Ljubljano, ledene obloge, sneg, vendar +3° C.
- 22. 4. Prišel zdravnik zaradi noge.
- 24. 4. Ledene obloge. Prišla ponudba z Dunaja za eksperta premogovnikov v Istri, vendar je zaradi bolezni odklonil. Dezi in Brigi igrali

- 25. 4. Markov god – bolečine v srcu. Čestitali, led na glavo, masaža nog, nato še enkrat tega dne.
- 26. 4. Zdravljenje, led.
- 28. 4. Zelo oslabel.
- 29. 4. Led na glavo in srce, masirali noge.
- 30. 4. Dr. Baaz ugotovil srčno napako, infekcijo pljuč in želodčni katar.

Maj

- 1. 5. Rudarska godba.
- 2. 5. Z Dunaja naročil elastične nogavice.
- 4. 5. Zaradi Markove bolezni je rudarski svetnik Čermak prevzel ključe od blagajne in upravniške posle – vodstvo direkcije.
- 5. 5. Slabo (želodec, srce, pljuča).
- 7. 5. Z Dunaja dobil elastične nogavice in gumijast mošnjček za led, slabost v želodcu, led na srce in čelo.
- 8. 5. Ob 8. uri razsvetlili vseh 17 oken stanovanja: mestna razsvetljava v predslavje poročnega dneva prestolonaslednika Rudolfa in Štefanije. Od 9. do 10. ure na trgu koncert rudarske godbe, dež.
- 10. 5. Ob 5. uri budnica rudarske godbe, možnarji. Ob 10. uri iz gradu odhod k slovesni maši, Marko bolan, Roza pri maši. Ob 11. uri šolska proslava v telovadnici. V kazini ples.
- 11. 5. Glavobol.
- 13. 5. Glavobol, kašelj, želodčni katar.
- 15. 5. Slab.
- 16. 5. Glavobol, kašelj.
- 18. 5. Zelo slab.
- 21. 5. Pismo Ulrike, da pride v Idrijo.
- 22. 5. Se je pripeljala Ulrika z otrokoma Gustavom in Ružo.
- 23. 5. Dezikin rojstni dan in god (26 let).

- 30. 5. Ruža zbolela, zdravnik ugotovil difterijo, Gustava in služkinjo preselili v drugo sobo, Ruža z visoko temperaturo.

Junij

- 1. 6. Še slab, vendar bolje, šel v rudnik in prevzel direktorske posle, Ruži nič bolje.
- 3. 6. Waydowicz brzojavil, da pride.
- 4. 6. Waydowicz prišel zaradi Ruže, Dezi zaradi difterije ni smela poučevati v šoli.
- 11. 6. Ruži bolje.
- 14. 6. Prispelo 141 komadov spomenic ob 300-letnici rudnika za porazdelitev.
- 16. 6. Rešnje telo, pohod z gradu v cerkev, Marko prvič v uniformi V. razreda kot dvorni svetnik. Pri procesiji izostal ter šel v kazino, se okrepčal z juho in pivom, nato nazaj k blagoslovu ter z godbo na grad.
- 28. 6. Komet na severnem nebu.

Julij

- 1. 7. Na severu videl komet.
- 4. 7. Ulrikin god in 28. rojstni dan, Dezi bolna.
- 5. 7. Obiskal šolo.
- 9. 7. Brzojav od Konrada, da prideta z Ano v ponedeljek.
- 11. 7. Prispela Konrad in Ana – veliko veselje.
- 13. 7. Konrad na Kobalovo planino in v Sp. Idrijo. Kasneje z Markom v rudnik, nato k Didiču.
- 15. 7. Guzman brzojavil, da je Antonija rodila hčerko – Marijo Ano. Ruža slabša, zdravnik svetoval spremembo zraka, zvečer vsi na vrtu in balkonu.
- 16. 7. S Konradom v Godovič in Hotedršico, tam najel sobe za Ulriko, otroke in služkinjo. Prejel odobritev dopusta.
- 18. 7. Ulrika z otroki se je odpeljala v Hotedršico na spremembo zraka, zelo soparno vreme.
- 20. 7. Konrad in Ana k Divjemu jezeru.

- 21. 7. S Konradom in Ano v Jožefov rov, Ruža slabša, disenterija (griza).
- 24. 7. Konrad, Ana, Roza in Marko k Ulriki. Zdravnik ugotovil, da si je Ruža opomogla. Južinali pod drevesi, nato Konrad in Ana odpotovala na Dunaj. Popoldne se je hlapec s kočijo iz Logatca vrnil popolnoma pijan, tako da je moral Marko najeti drugega voznika, ki je Lipoldove odpeljal z njihovo kočijo v Idrijo. Pijani voznik pa je ostal v Hotedršici.
- 26. 7. Dezi dobila od ministrstva 50 gld podpore.
- 28. 7. Bil v šoli pri slovesnem sklepu šolskega leta.
- 30. 7. Si v šoli ogledal dela učencev.
- 31. 7. Izročil posle Čermaku, pakirali.

Avgust

- 1. 8. Se odpeljal v Ljubljano in kupil vozovnice. Vsi z Ulriko vred odpotovali v laške toplice, se nastanili, dobili sobe. Marka je motil vlak.
- 2. 8. Dezi ostala v toplicah na zdravljenju, Brigi pri njej za družbo. Marko, Roza, Ulrika z otroki so se odpeljali v Pliberk, tam najeli sobe v hotelu. Gustavu kupil harmoniko, Ruži punčko.
- Od 2. do 29. 8. so bili vsi v Pliberku. So na zvezi s koroškimi sorodniki. Na sprehodih, izletih, kopanje, k ribniku na sprehode.
- 12. 8. Se spominjata svoje poroke in se odpeljeta v Wolfsberg.
- 20. 8. Se odpeljeta v Celovec, sta v gosteh pri prijateljih, nato se vrmeta v Pliberk, Ruža ponovno shodila po bolezni.
- 29. 8. Se Ulrika poslovila in z otroki odide domov na Dunaj.

September

- 1. 9. Prispejo Roza, Marko, Dezi in Brigi v Klausen na Tirolsko k Antoniji in Evgenu, vnukinja Marija Ana stara 7 tednov.
- 9. 9. Antoniji dal 50 gld in 50 gld za malo vnukinjo, Dezi ostala pri njih, Brigi, Roza in Marko se odpeljali v Trbiž, nato v Rabelj, od tam v Ljubljano.
- 10. 9. Vložil 200 gld v hranilnice na ime Brigitte Lipold 200.
- 11. 9. Se v nevihti peljali v Idrijo – doma vse v redu.
- 12. 9. Prevzel posle.
- 16. 9. Se vrnila Dezi.
- 17. 9. K maši ob začetku šolskega leta.
- 22. 9. Zaradi revme v rami nastavljal 4 pijavke. Pospravljali jabolka.
- 26. 9. V pismu Konradu Marko piše, da imajo mnogo sadja, tudi grozdje dozoreva, Marko se večino prostega časa zadržuje na vrtu, kjer jim rastejo čudovite georgine.
- 30. 9. Krma srečno pod streho.

Oktober

- 1. 10. Zvečer se je v rudniku ponesrečil rudar Lapajne.
- 2. 10. Zlata maša duhovnika Eržena, Marko mu je v imenu direkcije in društva kazine čestital in mu izročil diplomu častnega člana kazine.
- 3. 10. Na pogrebu rudarja Lapajneteta.
- 5. 10. Prišla dva rudarska uslužbenca iz Pariza, Dezi z njima govorila francosko.
- 15. 10. Sejemski dan.
- 16. 10. Snežni metež, sneg do doline.
- 22. 10. Dr. Petritz prestavljen v Ljubljano. Dr. Rauch pri Marku zaradi revme v levem ramenu.



Naslovnica publikacije „Cesarsko kraljevi živorebrov
rudnik v Idriji na Kranjskem“ iz leta 1881. Tiskana je
bila ob 300-letnici podržavljenja Rudnika.

November

- 1. 11. Popoldne pričel pisati testament.
- 2. 11. Nadaljeval s pisanjem.
- 3. 11. Končal oporoko.
- 15. 11. Krava Irma povrgla 2 teleti.
- 20. 11. Pisal ministru prošnjo za dvotedenski dopust.

December

- 3. 12. Nedelja, s kmetom Jerebom iz Hotavelj sklenil pogodbo za nabavo hrastovega lesa za Terezijin jašek.
- 5. 12. Dobil dovoljenje za dopust. Iz Ljubljane naročil dve vozovnici za krožno potovanje na Dunaj. Obvestil Konrada in Waydowicza, da prideta z Rozo 9. t. m. na Dunaj. V pismu Konradu piše, da prideta z ženo na Dunaj na proslavo 25-letnice geografskega društva, stanovala bosta pri Waydowiczvih. Poslal Waydowiczu paket s perilom.
- 8. 12. Predal Čermaku uradne posle, priprave za pot na Dunaj.
- 9. 12. Prispela na Dunaj.
- 10. 12. Prisostvoval seji v parlamentu.
- 12. 12. Odšel v novi muzej.
- 13. 12. Bil v poljedelskem ministrstvu.
- 14. 12. Vložil prošnjo za 8-dnevno podaljšanje dopusta, ker je bila seja geografskega društva preložena na 22 t. m.. Bil na zborovanju rudarskih inženirjev. Obiskal Florin grob.
- 19. 12. Si ogledali v mestu novi rotovž, borzo.
- 20. 12. V finančno ministrstvo, v državni geološki zavod, v znanstveni klub.
- 22. 12. V avlo univerze – tam je bila prireditev ob 25-letnici ustanovitve geografskega društva, prestolonaslednik je otvoril zborovanje.

J. 183 V Jul. 30. Avg. 1891
2313

Circulandum -
Das Hrast Holz aus der Gg.
Das zur Kreisreise...

Julia 20. 12
W. J. 1891

Vrs: Plavinec

Plavinec

Plavinec

Plavinec

Plavinec

Plavinec

Plavinec

Plavinec

Plavinec

Plavinec

Plavinec

Plavinec

Plavinec

Lipoldova lastnoročna
zabeležka s podpisom
in podpisi drugih takrat
vodilnih rudniških
uslužbencev.

Plavinec

- 24. 12. Božični večer – nakupovali, pri kosilu skupaj vsi, razdelili darila, toast, punč.
- 25. 12. V dvorno kapelo k maši, Marko zelo prehlajen.
- 27. 12. Z Rozo se odpeljala preko Trbiža v Ljubljano.
- 28. 12. V Ljubljani na raznih obiskih pri deželnem predsedniku in drugih.
- 29. 12. Prispela v Idrijo, prevzel posle.
- 31. 12. Z družino v kazino, ples, srečelov za revne šolske otroke, čestitali, peli, plesali, zelo veselo.

1882

Januar

- 3. 1. Roza in Brigi v postelji. Od restavracije Slon v Ljubljani prejel purana in nakazal 5 gld.
- 5. 1. Si ogledal gledališče zaradi prezidave za zmanjšanje nevarnosti požara.
- 12. 1. Svetnik Čermak ima tifus.
- 14. 1. Rozin rojstni dan – pismo od Antonine, da je noseča!
- 16. 1. Nadzoroval v 1., 2. in 3. razredu pri pouku telovadbe.
- 18. 1. Inšpiciral Dezin razred in industrijsko šolo.
- 19. 1. Markov 66. rojstni dan.

Februar

- 15. 2. Čermak prvič po tifusu pri Marku.
- 16. 2. Iz Mehike prišel rudarski inženir Aldasoro.
- 19. 2. Pustna nedelja – na maškarado v kazino.
- 21. 2. Pustni torek – v kazini Aldasoru uprizorili »skok čez kožo«.
- 22. 2. Z družino v kazino na ribjo pojedino.

Marec

- 1. 3. Zaradi vremena ostal doma.
- 2. 3. Dobili nov plačilni status za nižje uslužbence. Pismo sestre Ane Konečnik, da je Lizi nevesta učitelja Matka iz Brestanice.
- 15. 3. Z družino v kazino na godalni koncert družine Kramberger. Istega dne je Marko pisal Konradu, da pričakuje njega in ženo v Idriji, da bodo čipke gotove v 8 dneh, da je to nov vzorec, ki ga še nima nihče in ga kleklja eno dekle.
- 20. 3. Bil pri Jožefovem rovu ob preizkušanju ročne železnice.
- 27. 3. Snežni metež.

April

- 3. 4. Hranilnici v Ljubljano poslal kot vlogo za Brigito 100 gld.
- 4. 4. Na vrtu sadil divjake za vrtnice.
- 6. 4. Dobil vest, da je Karl – vnuk Antona Weberna – umrl.
- 10. 4. Pri Marku na obisku predstojnik univerzitetne biblioteke na Dunaju.
- 14. 4. Pismo Lizike Konečnik, da bo njena poroka 8. maja.
- 15. 4. Pri Terezijinem jašku v pogonu novi parni stroj! V Ljubljano naročil stekleni in kavni servis, da ga pošlje Lizikinemu ženinu v Brestanice .
- 24. 4. Raznim znancem razdelil georgine in jih na vrtu posadil 162 komadov.
- 25. 4. Markov god (poslednji!), domači ga obdarili (perilo), zvečer v kazino, ples!
- 26. 4. Dež. Ponoči se je pri rovu Svetih treh kraljev podrla drča¹⁶, si ogledal kraj nesreče.
- 29. 4. Ob drči vse popravljeno.

Maj

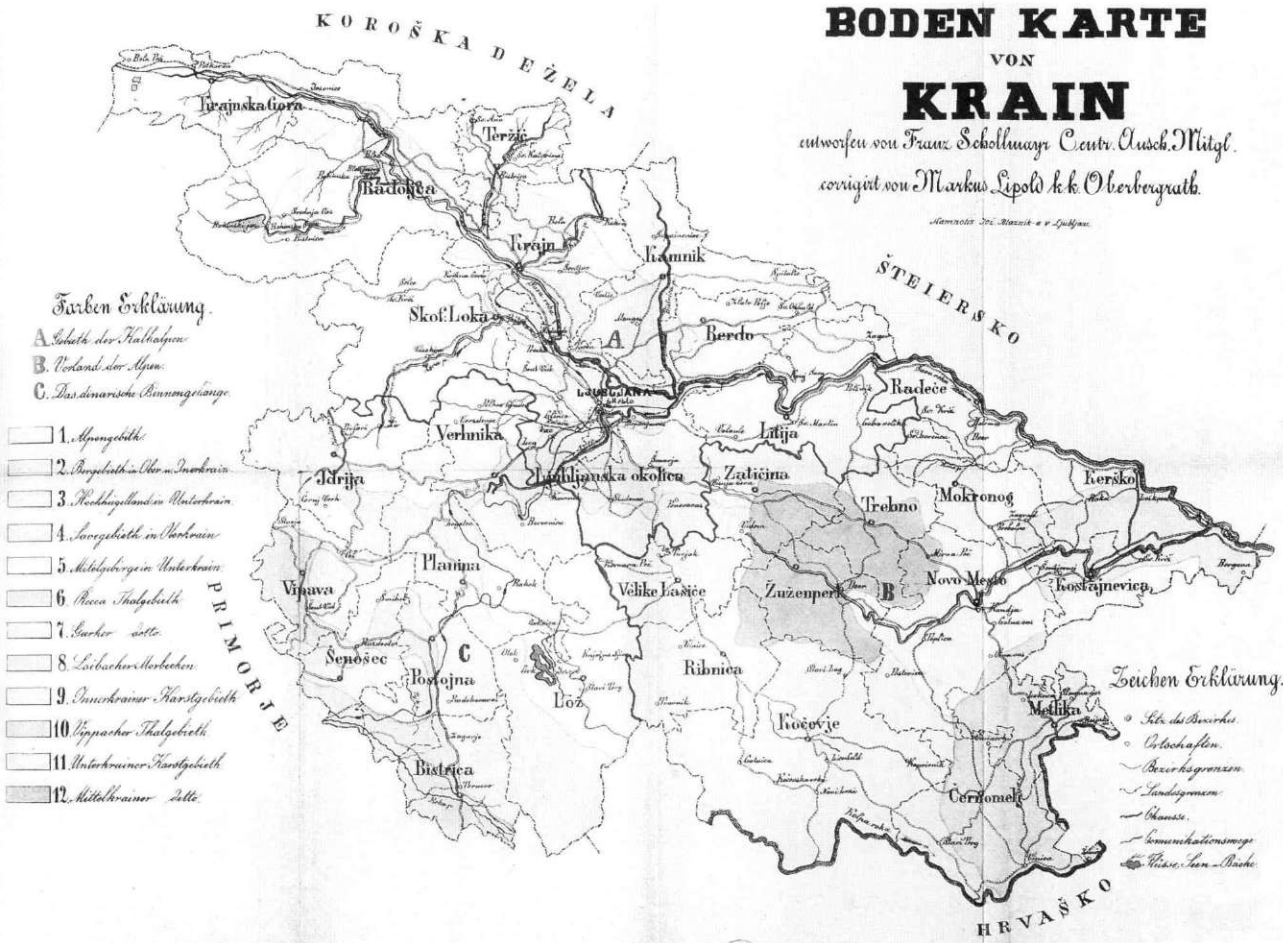
- 1. 5. Ravnatelj iz Trbovelj prispel v Idrijo.

- 2. 5. Se peljal v rudnik in si ga ogledal.
 - 4. 5. Pisal sorodnikom v Mozirje.
 - 7. 5. Se odpeljal z Rozo in Brigi (Dezi ostala doma) v Celje, tam čakal nečak Franc, se odpeljali v Mozirje, v domačo hišo pri nečaku Jožetu. Tam so bili otroci nečaka Jožeta: Ivan, Vladi, Mila, Olga, Ivanka in Ana, sestra Ana Pirkovič in nečakinja Ana Konečnik z možem in otroki (Lizika, Marička, Maks, Anton, Viktor).
 - 8. 5. Poroka – nečak Janez poročil pranečakinjo Liziko Konečnik z učiteljem Matkom iz Brestanice, Marko in njegov nečak Jožef sta bila priči. Pri Konečniku poročno kosilo.
 - 9. 5. Z nečakoma Jožefom in Janezom odšli k mlinu in si ogledal regulacijo Savinje, kosilo pri Jožetu, nato črna kava pri Konečniku, pisal otrokom kartice s podpisi vseh 24 sorodnikov.
 - (Ohranjena je tudi dopisnica z dne 8. 5., ki jo je Marko pisal ob svojem poslednjem obisku v Mozirju.)
 - Še istega dne se je njegova družina odpeljala, v Celju si je ogledal novi muzej.
 - 10. 5. Na grob brata Franca. Srečali so se z Liziko in Matkom, na kosilu v Zidanem Mostu, nato naprej v Idrijo.
 - 11. 5. Gospa Rauchova pri Marku glede njenega moža in gospe Čermakove. Poklical dr. Raucha zaradi obiskov pri Čermaku.
 - 14. 5. Pisal ministru glede te afere.
 - 16. 5. Seja ustanovnega odbora idrijske podružnice patriotičnega pomožnega društva na Kranjskem – Marko predsednik.
 - 17. 5. Delni sončni mrk med 7. in 8. uro.
 - 18. 5. Slana na georginah, orehih in krompirju.
 - 23. 5. Dezikin 27. rojstni dan – učiteljice pri njej.
 - 24. 5. Slive v cvetju.
 - 29. 5. Na binkoštni ponedeljek sodeloval kot ekspert pri ogledu rudnikov premoga v Škofjah in Britofu¹⁷. Prejel 70 gld.
- Junij**
- 1. 6. Denar za Brigi v ljubljansko hranilnico.
 - 5. 6. Od ljubljanske hranilnice dobil potrdilo o skupni vlogi 500 gld za Brigi. Prišli študenti in profesor z graške tehnike in si ogledali rudnik.
 - 9. 6. Pisal na ministrstvo za 6-tedenski dopust.
 - 12. 6. Prišel župan zaradi proslave stoletnice rojstva škofa Wolfa (rojen 11. 6. 1782 v Idriji).
 - 15. 6. Dobil odobren dopust.
 - 18. 6. Nedelja – omotica, glavobol, ledene obloge.
 - 19. 6. Srečno opravili košnjo.
 - 22. 6. Ahacijev – »na Zemlji« – popoldne proslava v spomin 100-letnice rojstva škofa Wolfa. Srečelov, ognjemet, ples.
 - 26. 6. Prišel deželni glavar grof Thurn z okrožnim glavarjem, v kazini zabava.
 - 27. 6. Naročil karte za potovanje.
 - 30. 6. V sejni dvorani posvetovanje o statutih konzumnega društva – vsi uradniki, doktorja, učitelji, nižji uslužbenci in nekaj delavcev navzočih.
- Julij**
- 5. 7. Oddal posle Čermaku. Z Rozo na potovanje (Litija, Rimske Toplice, Maribor, Pliberk). Vest, da je Antonina rodila deklico. Čez nekaj dni v Celovec na obisk k sorodnikom.
 - 15. 7. S parnikom po Vrbskem jezeru. Čez nekaj dni preko Trbiža v Mojstrano.
 - 21. 7. K slapu Peričnik.
 - 22. 7. V Kranjsko Goro.
 - 25. 7. V Ljubljano.
 - 26. 7. V Idrijo.

BODEN KARTE VON KRAIN

entworfen von Franz Schollmayer, Centr. Aussch. Mitgl.
corrigirt von Markus Lipold k. k. Oberberg-rath.

Verändert von Ramovš in Spilbau.



Pedološka karta Kranjske iz leta 1873.

Zasnoval jo je Franc Schollmayer, Lipold pa je poleg popravkov dodal izčrpen geološki opis (Ramovš in Kochansky - Devidé, 1985).

- 27. 7. Šolski zaključek in sklepna slovesnost v telovadnici.
- 29. 7. Se z Rozo in služkinjo odpeljal v Hotedršico, v novo hišo poštarja, gostilničarja in župana Koržeta, Dezi in Brigi pa na 5-tedensko bivanje k Antonini v Klausen.
- 31. 7. V grapo Žibern¹⁸ proti Medvedovemu brdu, opazovali presihanje potoka Hotedršica pri mlinu.

Avgust

- Roza bolna, ozdravela, oba hodila na sprehode, obedovala v paviljonu, k maši v cerkev sv. Barbare¹⁹ – lep razgled
- 12. 8. K maši – 15 let od poroke.
- 13. 8. V pismu Konradu Marko piše, da v Idriji pričakujejo Konrada in Ano ter Konradovega šefa z družino. Svetuje jim, kako naj se pripeljejo v Idrijo. V kočiji ni prostora za 6 ljudi, zato naj se dva sorodnika pripeljeta iz Logatca s pošto v Idrijo; naj pa takoj odidejo na pošto, ker je za prevoz običajno naval. Svetuje jim, naj se ustavijo v Hotedršici na zajtrku, ker mora voznik konje napojiti. V pismu omenja gospo Florjančič, ki naj jo Konrad in Ana obiščeta, ker je bila zelo dobra prijateljica pokojne matere.
- 14. 8. Nazaj v Idrijo.
- 16. 8. Iz Mozirja prispel Konrad z Ano in dr. Arche ter pranečaka – dijak Ivan Lipold (1. gimnazija) in Maks Konečnik (2. gimnazija).
- 17. 8. Zvečer na grajskem dvorišču rudarska godba v čast cesarjevega rojstnega dne. Ob 5. uri budnica, nato ob 10. uri k maši (moštvo 400 mož v novih uniformah) z gosti k »Orlu«, popoldne k »Zemlji«, tam ples, dr. Arche prinesel z Dunaja material

za ognjemet in z magnezijem razsvetlil plesišče, park in Jožefov jašek. Zelo lepo!

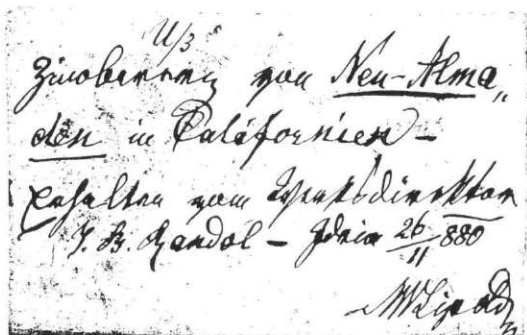
- 19. 8. Z gosti k Divjemu jezeru.
- 26. 8. Konradu povrnil denar za vožnjo za oba pranečaka. Se vsi gosti in Marko odpeljali v Ljubljano, Konrad, Ana in dr. Arche na Dunaj. Marko je s fantoma (Ivan in Maks) ostal v Ljubljani, kjer je imel razne sestanke in obiske. Bil je tudi pri dež. predsedniku Winklerju, ter dež. glavarju grofu Thurnu. Nato pranečaka odpotovala z vlakom v Celje, jima plačal vožnjo, dal vsakemu 2 gld.
- 29. 8. V Idrijo. Zvečer na grajskem dvorišču godba za Rozin god, jim dal 12 gld.

September

- Prispeli Dezi in Brigi.
- 11. 9. Vrnili Deziki 53 gld za njeno in Brigino vožnjo iz Tirolske.
- 16. 9. Začetek šolskega leta.
- 23. 9. Ulrika pisala, da Gustav že hodi v šolo.

Oktober

- 6. 10. Na vrtu pobrali zadnja jabolka.
- 8. 10. Brigitin 23. rojstni dan in god.
- 16. 10. Terezijin letni sejem.
- 19. 10. Waydowiczu in Guzmanu poslal po en zaboj jabolok in hrušk.
- 23. 10. Slavnostna otvoritev nove ceste Idrija–Tolmin ob toku Idrijce (Idrija–Verščev po Kranjskem; Verščev–Želin po Goriškem). Ob 8. uri odhod gostov iz Idrije z 12 vozovi, tudi Marko. Ob 10. uri prišli v Cerkljevo, tam čakali gosti iz Tolmina, tam zakuska. Ob 14. uri odhod iz Cerkljeve s tolminskimi gosti – 22 vozov, prihod v Idrijo ob 4h. Ob 5h v kazini banket, govori, glasba, nato v pivovarno, kjer se je nadaljevala družabna zabava, pevci Čitalnice, godba, ples, številni obiski!



Lipoldov originalni inventarni listič
za cinabaritno rudo iz New Almadena
v Kaliforniji.

INHALT.

I. Einleitung. Von M. V. Lipold, k. k. Hofrath und Vorstand der Bergdirection zu Idria	1
II. Erzlagersstätten. Von M. V. Lipold	7
III. Bergbaubetrieb und Aufbereitung. Von Adolf Flaminck, k. k. Ober-Bergverwalter	13
IV. Hütten- und Zinnoberfabriks-Betrieb. Von Heinrich Langer, k. k. Hüttenverwalter	21
V. Production und Erträge. Von M. V. Lipold	35
VI. Bau-, Maschinen- und Communicationswesen. Von Johann Oudecka, k. k. Berggrath	39
VII. Arbeiterverhältnisse. Von M. V. Lipold	45
VIII. Administration. Von M. V. Lipold	51
IX. Anhang Jubelfeier am 21., 22. und 23. Juni 1880. Von Josef Čermak, k. k. Berggrath	57

Vsebina jubilejne publikacije iz leta 1881.
Od 9 poglavij jih je kar 5 napisal Lipold. Pisanje,
priprava na proslavo in dnevi proslavljanja so
Lipolda močno izčrpali. Iz njegovih dnevniških
zapisov izhaja, da je začel takoj po končanih
prazničnih dneh bolehati.

Svetnik iz Tolmina je uradno obiskal Marka, Marko mu vrnil obisk pri »Orlu«, ob 12.30h se je svetnik s tolminskimi in cerkljanskimi gosti ob lepem vremenu odpeljal domov.

November

- Prehlajen.
- 5. 11. Okrajni glavar Mahkot prišel zaradi voza iz Idrije v Cerkno.
- 6. 11. Seja občinskega odbora zaradi šole za klekljanje. Pri Frančiškinem rovu²⁰ prišlo do vodnega vdora, odredili zaježitve, vsi rudarji srečno zapustili rudnik. Dotok v Frančiškinem rovu zajezen in nevarnost odstranjena.
- 10. 11. Brzjaval ministru o nesreči in javil, da je nevarnost mimo. Z uradniki kontroliral udorno mesto.
- 11. 11. Bil v rudniku. Dr. Rauch se je vrnil iz Ljubljane, ločitve ni bilo, ker gospa Rauch ni prišla k razpravi.
- 16. 11. Prispel rudniški komisar iz Ljubljane na splošno inšpekcijo.
- 20. 11. Z Rozo na vrtu, puran izginil.
- 21. 11. Na vrtu iskali Markov pečatni prstan.
- 22. 11. Na vrtu presajali maline, kopali luknje za mlado sadno drevje.
- 26. 11. Konradov rojstni dan (33 let).
- 27. 11. Povodenj Idrije, odšel k rudniku in na Lenštat zaradi poplave.
- 29. 11. Žena paznika Makuca prišla k Marku s tožbo.
- 30. 11. Dekan Kogej prišel k Marku zaradi paznika Makuca, ki pretepa ženo!

December

- 2. 12. Paznika Makuca poklical zaradi ravnanja z ženo. Zvečer v gledališču igra v prid poplavljenecem na Koroškem in Tirolskem.

- 4. 12. Proslava sv. Barbare. Vsi rudarji v paradi na dvorišču, Marko se jim je v imenu ministrstva v nemškem in slovenskem jeziku zahvalil za požrtvovalno in uspešno delo ob poplavi, nato v cerkev k veliki maši.
- 8. 12. Slab, ostal doma, močni trebušni krči.
- 9. 12. Zdravnik dr. Rauch pri njem, novo zdravilo.
- 10. 12. Ostal v postelji.
- 11. 12. Le juha, ostal v postelji.
- 13. 12. Hudi krči, dr. Rauch prinesel tablete, krči še naprej.
- 14. 12. Ves dan v postelji.
- 16. 12. Brigita pisala Konradu, priložil 10 gld za nakup daril. V pismu beremo, da Marko leži, ima črevesni katar in le narekuje pismo. Za Božič naroča 2 knjigi in pravi, da bo za praznike najbrž v sobi ali celo v postelji. Brigi je pisala tudi Ulriki in Marko je priložil 10 gld za darila otrokom, ravno tako tudi Antonini.
- 17., 18. 12. V postelji, zbadanje, zdravnik pri njem.
- 23. 12. Sestri Ani Pirkovič poslal 10 gld za praznike.
- 24. 12. Okrasili in prižgali božično drevo, darila razdelili. Marko dobil od Roze šal, od Dezi kapo, od Brigi zavese za okna, od vnuka Gustava pismo in škatlo za vžigalice, od vnukinje Ruže obroč za servieto in znamenje za knjigo, od Guzmanovih zelo lep koledar. Ponoči sneg, mrzlo.
- 25. 12. Božič – precej zdrav, ponovno prevzel posle.
- 26. 12. Štefanovo – prišla dva uslužbenca zaradi sprejema delavcev za leto 1883.
- 28. 12. Po kosilu zaključil dnevnik za leto 1882. Pri Marku odbornika bratovske skladnice, jima izročil 25 gld za razdelitev revnim rudarjem ob novem letu!
- 31. 12. Zvečer z Rozo in dekleti v kazino, srečelov za revne otroke (zbrali 48 gld), ob polnoči Marko s kratkim nagovorom pozdravil novo leto, medsebojne čestitke, domov ob 23.45h, slabo spal.

1883

Januar

- 1. 1. Umrl en rudniški uslužbenec, ena gospa utonila v drči. Ob 7h na dvorišču velika baklada in parada rudarjev in veteranov z rudarsko godbo. Pevcem čitalnice in vsemu uradništvu in Marku zaželeli dobro srečo »za predvečer štiridesetletnega njegovega službovanja«. Marko podaril 25 gld za revne rudarje, 30 gld rudarjem in 12 gld rudarski godbi.
- 2. 1. Dan Markove zaprisege pred 40 leti! Končal 40. službeno leto! Vsi doma pristrčno čestitali in mu podarili pečatni prstan z rudarskim monogramom. Zelo vesel in ganjen. Ob 10h k zahvalni maši. Ob pol dveh šel na povabilo v sejno dvorano – tam vse uradništvo, učitelji, deputacija, zastopniki čitalnice in veteranov. Rudarski svetnik Čermak je imel zelo pristrčen nagovor in Marku v imenu uradništva poklonil srebrni bokal s spominskim posvetilom. Marko presenečen in vesel, odgovoril in se zahvalil – ganjen! Nato je Marka v imenu občinskega odbora nagovoril dr. Baaz in mu sporočil, da ga je občinski odbor enoglasno imenoval za častnega meščana Idrije. Marko presenečen, vesel, se zahvalil. Ko se je oddaljil, so mu vzklikali »dobra sreča«, zelo lepa slovesnost!

- Ob 12h so mu čestitali gozdarski uradniki.
Dobil mnogo brzojavov in čestitk.
- Ob 8h zvečer z Rozo in dekleti v kazino, vendar zaradi smrti enega uslužbenca ni bilo godbe in petja. Marko pil iz častnega bokala izrekel tu zahvale svojim sorodnikom v družbi kazine, ženam in hčerkam članov kazine. Predlagal zbiranje denarja za pogreb ženske, ki je utonila in bila brez denarja. Sam dal 10 gld (zbrali 34 gld).
- Slabo spal.
- 3. 1. Oba pogreba, ostal doma, se slabo počutil, Roza in dekleti šle na pogreb.
- 4. 1. En rudarski pomočnik prišel k Marku zaradi revščine, mu podaril 2 gld.
- S tem datumom je ohranjena tudi Markova zadnja dopisnica Konradu. Z dopisnico se Marko zahvaljuje za čestitke ob svojem slavlju, ki je bilo lepo in ga bo Dezi opisala, vendar ga je zelo utrudilo. Konradu piše, da je bila na predvečer baklada in serenada, na dan proslave v gradu je bil slavnostni pozdrav vseh korporacij, od uradništva je za spomin dobil bokal, postal je častni meščan Idrije, zvečer je bila v kazini proslava. Sinu in Ani pošilja poljube.
- 6. 1. Mladi ljudje povabljeni k Marku, se zabavali in peli.
- 8. 1. Odšel z družino k maši za pokojnim uradnikom.
- 14. 1. Rozin 60. rojstni dan, ki pa je zaradi revme ostala v postelji.
- 16. 1. Marko krče v želodcu.
- 19. 1. Markov 67. rojstni dan.
- 22. 1. Inšpiciral v šoli. 28.1. V sejni dvorani zborovanje idrijske podružnice Rdečega križa, v odbor izvoljen tudi Marko.
- 29. 1. Z Dunaja prejel par svilenih elastičnih nogavic za otekle noge.

Februar

- 9. 2. Krčevit kašelj, izkašljal kri, v prsih hude bolečine, krč in omrtvitev leve roke. Poklicali zdravnika, ostal v postelji, omotica.
- 12. 2. Nedelja – poklical nižje uslužbenca, stalno kašelj.
- 14. 2. Okr. glavar Mahkot pri Marku zaradi prihoda Franca Jožefa v Idrijo in zaradi davkov (se jezil), naslednje dni razgovori o občinskih volitvah.
- 18. 2. Ponoči bolečine pri srcu, astma, napadi strahu. Zelo trpel, zdravnik odredil zdravilo za srce, zvečer nekaj bolje, ledene obloge, srčni krči, težko dihal.
- 21. 2. Stalne bolečine pri srcu, pulz se izboljšal.
- 24. 2. Kar precej uradoval.
- 26. 2. Bolje, šel na vrt, v paviljonu čital, naslednje dni – nič boljše.

Marec

- Stalno led, bolečine pri srcu, kljub temu še čital, uradoval.
- 2. 3. Za Brigito poslal ljubljanski hranilnici 200 gld.
- 5. 3. V spalnici uradoval, po malici na vrtu, prav prijetno.
- 8. 3. Se počutil bolje, uradoval v pisarni.
- 14. 3. Pisal vnuku.
- 15. 3. Obloga snega na srce. Uradoval, prispela odredba za Čermakovo p otovanje v Madrid, Čermak pri Marku v uradu, čital.
- To je zadnji Lipoldov zapis v dnevniku!
- V fasciklu s pismi Marka sinu Konradu v letih 1878–1883 so za tem ohranjeni še brzojavi o zdravstvenem stanju in nato brzojav o smrti Marka Vincenca²¹.
- Umrli je 22. 4. 1883.

me uinam Grafen Wlasku, graf. Wajdowicz.

Alca so belidit das selbamen Erznuz, Service
 sin (2 Kompanen) uinam Gattin Josep Ljold, so
 lauzt sie ab uinupft und beuiffiget, zum Haupt
 yuz, fällt alca jedam zum Hälften uinam
 Grafen Ladimiria Ljold, und zum andern Hälften
 uinam Grafen Ladimiria Ljold zu.

Hi Mein Wunsch ist ab, in Idria beyzubehor zu
 werden, und uinufindig zu Idria uinam Grafen
 Ladimiria zu finden. Ich woz in Idria beyzubehor
 mit die und Hahn, und die dazum uinufindig
 jenen beyzubehor zu sein, unter dem ich yalbet
 und yalbet hab. Sollt ich dazum uinufindig
 Idria yalbet, so Litta ich uinam Gattin und
 Kinder, uinam yalbetigen uinam yalbet nach Idria
 beyzubehor und dazum beyzubehor zu Litta, woz
 die uinufindig zu yalbet Hahn in beyzubehor
 sollt, und uinufindig uinufindig jenen uinam.

Idria am 4. November 1801.

Wajdowicz
 E

Zaključni del Lipoldove oporoke,
 kjer govori tudi o tem, da bi bil rad pokopan v Idriji.

OPOROKA

V svoji oporoki, ki jo je spisal v Idriji 4. 11. 1881, je Marko Vincenc Lipold med drugim določil:

- vse vrednostne papirje je zapustil svoji ženi Rozi Lipold, rojeni Weber;
- svoje življenje je zavaroval pri zavarovalnici Gresham za 1000 gld., ki jih prav tako dobi njegova žena, njej je zapustil tudi vso gotovino;
- sinu Konradu je zapustil nekaj delnic Paroplovnih družbe in 400 gld.;
- ostalim otrokom je zapustil vrednostne papirje, sestri Ani Pirkovič pa 50 gld.
- Premičnine je zapustil ženi, knjige pa sinu Konradu, Jožefu Waydowiczu in Eugenu Guzmanu.⁶

Lipoldovo znanstveno delovanje v Idriji

Po prevzemu vodstva idrijskega rudnika je Lipold prenehal z geološkimi kartiranjmi po takratni Avstro-Ogrski. Podrobno se je takoj lotil kartiranja okolice idrijskega rudnika. Te geološke razmere je sicer že dobro poznal od leta 1856, ko je geološko raziskoval na Kranjskem in Gorenjskem. Takrat je v Idriji bival tri tedne. Potreben je bil popravek in dopolnitev geološke karte. Zavedal se je, da je za nadaljnje uspešno rudarjenje potrebno razvozlati starost rudišča. Razmere v rudniku mu niso dovoljevale, da bi imel zaposlenega mlajšega geologa, ki bi se posvetil samo geološkim raziskavam v jami in idrijski okolici, njemu pa je za terensko delo ostalo zelo malo časa. Zato je iskanje in zbiranje okamnin napredovalo počasi. Šele ob koncu leta 1872 je končal geološko karto idrijske okolice. K čim prejšnji izdelavi karte ga je priganjala tudi svetovna razstava leta 1873 na Dunaju. Tam je bila razstavljena tudi njegova geološka karta idrijske okolice s profili in primerki rude, kamnin in fosilov. Zanj je prejel celo odlikovanje.

Njegova zadnja obsežna razprava iz leta 1874 z geološko karto in geološkimi profili je obsegala vse slovensko živorebrnem rudniku. Podan je tudi pregled geologije ozemlja. V njej je precej novih ugotovitev in dopolnitev, odkritih po letu 1856. Še danes gre veljava njegovim izrednim odkritjem v zapletenih stratigrafskih razmerah.

Bistveno manj poznana kot druga njegova dela je Lipoldova pedološka karta Kranjske in delo »Zemljiščne razmere Kranjske«. Leta 1873 je izšla njegova popravljena karta tal na Kranjskem. V zadnjem poglavju tega zanimivega dela Lipold deli takratno Kranjsko na pokrajinske enote, navaja razširjenost formacij v njih in naniza talne, klimatske in gospodarske razmere. Dvanajst pokrajinskih enot je s posebnimi barvami označenih tudi na pedološki karti Kranjske.

Njegova zadnja dela

Leta 1881 je ob 300-letnici idrijskega rudnika v državni lasti izšla jubilejna publikacija Živosrebrov rudnik v Idriji na Kranjskem, ki jo je založila rudarska direkcija v Idriji. Lipold je zanj napisal uvodni del s kratko zgodovino rudnika od odkritja rude, dodal je vso literaturo o rudniku, rudišču, njegovem nastanku, rudi in geoloških ter stratigrafskih razmerah.

Drugi Lipoldov članek piše o rudišču.

Naslednji njegov prispevek v publikaciji daje podatke o produkciji v posameznih letih od 1525 naprej, o cenah živega srebra in o dohodkih.

V četrtem članku Lipold opisuje delavske razmere, za posamezna leta navaja število delavcev in njihove plače, piše o socialnem varstvu, bratovski skladnici in rudniških njivah. Piše, da so otroci rudarske zadruge v osnovni šoli dobili zastonj knjige in druge potrebščine. Na koncu dodaja še bruto dohodke rudnika od

1870 do 1879, preračunane na enega delavca. Iz njih je razvidno dviganje in padanje cene živega srebra. Leta 1874 je prišlo na enega delavca 2193 gld, nato pa je cena naglo padla in je leta 1879 znašala le še 784 gld. To je bila v desetletju najnižja cena, zato so razumljive težave in nevšečnosti, s katerimi se je Lipold takrat ubadal.

V zadnjem sestavku piše o rudniški administraciji; od leta 1580 naprej našteva direktorje in predstavlja celoten upravni personal na koncu leta 1879. Poroča o gradnji idrijskih cerkva od temeljnega kamna za cerkev sv. Barbare leta 1608 naprej, o ustanovitvi idrijske fare l. 1752 in drugem. Na koncu je še prispevek rudnika za idrijsko šolstvo.

Na koncu spominskega zbornika je v dodatku popis proslave od 21. do 23. junija 1881 v Idriji, med drugim tudi Lipoldov govor 110 delavcem, ki so ob tej priložnosti postali stalni rudniški delavci, in njegov slavnostni govor.

To je bila Lipoldova poslednja strokovna objava.

Anton Ramovš in Vanda Kochansky - Devidé (1983) sta zapisala: »Lipoldovo obsežno in vsestransko geološko delo, kakršnega za njim ni opravil še noben slovenski geolog, izpričuje nepopisno raziskovalno vnemo in zavzetost, izredno strokovno znanje, ki ga je kar naprej izpolnjeval, izjemno bistrost, silno marljivost; na terenu in v jami je ves gorel v službi geologije. Bil je eden prvih in najboljših geologov v prvi generaciji znamenite dunajske geološke šole, obenem pa tudi kot rudarski geolog vrhunski strokovnjak. Veliki narodi bi bili ponosni na takega pionirja geološke vede, kot je bil Lipold. Le kdor je sam kartiral v geološko najbolj zapletenih delih slovenske zemlje, lahko sodi, kaj je že pred več kot 100 leti tam napravil Lipold. Bil je resnično velik mož v službi geologije in rudarstva, ki bi nam moral biti v ponos in zgled, kako reševati zapletene geološke razmere. Zato naj te besede

počastijo njegov spomin ... In bodo v čast rezultatom njegovega izjemnega dela.«

Lipold – priložnostni pesnik

Pri brskanju po arhivu Lipoldove rodbine v PM v Celju sem zasledila tudi nekaj pesmic na rokopisnih lističih, ki jih je napisal Marko Vincenc. Iz njih veje ljubezen do rudarstva, rudarjev, do življenja v naravi in gorništvu. Prof. Anton Bolko, ki mi je pesnitve prevajal, pravi: »V nemščini je rima še kar v redu, jaz se ob prevajanju s tem nisem mučil. Prevod pa je bil težak.«

Navajam prevode pesmic:

Prvega prazničnega dne pred zaposlitvijo
kot rudarski mojster na Štajerskem
Haller, rudnik soli, 3. november 1848

V kraju Počutiens – Karpati
me je dosegla vest,
da so bogovi naredili čudež,
da so, končno! se omehčali,
da so me praktikanta
za izmenskega mojstra imenovali
za rudnik soli na Tirolskem.

Tu sem drugič stopil
v zvesto alpsko deželo,
kjer sem ob živahnih pevskih zvokih
spletel marsikatero prijateljsko vez,
in kot rudarski uslužbenec sem se pogumno
peljal v juhtovini skozi solne tesni
vse tedne navzgor na goro.

Sem marsikatero kapljo potu potočil,
grenke pilule pogoltnil,
vendar zadovoljstvo tudi užival.
In, v notranjosti zadovoljen,
za solno stroko zelo navdušen,
sem pridno izmensko mojstroval

in postavljaj smerne proge.

Vendar kakor tu v zemeljskih valih
nič ni v zalogi, - zares!

Tako mi žreb je namenil

»Haller rudnik soli samo eno leto!« –

kajti izpustili so gromske strele

spet na prostor dunajski bogovi,

in – »po nadzorniškem pregledu«, velja iti proč.

Sicer sem jih vzljubil:

pravila jaška, promet, rove in rudosledstvo,

celo groze tvojih ograj;

ti kolenogrizljivec, prosjaško gnezdo,

ampak – ali vas bom pogrešal??

Ali se bodo solze okrog vas točile??

Ne, potujem vendar v domovino.

Pelji se torej srečno! Ti skalna dvorana,

najvišji rudnik soli, živi srečno!

Živite srečno! vi rudarji vsi!

Živi srečno! ti dežela tirolska!

Vam bom pogosto pošiljal »Srečno«!

Vračali se bodo tudi stalno spomini na

tujo streho? Bog, jaz ne!

In tudi vi, vi ljubi bratje!

Živite srečno! in mislite nase!

Če se bo politiziralo po

volitvah spet prav strašno.

In, ako tudi plazovi strašijo,

hoče nezgoda tudi nagajati,

svetujem vam kolenčno gobo, prerokovano.

Markus Vincenc Lipold

Mojster izmene

Iz knjige za tujce v rudniku soli Halle

Kjer dobrotno se narava kaže,
kakor nikjer sicer z zlato roko,
sem skozi dve poletji pohajal
v avstrijski lepi deželi.

Sem marsikatero višino pogumno preplezal,
sem gledal daleč naokrog po deželi,
skozi marsikatero dolino sem prišel,
kjer sta me veter in burja osvežila.

In vse razkošje in vsi zakladi
so razveselili pogosto gornikov dom,
če je hodil preko skalovja in planot
s svežim pogumom naprej.

In kdor hoče vsekakor videti gore,
mora ven v prijazno življenje.

Mora dajati napitnine.

Mora polzeti in plezati

v nevihti in vetrovih.

Mora stradati in se potiti.

Se mora plaziti brez počitka,

dokler na cilju ne opazi

na nogi žulja in vzhičen prizna,

da ničesar ne vidi.

Iz spisov ...²¹

Usoda ostalih članov Lipoldove družine

Zanimalo me je, kako je bilo z ženo Rozo in hčerkama
Brigito in Deziderijo po Markovi smrti. Kje so živele
naprej?

V popisu prebivalstva za leto 1890 so omenjene še
vse tri – žena in hčerki – in so živele v Idriji v hiši št.
80 (Golijeva hiša). To je bila hiša idrijske trgovske
družine Goli, še danes stoji na Mestnem trgu. Lastnica
stanovanja je bila Roza. Leta 1900 pa je v popisu prebi-
valstva vpisana samo še žena Roza²².

Kaj se je zgodilo s hčerkama? Odgovor sem našla
v mrliško-matičnih knjigah v župnišču v Idriji.

O Dezideriji Lipold je zabeležen datum smrti 21. 12. 1896 (rojena 23. 5. 1855 v Pliberku), pokopana 24. 12. 1896. Vzrok smrti – pljučnica.

O Brigiti Lipold pa so podatki o dnevu smrti 17. 3. 1900 (rojena 8. 10. 1859), pokopana 20. 3. 1900. Vzrok smrti – srčna napaka (oslabljeno srce).

Roza Lipold, rojena Weber 14. 1. 1823, je umrla 15. 4. 1901, pokopana je bila 17. 4. 1901. Vzrok smrti – starostna oslabelost.²³

V kroniki Ivanka piše, da sta bili v jeseni leta 1911 tik pred njeno maturo z mamo v Idriji gostji družine Lapajne. Peljali so ju v rudnik. Rudar, ki jih je spuščal v »šaht«, je služil še pod Markovo upravo. Njegova žena je bila pri Lipoldovih za hišno pomočnico. Ivanka mama se je je še spominjala. Ivanka piše, da so odšli tudi na pokopališče k Lipoldovi grobnici. V kroniki Ivanka beleži, da ji je mož sestrične Rezike Lipold, rudarski inženir Nande Šinkovec, po rodu Idrijčan, pripovedoval, da so med okupacijo Italijani to pokopališče opustili, a da so Markove posmrtno ostanke v znak spoštovanja prenesli na novo pokopališče.

Pomembnejša Lipoldova strokovna literatura.

Iz razprave A. Ramovša: *Über die geologischen Untersuchungen im slowenischen Gebiet unter der Leitung der Geologischen Reichsanstalt im Wien von 1849 bis 1918*, Abhandlungen, Band 56/1, 1999, Wien. Celotna Lipoldova bibliografija – obsega 213 referenc – je zbrana v delu Ramovš in Kochansky - Devidé, 1985, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 9–63, Slovenska matica Ljubljana.

LIPOLD, M. V.: *Neues Kupferorkommen in Oberkrain*. – Jb. Geol. Reichsanst., 3/2, Sitz., 161–162, Wien 1852.

LIPOLD, M. V.: *Die geologischen Verhältnisse der Umgebung von Idria*. – Jb. Geol. Reichsanst., 4/2, Sitz., 422–423, Wien 1853.

LIPOLD, M. V.: *Kupfererz-Vorkommen im Bezirke Laak in Oberkrain*. – Jb. Geol. Reichsanst., 4/4, Sitz., 863–864, Wien 1853.

LIPOLD, M. V.: *Vorkommen der Bleierze im Bergbaue Unterpetzen in Kärnten*. – Jb. Geol. Reichsanst., Sitz., 169, Wien 1855.

LIPOLD, M. V.: *Zinnober aus dern Pototschnigg-Graben (Ljubelj)*. – In HAUER, F.: *Quecksilbervorkommen von Gagliano bei Cividale in der Provinz Udine*. – Jb. Geol. Reichsanst., 6/4, Sitz., 814, Wien 1855.

LIPOLD, M. V.: *Geologische Aufnahme im südöstlichen Kärnten im Sommer 1855*. – Jb. Geol. Reichsanst., 6/4, Sitz., 897–898, Wien 1855.

LIPOLD, M. V.: *Das Sulzbach-Tal in Unter-Steiermark (Geologische Skizze des Gebietes von Sulzbach)*. – Jb. Geol. Reichsanst., 7/1, Sitz., 169, Wien 1856.

LIPOLD, M. V.: *Verbreitung des Diluviums und der Tertiär-Formation im südöstlichen Teile von Kärnten*. – Jb. Geol. Reichsanst., 7/1, Sitz., 175–177, Wien 1856.

LIPOLD, M. V.: *Die alpine Lias- und Jura-Formation im südöstlichen Teile von Kärnten*. – Jb. Geol. Reichsanst., 7/1, Sitz., 193, Wien 1856.

LIPOLD, M. V.: *Erläuterung geologischer Durchschnitte aus dem östlichen Kärnten*. – Jb. Geol. Reichsanst., 7/2, Sitz., 322–346, Wien 1856.

LIPOLD, M. V.: *Höhenbestimmungen im südöstlichen Kärnten*. – Jb. Geol. Reichsanst., 7/2, Sitz., 346–352, Wien 1856.

LIPOLD, M. V.: *Kristallinische Schiefer und Massengesteine im südöstlichen Kärnten*. – Jb. Geol. Reichsanst., 7/2, Sitz., 365, Wien 1856.

LIPOLD, M. V.: *Vorkommen von Bleierzen im südöstlichen Teile Kärntens*. – Jb. Geol. Reichsanst., 7/2, Sitz., 369–371, Wien 1856.

LIPOLD, M. V.: *Auftreten der Gaultaler Schichten und der alpinen Triasformation im südöstlichen Teile Kärntens*. – Jb. Geol. Reichsanst., 7/2, Sitz., 374–375, Wien 1856.

LIPOLD, M. V.: *Geologische Aufnahme der Umgebung von Idria in Krain*. – Jb. Geol. Reichsanst., 7/4, Sitz., 838–839, Wien 1856.

LIPOLD, M. V.: *Zinkvorkommen bei Lichtenwald in Unter-Steiermark (Petzel)*. – Jb. Geol. Reichsanst., 8/1, Sitz., 169–171, Wien 1857.

LIPOLD, M. V.: *Geologische Karte der Aufnahmen von 1856*. – Jb. Geol. Reichsanst., 8/2, 205–234, 14. Abb., Wien 1857.

LIPOLD, M. V.: *Eozäne Tertiär-Ablagerungen in Oberkrain*. – Jb. Geol. Reichsanst., 8/2, Sitz., 371–372, Wien 1857.

LIPOLD, M. V.: *Kaolinenvorkommen von St. Martin am Bacher (Kaolinerde nächst St. Martin im Bacher Gebirge)*. – In: W. HAIDINGER: *Jahresansprache*. – Jb. Geol. Reichsanst., 8/4, Sitz., 770–771, Wien 1857.

LIPOLD, M. V.: *Aufnahme der Gebirgsgehängen um Steinbrück*. – In: W. HAIDINGER: *Jahresansprache*. – Jb. Geol. Reichsanst., 8/4, Sitz., 776–777, Wien 1857.

LIPOLD, M. V.: *Untersuchungen im östlichen Abschnitt von Mittelkrain (Mit G. STACHE)*. – In: W. HAIDINGER: *Jahresansprache*. – Jb. Geol. Reichsanst., 8/4, Sitz., 785, Wien 1857.

LIPOLD, M. V.: *Übersicht der geologischen Aufnahmen in Unterkrain (Sommer 1857)*. – In: W. HAIDINGER: *Jahresansprache*. – Jb. Geol. Reichsanst., 8/4, Sitz., 812, Wien 1857.

LIPOLD, M. V.: *Geologische Untersuchungen Krains*. – *Laibacher Z.*, Nr. 120, 459, Laibach 1857.

LIPOLD, M. V.: *Die Eisenstein führenden Diluvial-Lehme in Unterkrain*. – Jb. Geol. Reichsanst., 9, Verh., 5–6, Wien 1858.

- LIPOLD, M. V.: Die cozánen Tertiárschichten bei Idria. – Jb. Geol. Reichsanst., 9/1, Verh., Sitz., 18, Wien 1858.
- LIPOLD, M. V.: Fossile Pflanzen von Laak. – Jb. Geol. Reichsanst., Verh., Sitz., 18–19, Wien 1858.
- LIPOLD, M. V.: Verbreitung der Gailtaler Schichten und anderes in Unterkrain. – Jb. Geol. Reichsanst., 9/1, Sitz., 38, Wien 1858.
- LIPOLD, M. V.: Sedimentäre Ablagerungen im nördlichen Teile von Unterkrain. – Jb. Geol. Reichsanst., 9/1, Verh., Sitz., 48–49, Wien 1858.
- LIPOLD, M. V.: Geologische Karte von Unterkrain. – Jb. Geol. Reichsanst., 9/1, Verh., Sitz., 60–61, Wien 1858.
- LIPOLD, M. V.: Eisenstein führende Triassschichten in Krain. – Jb. Geol. Reichsanst., 9/2, Verh., Bericht, 81–82, Wien 1858.
- LIPOLD, M. V.: Aufnahme in Krain (Unterkrain) und Olmützer Kreis (Mähren). – Jb. Geol. Reichsanst., 9/2, Verh., 149–150, Wien 1858.
- LIPOLD, M. V.: Die Eisenstein führende Diluvial-Lehme in Unterkrain. – Jb. Geol. Reichsanst., 9/2, Verh. Ber., 246–257, 8 Abb.-Beil. 1 geol. Karte <Unterkrain von Ljubljana bis Metlika>, Wien 1858.
- LIPOLD, M. V.: Bericht über die geologische Aufnahme in Unterkrain im Jahre 1857. – Jb. Geol. Reichsanst., 10, Verh., Sitz., 58–59, Wien 1859.
- LIPOLD, M. V.: Revisions Ergebnisse in Krain (Javornik, Planina–Leipeina-Graben). – Jb. Geol. Reichsanst., 10, Verh., Sitz., 58–59, Wien 1859.
- LIPOLD, M. V.: Barometermessungen in Unterkrain. – Jb. Geol. Reichsanst., 10, 45–53, Wien 1859.
- LIPOLD, M. V.: Geologie im Küstenlande (Od Vipave do Kopra). – Jb. Geol. Reichsanst., 10, Verh., Sitz., 75–76, Wien 1859.
- LIPOLD, M. V.: Eisensteinvorkommen von Prasberg (Steiermark). – Verh. Geol. Reichsanst., 1862, 299, Wien.
- LIPOLD, M. V.: Über die Blei- und Zinkerzlagertstätten Kärntens. – Verh. Geol. Reichsanst., 1863, 25–26, Wien 1863.
- LIPOLD, M. V.: Fossile Fisch- und Pflanzenreste aus den MelettaSchichten von Wurzenegg bei Prassberg in Steiermark. – Verh. Geol. Reichsanst., 1867, 197–199, Wien 1867.
- LIPOLD, M. V. und STACHE, G.: Die geologischen Arbeiten zwischen der Save und Kolpa. – Jb. Geol. Reichsanst., 8, 812, Wien 1857.
- LIPOLD, M. V.: Erzvorkommen von Raibl (Blei- und Zinkerz). – Verh. Geol. Reichsanst., 1862, 292–293, Wien 1862.
- LIPOLD, M. V.: Bodenverhältnisse Krains. Beschreibung der geologischen Gebirgsformation in Krain. – Naznanila C. k. Kmetijska družba na Kranjskem. Jb. 1871/1, Doklada k "Naznanilom", 22–44, Ljubljana Laibach, 1873.
- LIPOLD, M. V.: Erläuterungen zur geologischen Karte der Umgebung von Idria in Krain. – Jb. Geol. Reichsanst., 24/4, 425–455, 2 Beil., Geol. Karte und 4 Profile, Wien 1874.
- LIPOLD, M. V.: Geologische Karte der Umgebung von Idria in Krain und Erläuterungen zur derselben. – Verh. Geol. Reichsanst., 1874/17, 400, Wien 1874.
- LIPOLD, M. V.: Das Alter der Adrianer Quecksilbererzlagertstätte. – Verh. Geol. Reichsanst., 1879/9, 186–189, Wien 1879.

Opombe

1. Konrad – najstarejši sin M. V. Lipolda, rojen leta 1849.
2. Josip Waydowicz, Poljak, je bil v idrijskem rudniku zaposlen kot uradnik. Pozneje je bil premeščen na službeno mesto v Wieliczko v Galicijo, nato pa je bil upravnik solin v ministrstvu financ na Dunaju.
3. Webern, dekliški priimek Lipoldove druge žene, ki je bila doma iz Celovca.
4. Okrajni ranocelnik Alojzij Novak je bil imenovan za začasnega pomožnega rudniškega zdravnika leta 1876 (Pfeifer, 1989).
5. Olga Lipold je bila mama Ivanke Lipold, ki je prevedla in priredila dnevnike in pisma M. V. Lipolda.
6. Evgen Guzman po rodu Nemeč, je bil gozdni upravitelj in je nekaj časa služboval v Idriji. Lipoldova hči Antonija – Toni se je poročila z njim in odšla z njim v Klausen na Tirolskem.
7. Jožef Lipold, ded Ivanke Lipold.
8. Pod Češnjicami ("pulfrturn").
9. Lent – Lenstat
10. Na 36. seji IX. Zasedanja avstrijske poslanske zbornice v januarju 1880 je knez Windischgrätz vložil interpelacijo o slabih socialnih razmerah pri idrijskem rudniku (več glej: Mohorič, 1960).
11. Gre seveda za kranjski jeglič.
12. Lipoldov osebni tajnik.
13. Na 'Zemlji' – nekdanji zabavišni prostor na Kalvinu.
14. Rudniški zdravnik dr. Karel Rauch je prišel v Idrijo 20. 12. 1874. Umrli je 21. 9. 1898 v Idriji kot višji rudniški zdravnik (Pfeifer, 1989).
15. Zdravnik dr. Baaz je prišel v Idrijo januarja 1878 in ostal pri Rudniku kot prvi zdravnik do leta 1884. Med Idrijčani je bil zelo priljubljen (Pfeifer, 1989).
16. Kaj je mišljeno pod izrazom 'drča', ni jasno. Morda gre za izsipnik. V zapisu z dne 1. 1. 1883 pa bi bila 'drča' lahko iztočno korito na Rakah (žlimprga).
17. Nekdanja premogovnika v Škofljah (v tekstu napačno – Škofjah) in Vremskem Britofu v dolini reke Reke.
18. Mišljen je Žejski potok v Žejnih dolinah pri Hotedršici.
19. Cerkev sv. Barbare na Ravniku pri Hotedršici.
20. Mišljen je Frančiškov jašek.
21. PMC, DL 10/101. Pesnice M.V. Lipolda (na rokopisnih lističih). Prevod Anton Bolko, Tolmin.
22. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Idriji, fond občine Idrija, Popisi prebivalstva za leti 1890 in 1900.
23. Župnijsko-dekanijski arhiv v Idriji, mrliške matične knjige.

Slike, podnapise k slikam in opombe pripravil Jože Čar.

Idrijski slikar Julče Božič (1907–1945)

Janez
KAVČIČ

SLIKAR JULČE BOŽIČ, KI JE ŽAL TRAGIČNO IN MNOGO PREZGODAJ KONČAL SVOJO ŽIVLJENJSKO POT, JE DANES V NAŠIH KRAJIH SKORAJDA NEPOZNAN. SPOMINJAJO SE GA LE ŠE NEKATERI NAJSTAREJŠI IDRIJČANI.

Ko je bila v jeseni leta 2002 v Galeriji Idrija postavljena velika priložnostna razstava domače sakralne umetnosti, posvečena 250-letnici samostojne idrijske župnije, je bila na ogled tudi Božičeva slika Trpeči Zveličar (olje, platno) iz leta 1939. Ekspresivna podoba, pred pol stoletja žrtev brezumnega vandalskega početja, je sedaj shranjena v idrijskem župnišču, do leta 1955 pa je bila nameščena v kapeli Pri skrivni rani pri Lipuščku.

Pomemben del Božičeve zapuščine je na srečo ohranjen v likovnem depozitu Mestnega muzeja Idrija, skupno kar 32 eksponatov v različnih tehnikah (inv. št. od M 580 do M 611). Zanimiva je zlasti serija devetnajstih portretov idrijskih županov, gerentov in italijanskih komisarjev, ki so večinoma reproducirani tudi v znameniti Arkovi Zgodovini Idrije iz leta 1931. Omenjeno temeljno domoznansko delo dopolnjujejo še naslednje Božičeve risbe: Idrija leta 1470, Kuttlerjeva hiša, Transport živega srebra v 16. stoletju skozi Zaspansko grapo na Kovačev Rovt in dalje čez Veharše na Vrhniko ter Bratovska skladnica prodaja prašiče – prašiče pripeljejo v grad in vrvež po prodaji.

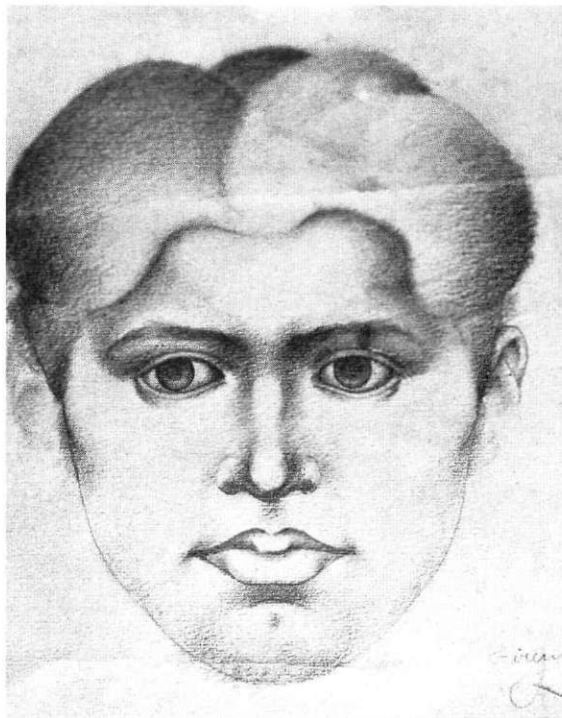
Širši vpogled v slikarsko ustvarjalnost Julčeta Božiča je omogočila dobrodošla donacija, ki jo je muzej prejel poleti leta 2003. Gospod Pavle Katarinčič iz Idrije pri Bači (71 K), kjer je Božič nazadnje živel in umrl, je muzeju velikodušno podaril trinajst slikarjevih stvaritev. Vsaj nekatere odlikuje presenetljiva kakovost, ki je spodbudila pričujoči zapis o domala pozabljenem idrijskem umetniku.

Doslej objavljena bibliografija o Božiču je razmeroma skromna. Prvič je o njem leta 1947 pisal zaslužni kulturni delavec, tigrovec in planinec Zorko Jelinčič (Slikar Julče Božič, Razgledi 1947, 11/12, str. 514–515), krajši članek vključno s sliko pa je leta 1952 objavila revija Tovariš (št. 31, str. 521). Še največ podatkov je zbral in objavil znan novogoriški knjižničar Marijan Brecelj, ki je geslo o slikarju obdelal tudi v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu (PSBL, 3. snopič, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1976).

Oglejmo si Božičevo biografijo in njegove likovne dosežke.

Rodil se je očetu Francu in materi Margariti (Čuk) 27. decembra leta 1907 v Spodnji Idriji. Odmerjenih mu je bilo samo nepolnih 38 let življenja, saj je umrl že 21. oktobra leta 1945 na Idriji ob Bači.

Ljudsko šolo je obiskoval v Spodnji Idriji, nato pa nižje razrede srednje šole (realke) v Idriji. V času prve svetovne vojne in v letih po njej je občutil hudo pomanjkanje. Šolanja na višji realki po nastopu fašizma (1922) in po uvedbi Gentilejeve reforme (1923) ni nadaljeval. Komaj 18-leten je že leta 1925 – podobno kot mnogi tedanji mladi primorski emigranti – prebegnil čez rapalsko mejo in se zatekel v Ljubljano. Vpisal se je na Srednjo tehnično šolo, kjer pa je vztrajal le eno šolsko leto. Kratkotrajna ljubljanska epizoda je bila zanj vendarle pomembna, najbrž celo odločilna. Imel



Julče Božič: Avtoportret,
risba – svinčnik (26 × 19 cm), Firenze – 9. III. 1928.



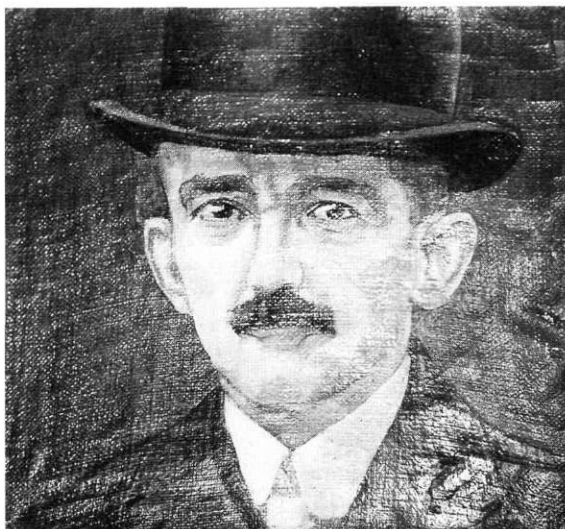
Julče Božič: Avtoportret,
risba – oljne barvice (26 × 22 cm).

je srečo, da ga je med drugimi učil tudi slikar Saša Šantel, ki je hitro opazil in zatem spodbujal ter usmerjal njegov risarski talent. Želja po slikarskem študiju je vedoželjnega fanta primorala k odhodu v veliki svet in na hitro se je odločil za izpopolnjevanje v Italiji.

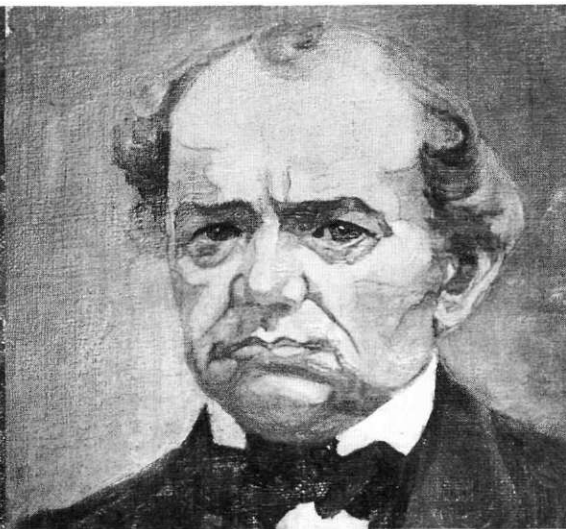
Prva postaja Božičeve italijanske avanture so postale Firenze, kjer je pristal že leta 1926. Na tamkajšnji Likovni akademiji je redno študiral do leta 1928. Takrat je začasno prestopil v Bologno, nato pa, žal, tako rekoč čez noč končal svoje študentsko potovanje. Od morda obetavne kariere akademskega slikarja so ga za vselej odtrgale težke domače družinske razmere. Po očetovi smrti se je zaradi nerešljivih gmotnih težav vrnil

domov, potem ko je v Italiji opravil dobro polovico študijskih obveznosti.

Svetovljansko in bohemsko velemestno okolje je Božič tako za celo desetletje zamenjal z monotonim življenjskim utripom hribovskega podeželja. Odslej je živel na Ledinskem Razpotju nad Spodnjo Idrijo, kjer so se nastanili njegovi starši. Tu je domačim pomagal pri vsakdanjem delu ter spotoma risal in slikal. Ob vstopu Italije v vojno leta 1940 so ga za mesec dni zaprli v zapore v Gorici, nato pa internirali v južno Italijo, kjer sta mu bili usojeni Basilicata in Calabria. Prestal je skoraj leto in pol morečega taboriščnega životarjenja. Do konca izčrpanega, živčno bolnega, telesno splošno



*Julče Božič: Župan Ivan Štravs,
olje – platno (15 × 15 cm).*



*Julče Božič: Župan Matevž Gnjezda,
olje – platno (15 × 15 cm).*

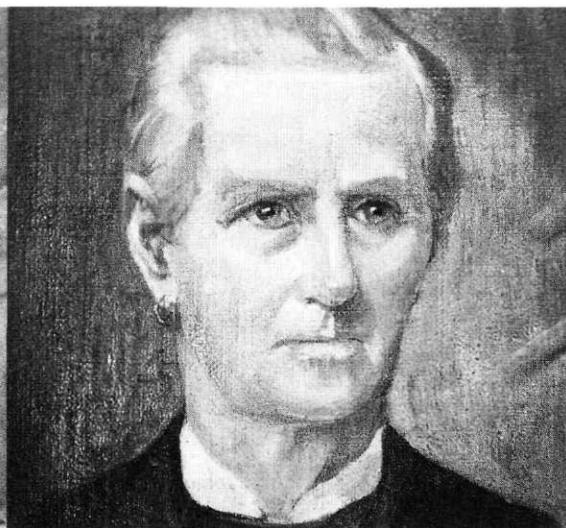
oslabelega in obolelega za malarijo so ga končno le izpustili domov. Na žalost je ob pogostih napadih malarije neustavljivo hiral. Izpostavljen je bil tudi nasilju, ki ga je po idrijski okolici zganjala nemška soldateska. Doživel je preiskave in zastrašujoča zasliševanja, celo pod naperjenim orožjem. Leta 1944 je bil še enkrat zaprt v Gorici, pa znova izpuščen, ker so ugotovili, da je težko bolan. Po vrnitvi domov se je zatekel k sestri. Po koncu vojne si je za kratek čas navidezno opomogel, nato pa se je njegova bolezen naglo stopnjevala in povzročila smrt.

Božič je kot slikar uporabljal različne tehnike. Največkrat se je posluževal risbe s svinčnikom in ogljem, kombinacije risbe z oljnimi barvicami in oljne tehnike na platnu, kartonu ali lesu. Občasno je slikal pasteles, modeliral v kamnu (apnenec) in se preizkušal v izdelavi grafik in fresk. Najraje je upodabljal krajinske in figuralne motive ter portrete in avtoportrete. Njegov slogovni razvoj izkazuje iskanja in nihanja v

različnih smereh. V začetnem obdobju je posnemal zglede akademskega verizma, čeprav ga je mikalo tudi impresionistično podajanje svetlobe in barv. Nove pristope je pogosto iskal ob interpretacijah lastne podobe. Tako so bili njegovi zgodnejši avtoportreti še povsem realistično izoblikovani, poznejši pa kažejo, da ga je pritegnil ekspresionizem in njegova poduhovljenost. Tradicionalnih realističnih okvirov seveda ni tvegalo odločneje prestopati. Na nekaterih slikah, na primer na Mali Madoni, se je očitno prepustil vplivu Toneta Kralja. Znotraj krajinske podobe Na senožetih je nekatere predmete, posebno drevesa, naslikal v stopnjevani prostorninski in globinski formi, kar kaže, da se je tu bližal celo kubističnemu likovnemu izrazu. Dejansko se nikoli ni uspel docela odmakniti od različnih vplivov do take mere, da bi si izoblikoval jasno prepoznaven osebni slog. Vendarle pa večina del te ali one stilne smeri priča o solidni tehnični usposobljenosti in velikem strokovnem znanju svojega avtorja.



*Julče Božič: Gerent Josip Zazula,
olje – platno (15 × 15 cm).*



*Julče Božič: Župan Franc Perlič,
olje – platno (15 × 15 cm).*

Znano je, kako pomembno narodnoobrambno vlogo je odigrala domača tiskana beseda v času stopnjevanega italijanskega potujčevalnega pritiska. Svoje poslanstvo sta častno izvrševali zlasti goriška Mohorjeva družba in Goriška Matica. Na tem mestu je treba poudariti, da je v tridesetih letih prejšnjega stoletja Julče Božič nastopal tudi kot pomemben ilustrator in zlasti opremljevalec slovenskih primorskih knjig, ki so našle poti do tisočerih bralcev po mestih, vaseh in vsem podeželju tostran rapalske meje. Božič je več let zapored sodeloval z Goriško Matico. Opremil je njene redne koledarje za leta 1932, 1933, 1934 in 1935 ter sledeče knjige Franceta Bevka: Vedomec (1931), Železna kača (1932), Veliki Tomaž (1933) in Srebrniki (1934, 1937). Seznam dopolnjuje knjiga Orzeszkove Kmetavzar (1931). Božičeve risbe in grafične predloge za platnice so bile ponavadi izvedene v svojevrstni tehniki pikčastega senčenja. Mimogrede naj omenim, da je priložnostno izdeloval in slikal tudi scenske kulisere za gledališke predstave in druge prireditve.

Še nekaj besed o Božičevih delih, povezanih neposredno z Idrijo in njeno soseščino.

Prav v Idriji je izdelal večje število kakovostnih portretov. Naslikal je več pejzažev iz idrijske in tudi širše okolice, ki so pretežno lirični. V tem pogledu je dovršeno upodobil idrijske Rake, cerkev sv. Trojice in zgoraj omenjeni motiv Na senožetih. V Ledinah nad Spodnjo Idrijo je s freskami (živobarvna figuralika) okrasil notranjost cerkve sv. Jakoba.

Zgoraj navedeno donacijo, ki jo je idrijski muzej prejel leta 2003, sestavljajo naslednja Božičeva dela: Moška podoba na kamnu – relief (kredni apnenec), Pokrajina – brez naslova (mešana tehnika), Avtoportret (risba – svinčnik, Firenze, 9. III. 1928), Avtoportret (risba in oljne barve), Ženski figuri (oljne barve), Ženski portret (risba – svinčnik), Podoba svetnice (risba

– svinčnik, 1929), Portret moškega (risba in oljne barve), Kmečka stavba (olje – les), Pokrajina (olje – platno, 1940), Pokrajina (nedokončana, olje – platno), Pokrajina (olje – karton) in Leto 1935 (grafika za Koledar Goriške Matice). Našteti krajinski motivi prikazujejo valovite senožeti, njive, košata drevesa na ravnini, stara kmečka poslopja med bujno vegetacijo, kozolce v ozadju in včasih mogočne drevesne krošnje, ki se spajajo z oblaki. V pokrajinah se čuti spreminjanje slikarjevega razpoloženja. Lahko se poslužuje mehkega modeliranja, rahlih obrisov in svetlih barv, s katerimi ustvarja subtilno poetično vzdušje. Nasprotje predstavljajo pejsaži, ekspresivno dramtizirani z žarečimi barvnimi toni in močnimi barvnimi kontrasti. V donaciji ohranjeni figuralni motivi, portreti in avtoportreti temeljijo na zanesljivi risbi, ki omogoča plastično podajanje glav in karakterno poudarjanje bistvenih detajlov. V profilu ali frontalno izrisani obrazi so čvrsto grajeni, umirjeno stilizirani in občuteno idealizirani. Poduhovljen izraz in elegantne konture Svetnice izdajajo zgledovanje po Kraljevem lepotnem kánonu. Na avtoportretih izstopa sugestiven pogled, ki je uprt v gledalca. Naslovnico za Koledar Goriške Matice je Božič domiselno opremil z grafiko, na kateri razgibana postava mladeniča v masiven blok kleše letnico 1935.

Uvodoma omenjen Božičev cikel portretov devetnajstih krajevnih politikov in veljakov, ki so svoj čas stali na čelu idrijske občine, zajema razdobje od leta 1851 do leta 1927. V kompletu so po kronološkem vrstnem redu predstavljeni voljeni idrijski župani, oblastno imenovani začasni gerenti ter italijanski izredni in za njimi prefekturni komisarji. Božič je vse portrete naslikal v oljni tehniki na malih platnih enotnega formata 15 × 15 cm. Pri delu si je v znatni meri pomagal s fotografijami. V seriji so zastopane naslednje osebnosti (letnice označujejo trajanje njihovih mandatov): Matevž Gnjezda (1851–1861), Karel Höchtl (1861–1870), Kajetan Stranetzky (1870–1873 in 1880–1883), Franc Perlič (1873–1876), Valentin Treven (1876–



Julče Božič: Ženski portret, risba – svinčnik (25 × 17 cm).

1880), Štefan Lapajne (1886–1889 in 1889–1890), Franc Didič (1890–1893 in 1893–1896), Dragotin Lapajne (1896–1899, 1899–1902 in 1902–1904), Josip Šepetavec (1904–1906, 1906–1908 in 1909–1911), Josip Zazula (1908–1909), Ivan Štravs (1911–1915 in 1918–1919), Mohor Pirnat (1915–1916), Franc Oswald (1916–1918), Luigi Bruni (1919), Luigi Briganti (1919–1922), Carlo Castellazzi (1924–1925), Romeo Angelelli (1925), Francesco Madirazza (1925–1926) in Luigi Caldana (1926–1927). Pozorni bralci in poznavalci idrijske zgodovine bodo seveda zlahka ugotovili, da zijajo v pričujočem seznamu nekatere vrzeli. Iz avstrijskega obdobja manjka župan Josip Serjun (1883–1886), ki ga je Božič vsekakor naslikal, saj je portret reproduciran v Arkovi Zgodovini Idrije. Prav tako je v zbirki pogrešan portret Karla Trevna (1922–1924), zadnjega voljenega domačega župana in zaslužnega domoznanca. Izpadla sta še italijanska komisarja Antonio Mazza (1925) in Evgenio d' Avanzo (1926). Kako in kdaj sta bili upodobitvi Serjuna in Trevna iz Božičeve zapuščine (verjetno) odtujeni, nam danes žal ni znano.

Božičevi »županski« portreti, ki jim velja priznati precejšnjo dokumentarno verodostojnost, so naslikani z dokaj različnimi formalnimi in izraznimi sredstvi, večinoma pa so likovno precej kakovost. Za ilustracijo povedanega naj bodo izpostavljeni vsaj nekateri primeri. Graditelj realke Dragotin Lapajne je denimo podan v umirjenem in usklajenem koloritu. Trikratni liberalni župan Josip Šepetavec je modeliran z niansiranjem rjavkastih tonov. Podoba socialističnega prvaka Ivana Štravs priteguje s plastično gradnjo, živahno barvitostjo in živimi očmi. Gerent Josip Zazula, domoznanec in pisec sonetnega venca sonetnih vencev, je predstavljen z barvno svežino in poudarjenim pogledom. Pri upodobitvi Valentina Trevna so bile na delu sproščene in široke poteze čopiča. Matevž Gnjezda ima skoraj »kiparsko« obdelane ličnice, brado in nos. Ob portretiranju Štefana Lapajneteta so Božiča najbolj zaposlovali svetlobni prelivi na obrazu in

očalih. Dokaj slikovito je izdelana tudi podoba Franca Perliča, ki razodeva njegove odločne značajske poteze. Mohorju Pirnatu je slikar poklonil precej barvne topline, pogosto značilne za oljno tehniko. Italijanski izredni komisar Luigi Bruni je bil naslikan z odločnimi barvnimi nanosi in potezami ter z ostreje poudarjenimi obrisi. Portret prefekturnega komisarja Romea Angelellija je grajen na kontrastu med temno plavim ozadjem in slikovitim okrom, v katerem je modeliran obraz. Tudi general Carlo Castellazzi je na sliki patetično oživiljen s svetlobnimi kontrasti. Obraz komisarja Luigija Caldane pa je podan s pomočjo finih tonskih prehodov, ki jih omogoča intenzivna osvetlitev z leve strani. Primerjava omenjenih portretov vsekakor dokazuje, da se je Božič zavestno izogibal ponavljanju šablon in stereotipov ter da si je prizadeval vsaki podobi vtisniti svojski pečat.

Za konec lahko ugotovimo, da so neprijazne življenjske okoliščine, neozdravljiva bolezen in zgodnja smrt slikarju Julčetu Božiču preprečile, da bi v celoti udeležil svoje ustvarjalne ambicije in sposobnosti. Iz pričujočega zapisa pa je najbrž dovolj razvidno hotenje, da v idrijski kulturni zgodovini ne sme ostati prezrt.

Dve zgodnesrednjeveški najdbi iz Polic pri Cerknem

Stanko
FLEGO

STRNJENA VAS POD KRNICAMI IN DEGARNIKOM, POD NJO PLOŠČATO POLJE, KI SE KONČUJE S STRMIMI POBOČJI PROTI POTOKU POLIČNICA IN DOLINI REKE IDRIJCE. TEŽKO BI NAŠLI BOLJ PREPRIČLJIVO IME ZA TO VAS – POLICE ALI (NEKDAJ) POLICA, KI PREDSTAVLJA OBENEM ZADNJI, SICER LOČENI OBRONEK ŠENTVIŠKE PLANOTE.

Kot je bilo že večkrat poudarjeno (Kos, 1948), spadata Šentviška planota in Cerkljanska v območje starejše slovanske naselitve, saj je bil ta prostor ob stari komunikaciji (Rutar, 1882, 275–276), ki je vsaj že v rimski dobi vodila iz Kranjske preko Cerknega in zahodnega pobočja Kojce v Baško Grapo in naprej preko Tolmina in Kobarida v Furlanijo. Po tej poti naj bi se pomikali tudi Slovani v dobi naselitve. Zato je bilo kljub sedanjemu pomanjkanju zgodnesrednjeveških najdišč pričakovati, da bomo tu prej ali slej le zabeležili arheološka pričevanja iz te dobe.

Pričujoči prispevek obravnava dve kovinski najdbi z območja Polic, ki sta bili odkriti leta 2002¹. Gre za železno pušično ost s krilci in železno ploščato kresilo ledvičaste oblike. Obe sta značilni za zgodnji srednji vek in na Slovenskem nista pogosti.

Grad pri Reki – železna pušična ost s krilci ali lastovičjim repom

Najditelj je pušično ost odkril na strmem severo-zahodnem pobočju podolgovatega grebena z imenom Grad, na katerem je stala poznolatenska naselbina. Najdišče je v mejah katastrske občine Reka in je v zadnjih dveh desetletjih zaslovelo zaradi številnih kovinskih najdb različnih iskalcev z detektorji. Pričujoča pušična ost je do sedaj najmlajša evidentirana

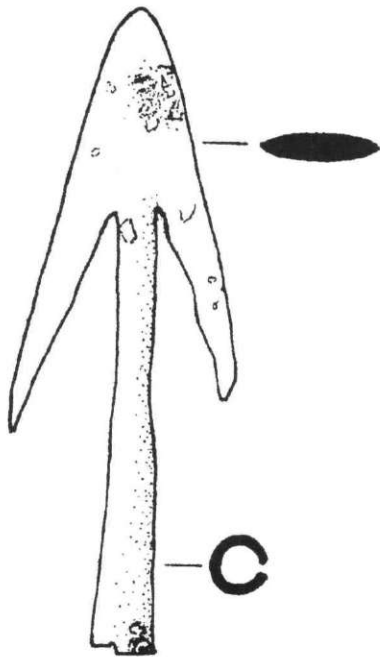
najdba s tega najdišča, poznanega predvsem po odkritjih iz zgodnje rimske dobe (Božič, 1999). Obenem predstavlja tretjo tovrstno najdbo v zadnjih letih na Cerkljanskem. Drugo tako pušično ost je odkril drug iskalec na Krajcu, podolgovati vzpetini, ki se vleče jugovzhodno od kmetije Zasela v Policah. Vzpetina, ki se nadaljuje pod imenom Brda in konča nad dolino Idrijce pod imenom Trtne, nudi dober razgled tako na Poliško polje kot na dolino Idrijce. Tretjo ost so skupaj z vrsto sočasnih kovinskih najdb (stremena, ostroge itd.) našli pred kratkim na Gradišču nad Trebencami.

Rajnčnica – železno ploščato kresilo ledvičaste oblike

Najditelj je odkril kresilo v Rajnčnici, strmi dolini, ki se spušča zahodno od grebena Ajdovo brdo proti dolini Idrijce. Danes je dolina poraščena z grmovjem, v prvih desetletjih prejšnjega stoletja pa so tam še kosili. Po vrhu grebena kot tudi po celotnih Kompaleh, senožeti južno pod Poliškim poljem, so različni iskalci našli večjo količino kovinskih najdb, predvsem iz zgodnjerrimske dobe (pušične osti, osti kopja, konice katapultnih izstrelkov, svinčene “želode”, kovance, žbljije obutve, bronaste sponke itd.), ki so nedvomno povezane s premiki rimskih vojakov ob zavzetju Grada pri Reki. Najdbe pričajo o tem, da je prišlo do bitke med Rimljani in keltskimi domačini v avgustejski dobi, morda celo v letu 15 pr. Kr., ko je Rim podjarmil

alpska plemena (Božič, 1999, 76). Po grebenu Ajdovo brdo teče najbolj neposredna povezava Polic z dolino Idrijce. Pot je vrisana na vojaškem zemljevidu iz leta 1781. Ime grebena je arheološko zanimiv toponim.

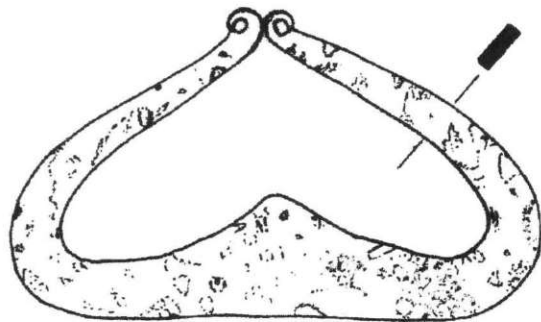
Ob tej priložnosti naj omenimo še eno zgodnesrednjeveško najdbo, odkrito pred kratkim na območju Polic. Gre za železno bojno sekiro (francisko), ki so jo našli na zahodnem pobočju grebena Prhurnik. Ta nadaljuje greben, ki se od doline Idrijce dviga z Gradom, nato z Lipo, Pregrado, Počivalom, Prhurnikom proti Degarniku pri Gorskem Vrhu. Iz Prhurnika so nam znane tudi poznoantične najdbe.



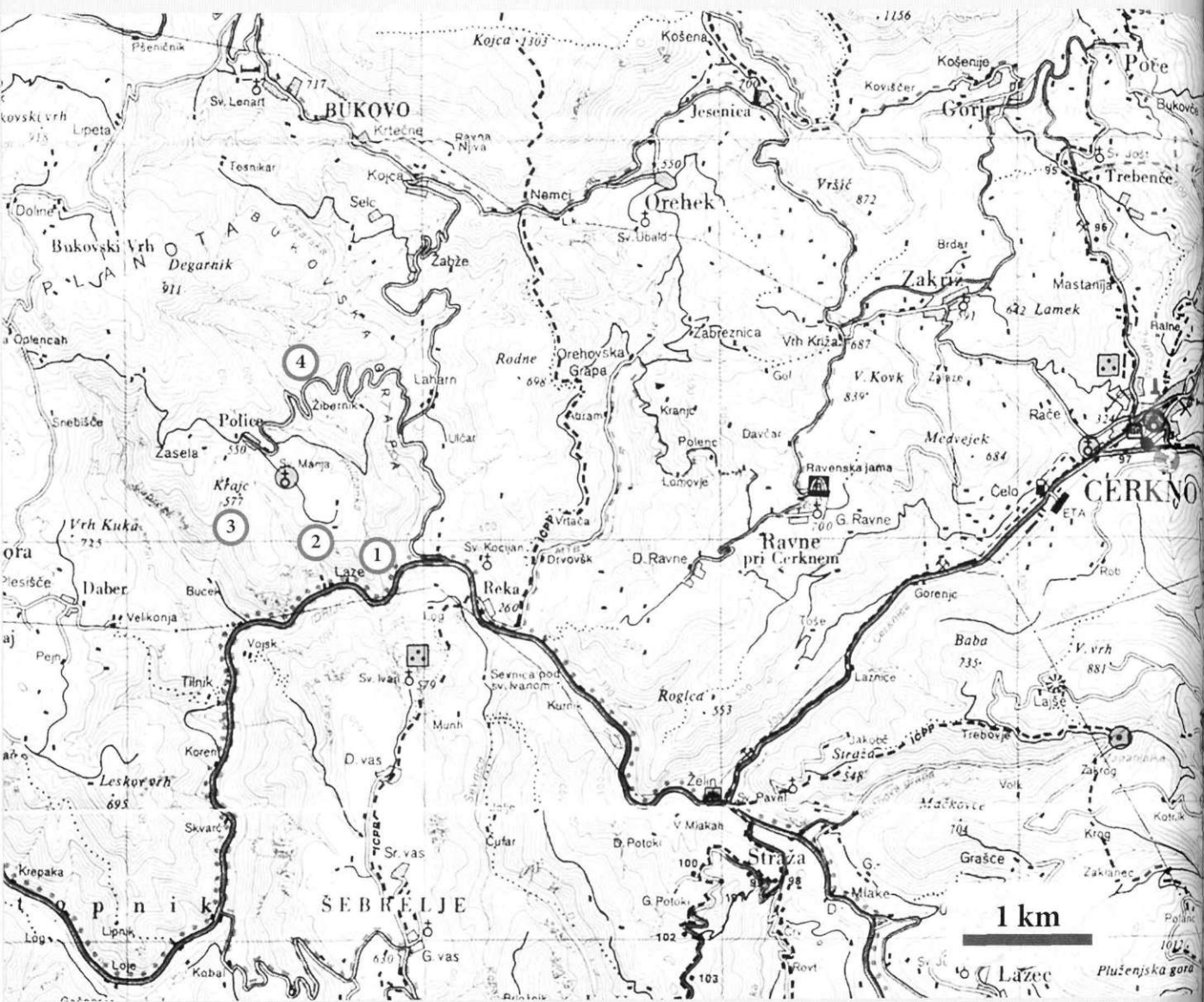
*Puščična ost s krilci ali lastovičjim repom
iz Gradu pri Reki*

Časovna opredelitev najdb

Puščične osti s krilci ali z lastovičjim repom se pojavljajo skozi celotni zgodnji srednji vek (Pleterski, Belak, 2002, 251, T.5, 14), zato je ožja datacija težavna. Pred kratkim odkrite najdbe vojaške opreme (stremena, ostroge) skupaj s puščičnimi ostmi z lastovičjim repom na Gradišču nad Trebencami imajo analogije v najdbah z Gradišča nad Bašljem, ki so okvirno datirane v 9. oziroma začetek 10. stol. (Bitenc, Knific, 2001, 97–98). Nekoliko višjo starost (8. stol.) bi lahko pripisali ploščatemu kresilu ledvičaste oblike



*Ploščato kresilo ledvičaste oblike z Rajnčnice.
Obe najdbi sta iz železa*



Zgodnjemednjeveške najdbe v okolici Polje pri Cerknem: 1 - Grad pri Reki, 2 - Rajnčnica, 3 - Krajc, 4 - Prhurnik.

(Pleterski, Belak, 2002, 250, T.1, 6), čeprav zasledimo tovrstne najdbe tudi na Gradišču nad Bašljem, datirane v 9. oziroma začetek 10. stol. (Bitenc, Knific, 2001, 100–101). Tudi za tovrstne najdbe velja, da se pojavljajo v daljšem časovnem razdobju.

Tako puščične osti s krilci kot kresila so nam znani tudi iz Vipavske doline (Sv. Katarina nad Novo Gorico, Sv. Pavel nad Vrtovinom) (Svoljšak, Knific, 1976).

Zaključki

Na tem mestu predstavljeni najdbi ter dve, ki sta samo omenjeni, opozarjajo na neko dogajanje ali vsaj prisotnost človeka na območju Polic v zgodnjem srednjem veku, v času, ki je na tem delu zahodne Slovenije so-razmerno skop z arheološkimi pričevanji. Na Pečinah na Šentviški planoti so sicer znani zgodnesrednjeveški grobovi (Svoljšak, 1969, 174), vendar iz starejše dobe (6.–7. stol.) in brez prifatkov. Znano je še zgodnesrednjeveško grobišče v Podmelcu (Šribar, 1967) in iz poznejše dobe (9.–10. stol.) par staroslovanskih uhanov z današnjega pokopališča v Tolminu (Knific, Žbona - Trkman, 1990). Novo in še neobdelano zgodnesrednjeveško najdišče z najdbami vojaške opreme je Gradišče nad Trebencami.

Glede najdb z območja Polic se poraja tudi vprašanje o času nastanka vasi, ki se prvič omenja leta 1275 kot »Villa de Puliza« (Kos, 1948, 81). Za leto 1377 je v Tolminskem urbarju (Kos, 1948) za Police seznam 11 kmetij, kar pomeni četrto najštevilnejšo vas cerkljanske dekanije (po Cerknem, Šebreljah in Novakih s 13 kmetijami).

Strnjena vas s skupnim ravnim poljem je verjetno nastala nekaj stoletij pred temi letnicami, katerim izpričane zgodnesrednjeveške najdbe postavljajo zgornjo časovno mejo.

Nedavno odkrite poznoantične najdbe na raznih lokacijah okoli vasi (kovanci iz druge polovice 4. stoletja, čebulaste fibule, puščične osti iz 6. stol.) prej govorijo o prehodnosti območja kot o prisotnosti naselbine v pozni antiki. Vendar toponim Lašk, ki označuje predel ob severnem robu vasi, kjer je bil do povojnih let vodni zbiralnik, obdan z masivnimi kamnitimi ploščami², opozarja na prisotnost Lahov, torej staroselcev.

Literatura

- Bitenc, P. in T. Knific, 2001: 319 – Orožje in deli vojaške opreme, 97, 98, 327 – Ključa, škarje in kresila, 100, 101, v: *Od Rimljanov do Slovanov, Predmeti*, Ljubljana.
- Božič, D., 1999: *Tre insediamenti minori del gruppo protostorico di Idriza pri Bači dell'Isontino*, v *Studio e conservazione degli insediamenti minori romani in area alpina. Studi e scavi 8*, Università degli studi di Bologna, str. 71–79.
- Kos, M., 1948: *Urbarji Slovenskega Primorja, I*, Ljubljana.
- Knific, T. in B. Žbona - Trkman, 1990: *Staroslovansko grobišče pri Sv. Urhu v Tolminu*. – *Arheološki vestnik 41, Šašlov zbornik*, Ljubljana.
- Pleterski, A. in M. Belak, 2002: *Grobovi s Puščave nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu*. *Arheološki vestnik 53*, str. 233–300.
- Rutar, S., 1882: *Zgodovina Tolminskega*, Gorica.
- Svoljšak, D., 1969: *Pečine na Šentviški planoti, Varstvo spomenikov, XIII–XIV/1968–9*, Ljubljana.
- Svoljšak, D. in T. Knific, 1976: *Vipavska dolina. Zgodnesrednjeveška najdišča*. – *Situla 17*. Ljubljana, Nova Gorica.
- Šribar, V., 1967: *Zgodnesrednjeveško grobišče in naselbina v Podmelcu – Baška grapa*. *Arheološki vestnik 18*, Ljubljana, str. 377–388.

Opombe

1. Našel ju je Stanko Makuc iz Polic. V članku omenjene najdbe hrani ali ima v evidenci Narodni muzej Slovenije v Ljubljani.
2. V zbiralnik se je stekala voda majhnega izvira. Vode so se posluževali vaščani do zgraditve vaškega vodovoda v drugi polovici prejšnjega stoletja. Zbiralnik so vaščani strojno odstranili v devetdesetih letih ob gradnji lokalne poti.

Mejniki 20. stoletja

Darko
VILER

DELAVCI MESTNEGA MUZEJA IDRIJA SMO 17. APRILA 2003 V NAVZOČNOSTI MINISTRICE ZA KULTURO REPUBLIKE SLOVENIJE ANDREJE RIHTER SLOVESNO ODPRLI PREGLEDNO RAZSTAVO Z NASLOVOM MEJNIKI 20. STOLETJA, KI JE VSEBINSKO NADALJEVANJE STALNE POSTAVITVE PET STOLETIJ RUDNIKA ŽIVEGA SREBRA IN MESTA IDRIJE. RAZSTAVA JE V DRUGEM NADSTROPJU JUŽNEGA KRILA GRADU GEWERKENEGG V IDRIJI.

Metodološka načela pri postavljanju razstave

Kaj je pravzaprav muzej?

Muzeji so kraji, kjer se ljudje srečujejo. Tu si pridejo nasproti vrednote strokovnjakov in vrednote laikov, otroško zanimanje in zanimanje odraslih. Sleherni naključni obiskovalec bi moral v muzeju najti odgovore na vprašanja, ki se mu porajajo, da ne bi brezciljno taval skozi dvorane med predmeti, ki jih ne razume, marveč da bi ob vsakem premiku začutil nov izziv in obenem potešil svojo radovednost. Sodoben muzej mora izpolniti tri zahteve:

- 1) estetsko,
- 2) romantično (predmeti, ki so zanimivi iz čisto človeških vzrokov),
- 3) intelektualno (želja po znanju).

Ena od glavnih pomanjkljivosti današnjih muzejev je, da so statični in nezanimivi. Sodobni muzej mora slediti še štirim načelom:

- 1) Prevlada vizualne komunikacije nad verbalno.
- 2) Vizualno sporočilo mora biti razumljivo vsem kategorijam obiskovalcev (nazornost).
- 3) Načelo diferenciranja obsega in zahtevnosti muzejskega sporočila omogoča obiskovalcu, da si v določenih okvirih sam "dozira" število in zahtevnost informacij, ki jih želi sprejeti.
- 4) Kontrastnost vizualnega sporočila obiskovalcu omogoča hitro zaznavanje sprememb v času in prostoru, kar ga sili h kreativnosti oziroma k aktivnemu odnosu do muzejske postavitve (razstave).

Muzejski predmet

Muzejski predmet – muzealija – v zadnjem času doživlja bistvene spremembe predvsem zaradi razvoja avdiovizualne tehnike in informatike. Sodobna tehnična pomagala, pa naj bodo še tako izpopolnjena, ne bodo nikoli povsem izrinila razstavnih predmetov, temveč v prvi vrsti služijo kot dopolnitev in popestritev. Predmet še vedno obstaja kot najpovednejši in najpomembnejši del zbirke.

Osnovna prvina je torej predmet v tesni povezavi s posameznikom. Biti mora razumljiv in postavljen v kontekst zgodovinskega dogajanja. Muzej v predmetih obuja njihovo človeško dimenzijo in jim določa splošen pomen. Muzealija nam po eni strani prinese zgodovino, po drugi pa nam jo odtuji. V muzeju je izločena iz svojega prvotnega okolja. S tem je njena avtentičnost uničena, zato je toliko pomembnejše, da se izkoristi vsaka možnost za njeno čim boljše interpretacijo.

Muzejsko sporočilo

Muzejski predmet sam po sebi je le redko dovolj poveden, zato ga je potrebno opremiti z dodatnimi informacijami. Osnovno vodilo pri oblikovanju sporočila je še vedno kontrastnost (šok), nazornost, povednost, strokovnost in atraktivnost razstave.

Muzejski predmet mora biti postavljen v svojo zgodovinsko okolico oziroma ambient, da bi bil na ta način tematiziran v kontekstu nekega stila, načina življenja

ali mišljenja. Muzej ni samo mesto spoznavanja, ampak tudi mesto doživljanja.

Obiskovalci muzeja

Muzeji so institucije, ki hranijo, preučujejo in razstavljajo premično kulturno dediščino na določenem teritoriju. Trendi pa gredo v smer, da bodo obstajali predvsem zaradi obiskovalcev, zato mora muzej zanje postati:

- **baza podatkov:** vsak muzej mora za obdobje, temo in prostor imeti čim popolnejšo kartoteko podatkov, fotografij, predmetov ter zbrano bibliografijo, ki se nanaša na razstavljeno tematiko;
- **učilnica:** vidik muzeja kot učilnice je bil v muzealstvu izpostavljen kot glavni smisel obstoja muzejev. Danes ni več tako, vendar je pedagoški vidik še vedno eden najpomembnejših. Obiskovalec muzeja je kot plezalec, ki pleza na "goro znanja". Naloga muzeja je, da predstavi vse razglede z gore, tako da en razgled ne zakrije drugega. Zgodovina je veda, ki nas uči življenja, muzeji pa nas morajo naučiti razumeti prihodnost, saj je v njih združeno tisto, kar poznamo kot zgodovino, umetnostno zgodovino, arheologijo, etnologijo, naravoslovne in tehniške vede. To dejstvo predstavlja muzeje kot najkompleksnejše pričevalce vsega človeškega znanja;
- **prostor za sprostitvev:** v dobi lovljenja prostega časa postaja muzej mesto, kjer si obiskovalec nekaj tega časa vzame za sprehod skozi zgodovino določenega prostora, dejavnosti in ljudi v njem. Tu se prične zavedati svojih korenin ter spoznava življenje, običaje in dosežke njemu do tedaj malo znanih ali nezanih dejstev. Skozi pogled v preteklost odkriva vesele in žalostne trenutke prednikov, njihove dosežke in zmote. V muzeju za trenutek pozabi na vsakodnevne težave in napolnjen z novimi spoznanji lažje zakoraka v nov dan.



Avtor razstave Darko Viler gostom razlaga postavitev; z leve poslanec v Državnem zboru Samo Bevk, župan občine Idrija Damjan Krapš in ministrica Andreja Rihter.



Kovani jekleni križi in kamnit portal sta že skoraj pozabljena.



Podporučnik italijanske vojske na vojaškem motociklu kot novi gospodar v Idriji.

Vsebinska zasnova razstave

Razstava z naslovom Mejniki 20. stoletja temelji na naslednjih vsebinskih sklopih:

1. Mesto in podeželje
2. Čas italijanske in nemške zasedbe
3. Odpor proti okupatorju
4. Živeti v Idriji – obujanje spominov
5. Kmečke freske

Mesto in podeželje

Na zemljevidu idrijsko območje opazno zaznamuje zgornje porečje reke Idrijce, kjer se stikata alpski in dinarski svet, ki je razbrazdan s številnimi grapami in dolinami. Tri četrtine površja prekrivajo gozdovi, proti vrhu pobočij pa se razprostirajo kraške planote: Črnovrška, Zadloška, Vojskarska, Ledinska in Vrsniška. Tudi v geološkem pogledu je to eno najzanimivejših območij, saj čezenj poteka Idrijska tektonska prelomnica.

Idrijsko ozemlje, ki ga po letu 1995 določajo tudi meje nove občine Idrija, obsega 295 km² in šteje približno 12 000 prebivalcev, ki živijo v 36 naseljenih krajih: Idrija, Sp. Idrija, Čekovnik, Črni Vrh, Dole, Godovič, Gore, Spodnja, Srednja in Zgornja Kanomlja, Spodnji in Gorenji Vrsnik, Govejk, Idrijska Bela, Idrijski Log, Idrijske Krnice, Idršk, Javornik, Jelični Vrh, Kanji Dol, Korita, Lazec, Ledine, Ledinske Krnice, Lome, Masore, Mrzli Log, Mrzli Vrh, Pečnik, Potok, Predgrize, Strmec, Vojsko, Zadlog, Zavratec in Žirovnica.

Pokrajina je kljub slabim naravnogeografskim pogojem dokaj gosto poseljena, vendar so naravne razmere dopustile razvoj le dveh večjih naselij, Idrije in Spodnje Idrije, ki ležita v malce razširjenih dolinah na sotočju Idrijce in Nikove ter Idrijce in Kanomljice. Strnjene vasi in ostali zaselki so se razvili povečini na planotah, v strmih bregovih pa samotne kmetije.

Z izjemo rudarske Idrije so se ljudje tu preživljali s kmetijstvom, živinorejo in poljedelstvom. Domače obrti, razen redkih izjem, kot so žebjarstvo na Vojškem, sodarstvo na Črnovrškem, kovaštvo, mizarstvo, čevljarstvo, vrvarstvo, platnarstvo, oglarstvo, kamnoseštvo, niso imele večjega pomena. Od 17. stoletja dalje pa je idrijski prostor bistveno zaznamovala nova obrt – izdelava čipk, ki so jo za svojo vzele soproge in hčere idrijskih rudarjev ter kmečke ženske iz okoliških vasi predvsem v zimskem času. Z zaslužkom od prodaje doma narejenih čipk so bistveno prispevale k izboljšanju težkega materialnega stanja v družini.

Ob vodnih strugah so se vrteli mlini, delovale so žage, odkriti je mogoče tudi še sledove fužinarstva, mnoge večje in premožnejše domačije pa so bile okrašene s tako imenovanimi kmečkimi freskami.

Druga polovica 20. stoletja je pomenila prelomnico za življenje v hribovskih naseljih, saj so se pogoji v njih bistveno izboljšali. K temu je pripomogla možnost dodatnega in novega zaslužka v novonastajajoči industriji v dolini. Gospodarska in socialna podoba krajev ter kulturna krajina so čez noč pridobile novo podobo. Že skoraj zamrle kmetije so ponovno oživele z obnovljenimi stanovanjskimi hišami, gospodarskimi poslopji, mehaniziranim obdelovanjem zemlje, posodobljeno in intenzivno živinorejo. Nekdanje podobe kmečkega in vaškega življenja so ostale samo kot odsev in oddaljen spomin na čase, ki so nepreklicno minili.

Razstava je postavljena v arkadni hodnik drugega nadstropja grajskega kompleksa. Začenja se s preglednim zemljevidom občine Idrija in fotografskim prikazom podob Spodnje Idrije, Ledin, Vrsnika, Gor, Zavratca, Črnega Vrha, Godoviča in Vojskega, ki izvirajo iz prve polovice 20. stoletja, izpričujoč svoj agrarni karakter. Risbe kmetij iz okolice Idrije, ki jih je za to priložnost v tehniki krede in tuša narisal akademski slikar in eden najboljših poznavalcev kmečke arhitekture Rafael Terpin, nam spomin ponesejo v čase, ko smo jih še lahko občudovali na naših potepanjih po okoliških

vaseh in domačijah. Tudi freska sv. Neže, ki je nekoč krasila domačijo Tratnik v Čekovniku, in jeklena mreža s kovanimi križi sta le še muzealiji, ki spominjata na nekdanji blišč premožnih kmečkih domačij. Kamnit portal z vklesano letnico 1853 in hišno številko 242 je muzeju podaril g. Silvij Jereb, ker je njegova hiša, v današnji Vodnikovi ulici št. 5 na Lenštatju, predvidena za rušenje. Taki in podobni portali, ki so nekoč bogatili skoraj vsako hišo v Idriji ali na njenem podeželju, so se ob prenovah za vedno izgubili.

Barvni fotografski povečavi današnjih podob Spodnje Idrije in Idrije pokazeta, v kakšnem naravnogeografskem okolju sta se razvili obe naselbini, ki sta tudi izgubili prvotno identiteto in se danes spogledujeta s podobnimi naselji kjerkoli v slovenskem in evropskem prostoru.

Čas italijanske in nemške zasedbe

Leta prve svetovne vojne so mestu prinesla vojaški nadzor nad rudnikom, militarizacijo rudarjev in realčanov, uvedeno je bilo tudi vojaško usposabljanje realčanov. Vojska je 8. novembra 1915 zasedla realčno poslopje, ki ga je preuredila v bolnico. Pouk je bil moten, ker so učilnice premestili na različne lokacije po mestu. Vojaški obvezniki so bili vpoklicani na fronto, ostalo prebivalstvo mesta in okolice pa je trpelo breme vojaškega zaledja. Izvajale so se nabiralne akcije za vojake na fronti. Vladalo je vsesplošno pomanjkanje, tudi lakota. Proti koncu vojne se je že pojavljal spontan odpor proti avstrijski rudniški upravi. Od septembra 1917 so delavci večkrat javno zahtevali izboljšanje razmer, predvsem preskrbo za živežem. Kruha ni bilo, zmanjkovalo pa je tudi krompirja. Na rudarskem shodu 3. januarja 1918, ki se ga je udeležil tudi ravnatelj rudnika Joseph Bilek, niso dosegli kompromisa, zato so ga po končanem zboru celo fizično napadli (nekdo je na njegovem hrbtu zlomil dežnik). Razmere so se tako zaostrele, da so rudarji aprila leta 1918 prenehali

s stavko samo zaradi prihoda redne avstrijske vojske, pasivno pa so v jami protestirali vse do konca vojne. Poleg tega je bila Idrija v letu 1917 žrtev italijanskih letalskih napadov, ki so poškodovali topilniške naprave in nekaj hiš v mestu. Vojna je zahtevala tudi krvni davek med rudarji, saj se jih veliko ni vrnilo iz svetovnega vojaškega spopada.

Na podlagi tajnega sporazuma, ki ga je Kraljevina Italija podpisala leta 1915 v Londonu in s katerim se je obvezala, da bo v vojaških operacijah sodelovala na strani starih imperialističnih držav Anglije, Francije in Rusije, je dobila zagotovilo, da bo lahko po koncu vojne zasedla del ozemlja Habsburške monarhije, ki so ga naseljevali Slovenci in Hrvati.

Že 4. novembra 1918 je Idrijo zasedla italijanska vojska pod poveljstvom generala Giovannija Castagnole. V javnosti je bilo slišati, da bo zasedba le začasna, a je po sklenjenem sporazumu, med vladama Kraljevine Italije in Kraljevine SHS 12. novembra 1920, v italijanskem mestu Rapallo, tretjina slovenskega ozemlja s Trstom in Gorico pripadla Italiji, in sicer brez kakršnihkoli mednarodnih jamstev za slovensko in hrvaško manjšino.

Idrija je tako postala obmejno italijansko mesto z obilo vojakov, obkroženo z obrambnim pasom številnih podzemnih utrd. Čez to mejo so kljub nevarnostim redno prehajali narodnjaki, antifašisti (zlasti tigrovci), revolucionarji, pa tudi domačini, ki so si s tihotapstvom – kontrabantom lajšali težak ekonomski položaj. Trgovali so s tobakom, živino, nekaterimi prehrambenimi artikli (kava, moka, sladkor, saharin) in z živim srebrom, ki so ga nekateri rudarji pridobivali v skrivnih žgalnicah v okolici Idrije.

Nekdanja državna meja med Kraljevino Jugoslavijo (do leta 1929 Kraljevina Srbov Hrvatov in Slovencev – SHS) in Kraljevino Italijo je mednarodnopravno veljala med letoma 1920 in 1947. Imenovala se je

Rapalska meja in je bila načrtovana na podlagi pogodbe o meji. Razveljavljena je bila 10. februarja 1947 s podpisom mirovne pogodbe z Italijo v Parizu. Nova meja je začela veljati 16. septembra 1947, na področju slovenske Istre pa šele 26. oktobra leta 1954 z londonskim memorandumom. Dokončno je meja obveljala šele leta 1975 s podpisom Osimskih sporazumov med Socialistično federativno republiko Jugoslavijo in Republiko Italijo. Z rimskim sporazumom leta 1993 je Italija Republikli Sloveniji priznala veljavnost mejnih sporazumov, ki jih je podpisala z nekdanjo SFRJ.

Rapalska meja je bila do leta 1924, ko so jo nekoliko popravili v korist Italije, dolga 244 km in 532 m. Razdeljena je bila na sektorje, ki so jih razmejevali glavni mejniki in so nosili zaporedne arabske številke. Vseh sektorjev, označenih z glavnimi mejniki, je bilo 68. Glavni mejnik s številko 40, ki je na razstavi, je bil iz Zgornjega Vrsnika prepeljan v muzej pred približno 20 leti. Ob njem so na razstavi tudi vmesni mejniki, ki so nekoliko manjši. Arabska številka na mejnem kamnu pomeni številko sektorja (39), rimska številka pod arabsko pa zaporedno številko znotraj sektorja (LXXX). Številčne oznake so se na terenu vrstile od severa proti jugu. Naslovna stran mejnikov je obrnjena na zahod z oznako I/1920 oziroma na vzhod z oznako J/1920, kar pomeni Italija oziroma Jugoslavija. Na mejnikih je še vidna oznaka SHS na jugoslovanski strani, ker se je Kraljevina SHS leta 1929 preimenovala v Jugoslavijo. Na temenu mejnikov so ponekod vidne vreznine, s črno barvo pobarvane smernice od predhodnega do naslednjega mejnika. Rdeča strelica pa kaže na sever. Vseh mejnikov je bilo 4614, od katerih jih je nekaj še v naravi, nekaj pa jih še danes služi kot nadomestni gradbeni material, saj jih je kar precej vzdanih po različnih hišah in gospodarskih poslopijih v bližini nekdanje meje.

Čas italijanske zasedbe je čas kulturnega mrtvila in fašistične raznarodovalne politike. Posledica Gentilijeve šolske reforme, 1. oktobra 1923, je bila ukinitvev



Mladina je bila podvržena fašistični, verski in vojaški vzgoji.



*Model kipa Toneta Kralja – rudarjev odhod
v partizane, v ozadju tiralica za Jankom
Premrlom - Vojkom.*

idrijske Realke leta 1926. Postopno je bila slovenska beseda izrinjena iz javnih ustanov, kot so šole, občinski in državni uradi, cerkve. Do leta 1930 so bila vsa slovenska društva prepovedana ali razpuščena.

Fašistična oblast je v zameno ponudila režimsko dejavnost Dopolavoro – sindikalno organizacijo za preživljanje prostega časa.

V obdobju italijanske zasedbe je rudnik stagniral, saj oblast v posodabljanje obratov in delne elektrifikacije ni vlagala večjih denarnih sredstev. Že leta 1936 se je šušljalo, da bo država rudnik prodala. Zavladała sta negotovost in strah pred izgubo dela. Leta 1939 ga je res prodala zasebni družbi Societa anonima mineraria Monte Amiata (pogorje Amiata v Toscani) s sedežem v Rimu, po zelo ugodni ceni. Družba je s 1. januarjem 1940 prevzela rudnik in ni odpuščala delavcev, predelovali pa so v glavnem bogato rudo. Do kapitulacije Italije je rudnik posloval brez večjih zapletov. Visoka proizvodnja se je ohranila še v letu 1941, vsa naslednja leta pa je nazadovala in se v času nemške okupacije celo prepolovila.

Novi oblasti se je moralo prebivalstvo prilagoditi na vseh nivojih. Po odredbi iz leta 1927 je poitalijanila slovenske oblike imen in priimkov. Tisti, ki se ji ni hotel prilagoditi, je imel stalne težave z njo, kar se je manifestiralo s šikaniranjem in ustrahovanjem. Mnogi med njimi so se odločili, da zapustijo svoje domove. Izseljevali so se v glavnem v Jugoslavijo, dosti pa jih je emigriralo tudi v Ameriko. Na razstavi je lesena plošča z napisom Likar L. Segeria (žaga). Bralci, ki znajo italijansko, bodo takoj prepoznali napako, saj se žaga v italijanskem jeziku pravilno piše segheria. Lastnik žage, Leopold Likar iz Srednje Kanomlje, tega jezika ni znal in je seveda napisal tako, kot je slišal.

Italijanski vojak, ki sloni na motorju »Sertum« in je bil izdelan v Milanu leta 1936, nam na simbolni ravni pokaže premoč Italijanov nad novimi »podložniki«.

Na kvadrastem stebru so postavljene podobe idrijskega rudarja. Zanj se z novo oblastjo ni nič spremenilo, vsakdanjik je ostal isti – trdo delo v jami za vsakdanji kruh. Srčna dama pa simbolizira rudarjevo ženo in posredno tudi njegovo zavetnico sv. Barbaro, ki mu za neko daljno prihodnost napoveduje boljše življenje.

Nemci bi takoj, po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943, zatrli splošni ljudski odpor na Slovenskem, če bi imeli dovolj moči. Osredotočili so se le na varovanje glavnih komunikacij in razoroževanje italijanske vojske. V zadnjih dneh septembra 1943 so proti narodnoosvobodilnemu gibanju v slovenskem Primorju sprožili hudo ofenzivo, ki je bila sestavni del čiščenja, ki je zajelo tudi Istro, ljubljansko pokrajino in hrvaško Primorje. Nemško poveljstvo je hotelo dobiti čim popolnejšo sliko o dogajanju v Idriji in o njeni obrambi. Že 17. septembra 1943 je močnejša ogledniška skupina krenila prek Rovt, Veharš in Dol proti Idriji. Ko se je kolona že približevala Idriji, so jo z zahodne strani Idrijce napadli partizani in prisilili k umiku. Naslednji dan so z oklepniki prišli iz smeri Godoviča, vendar so se obrnili na Dole. Partizani so jih napadli pri Kovačevem Rovtu in Likarici, zato so se umaknili. 22. septembra 1943 so v bojih v okolici Godoviča požgali 42 hiš in ubili pet domačinov. Partizani so se upirali tudi na Medvedjem Brdu, kjer so Nemci zažgali 17 hiš, in Doleh, kjer so zažgali 13 hiš in ubili 6 domačinov. Prodirali so proti Goram in Razpotju, kjer so jih partizani neuspešno napadali. Kljub vsemu odporu je bila 23. septembra 1943 Idrija v nemških rokah.

Po zasedbi je bil idrijski odred razpršen, mnogo partizanov se je vrnilo na domove. V Idriji je bilo v začetku januarja 1944 okoli 1000 nemških vojakov, v Spodnji Idriji 65, na Marofu 20 in v Godoviču 100. V tem obdobju je bila značilna močna domobranska propaganda po vsem idrijskem okrožju.

Nacistična vojska je nad domačini in pripadniki partizanske vojske zagrešila nekaj hudih zločinov, ki niso bili nikoli kaznovani.

Junija 1944 so Nemci iz Spodnje Idrije šli proti Krnicam, Srednji in Gorenji Kanomlji proti Jagrščam. Spotoma so požigali in pobijali. 11. junija 1944 so na Krnicah pri Sedeju ujeli dva partizana. Mučili so ju in na koncu obglavili. Za ta strahovit zločin ni bil po koncu vojne nihče obsojen, kljub temu da so bile slike zločina poslane kot dokazni material na sojenje vojnim zločincem v Nürnberg in bi udeležene zlahka prepoznali. Akcijo so izvedli pripadniki bataljona gorskih lovcev – Heine, ki je bil nameščen v Idriji. Na razstavi je postavljen panj, na katerem je bil storjen zločin.

Spomladanska ofenziva leta 1944 je zelo prizadela Kanomljo. V Belem Brdu so Nemci požgali domačijo, ubili gospodarja, njegovo ženo in hčer. Domačijo Žličnik pri Kanomeljskem Razpotju so prav tako požgali. Žrtev je bila mati s štirimi majhnimi otroki. Isto usodo je doživela tudi domačija v Brdu v Zgornji Kanomlji in kmetija na Lebanovšah.

Odilo Globočnik je 12. novembra 1943 ustanovil SNVZ (Slovenski narodni varnostni zbor), v katerem se je razvijalo primorsko domobranstvo. Vodenje je po navodilih Globočnika prevzel polkovnik Anton Kokalj, ki je bil sicer pristaš SLS (Slovenske ljudske stranke). Mobilizacija v SNVZ je bila prisilna, bilo pa je tudi nekaj prostovoljcev.

Od septembra 1944 je delovala skupina SNVZ Idrija, ki se je včasih imenovala Udarni bataljon Idrija. Podatkov o njem je malo. Poveljnik je bil od 15. avgusta 1944 stotnik Vinko Fortuna. V skupino Idrija so spadale 10., 15., (16.) in 17. četa SNVZ. Moštvo se je stalno spreminjalo. Od junija 1944 so na ciklostilu izdajali propagandni list »Mi gremo naprej« oziroma »Idrijčan«.

Na Veharšah nad Idrijo je delovala 10. četa SNVZ, ki ji je poveljeval poročnik Hladnik. Moštvo so sestavljali domači fantje iz okolice. Njihovo delovanje je spominjalo na partizansko, saj je imela skupina kar nekaj podpore lokalnega prebivalstva.

29. septembra 1944 je Gradnikova brigada ob pomoči Vojkove napadla domobransko postojanko v Črnem Vrhu nad Idrijo, kjer je delovala 15. četa SNVZ. Od 143 domobrancev jih je padlo 84, 38 je bilo ujetih, 21 pa jih je pobegnilo. S tem porazom je primorsko domobranstvo doživelo najhujši udarec in si do konca vojne ni več opomoglo.

Ob koncu vojne so zavezniška letala 15. in 18. februarja, 6., 14., 20., 26., marca in 2., 4., 5., 21., in 23. aprila 1945 bombardirala Idrijo. Prizadet je bil predvsem center mesta s stanovanjskimi hišami, realko, gradom in cerkvijo sv. Barbare.

Odpor proti okupatorju

Prve prave informacije o delovanju Osvobodilne fronte slovenskega naroda je prebivalstvo na območju Idrije in okolice pričelo dobivati spomladi leta 1942. Primorski rodoljub Janko Premrl - Vojko je prišel v naše kraje konec aprila 1942. Zaupnik Pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije Jakob Platiše - Franc je prišel na Idrijsko v drugi polovici avgusta istega leta. Domačine sta na preprost in razumljiv način prepričevala o nujnosti takojšnjih oboroženih akcij proti italijanski oblasti. 22. novembra 1942 je bil ustanovljen Mestni odbor Osvobodilne fronte v sestavi: Franc Medved - predsednik, Franc Kolenc - blagajnik, Janez Pirc - intendant, Ivan Gantar - obveščevalec, Marija Treven - Milica in Albin Filipič.

Prva organizirana akcija trosenja propagandnega materiala v Idriji je bila 7. novembra 1942. Izpeljala jo je mladina iz Cegovnice ob pomoči starejših članov

Osvobodilne fronte. Letake so trosili po lokalih, kjer so se zbirali italijanski vojaki.

Jakob Platiše - Franc je v nekaj mesecih v Idriji ustvaril v Idriji dokaj močno organizacijo OF, a mu sabotažnih akcij ni uspelo izpeljati kljub dobremu razpoloženju med ljudmi. V idrijskih rudarjih je videl obilo oportunitizma, egoizma in medsebojnega sovraštva, sami rudarji pa so izražali zaskrbljenost nad življenjsko ogroženostjo svojih družin. V OF organizirani rudarji so vendarle dnevno zavirali proizvodnjo, tako da so kvarili stroje, izgubljali nadomestne dele, zavlačevali z delom itd.

Prostovoljci so odšli v partizane jeseni 1942, množično pa od januarja do marca 1943. Največ jih je bilo iz Kanomlje, Čekovnika in Zadloga. Začela se je prava tekma, katera od vojskujočih se strani bo hitreje mobilizirala za vojsko primerne fante.

K uspešni partizanski mobilizaciji na Idrijskem je ogromno pripomogla prisotnost Vojkove čete, ki se je v septembru 1942 ustalila na Črnovrški planoti in si za svoje oporišče izbrala Brinov grič pri Črnem Vrhu, kjer je ostala do marca 1943. Posvečala se je propagandnemu delu po vaseh in zaselkih okoli Črnega Vrha, Godoviča, Idrijske Bele, Zadloga in Idrijskega Loga. Četa je zabeležila več akcij v Trnovskem gozdu in na črnovrško-vojskarskem področju, od koder je izganjala pripadnike gozdne milice, oglarje, gozdne delavce in prevoznike. Vojko je s svojo četo uspešno napadal bunkerje in italijanske patrolje. 30. januarja 1943 je napadel postojanko na Marofu med Idrijo in Spodnjo Idrijo, kar je bila prava senzacija. Akcije so močno vplivale na prebivalstvo, med italijanskimi vojaki in priseljenim prebivalstvom pa so sejale nelagodje in strah. Slava Janka Premrla - Vojka se je razširila po vsej Primorski, tako da je že tedaj postal legenda. Fašistična oblast je za njim razpisala tiralico - plakat s fotografijo, ki je zanj obljubljal 50 000 lir nagrade. Zadnja Vojkova akcija je bila 15. februarja 1943 v Strugu

na poti v Idrijsko Belo. Četa je napadla posadko gozdarske milice, ki je bila okrepljena z redno italijansko vojsko. Pri tem je bil Vojko smrtno zadet v trebuh in je v noči z 22. na 23. februar v postojanki na Brinovem griču umrl.

V Razorih pod vasjo Vojsko je enota partizanov 22. junija 1943 napadla italijanski kamion pripadnikov posebnih enot Nucleo Mobile ali kvesturinov. Ubitih je bilo sedemnajst vojakov. Že naslednji dan so Italijani s povračilno akcijo zažgali Vojsko, ubili štiri domačine, štiriindvajset pa so jih zaprli.

Za Idrijo je imelo miniranje rudnika velik moralni in materialni pomen. Partizanski diverzanti so se v noči s 5. na 6. februar 1944 spustili v Ferdinandov jašek 257 m globoko, kjer so minirali črpalke za vodo. Diverzija je bila med prebivalstvom dobro sprejeta. 20. februarja 1944 je bila izvedena diverzantska akcija, ob kateri je Idrija z rudnikom ostala brez elektrike. Aprila 1944 so partizani znova oblegali Idrijo, kar pa je bilo vojaško neuspešno.

Delovanje SVPB Pavla

Po 7. marcu 1943, ko so Italijani požgali Vojkovo taborišče na Brinovem griču, ki ga je izdal eden od domačinov, se je Vojkov vod z dvema ranjencema umaknil v Idrijsko Belo. Ranjena borca so odnesli v Čekovnik in nato proti Hlevišam, od tam pa za Gladke skale. Partizani so navezali stike z idrijskim zdravnikom Ivanom Hribernikom, ki jim je pomagal z nasveti in zdravili. Za ranjenca je prevzel skrb Feliks Kosmač, ki je skupaj z ženo doma kuhal hrano in jima jo nosil. V tem času je prišel dr. Aleksander Gala - Peter, ki je organiziral oskrbo ranjencev. Skrivališče pod Gladkimi skalami je dobilo naziv Saniteta postaja št. 1. Ranjenca so nato preselili v Volčjo jamo, ki je blizu Hleviš oziroma 5 minut do Čarjeve domačije. Po kapitulaciji Italije so težje ranjence nosili na Tršanovše, od tam pa k Tratniku v Čekovnik. 15. novembra 1943



Partizanski bolničar ob nosilih za ranjence; na fotografiji dr. Pavla Jerina – upravnica bolnice Pavla.



Relief z označenimi oddelki bolnice Pavla.

je prišel še dr. Peter, s katerim so postavili osnove za kasnejšo Partizansko bolnico Pavlo.

Dr. Pavla Jerina Lah je bila rojena leta 1915 v Borovnici. Medicinsko fakulteto je končala leta 1940 v Zagrebu. Do vstopa v NOV je bila do leta 1943 prostovoljka v ljubljanski bolnišnici. Od leta 1941 je aktivno sodelovala v OF in v Zdravniškem matičnem odboru OF. Italijani in domobranci so jo večkrat aretirali in zaprli. Med transportom ujetnikov iz Trsta v Ljubljano jo je skupaj z dr. Franjo Bojč rešil zdravniški odbor OF in ju poslal na Primorsko. Dr. Pavla je bila od januarja 1944 pa do konca vojne upravnica in zdravnica Partizanske bolnice Pavla. Po vojni je službovala v Ljubljani in Beogradu, kjer je bila direktorica Zavoda Srbije za transfuzijo krvi.

Po kapitulaciji Italije, jeseni 1943, se je partizansko vodstvo odločilo, da v centru takrat osvobojenega ozemlja med Vojskim in Trnovskim gozdom, zgornjim porečjem Idrije in Belce, med cestami Čekovnik–Mrzla Rupa–Poslušanje–Mala Gora zgradi večjo bolnico za okoli sto ranjencev. Postopoma so v največji tajnosti gradili bolnišnične objekte na različnih lokacijah, v skritih in težko dostopnih grapah in soteskah, ki so bile varne pred sovražnikovimi enotami. V bolnici je dr. Pavla s svojo ekipo opravila vrsto težkih in zahtevnih medicinskih posegov. Nujno zdravniško pomoč je dobilo preko tisoč šeststo ranjencev različnih narodnosti, za katere je skrbelo 114 članov osebja. Do danes se ni ohranila nobena bolnišnična baraka, na delovanje bolnice pa nas spominjata spomenika na Hudem polju v Mrzli Rupi in pri Zadnji centrali nad Krekovšami.

V razstavnem prostoru je postavljen pregleden relief z označenimi bolnišničnimi oddelki, zdravniški instrumentarij iz tedanjega časa in radiosprejemnik, ki je bil prilagojen na 12-voltno napetost.

Partizanska tiskarna Slovenija

Narodnoosvobodilno gibanje se je zavedalo pomena tiskane besede posebej na Primorskem, kjer je bil fašistični pritisk dvajset let izjemno hud. Partizanski tisk je na Primorskem dosegel svoj višek leta 1944, vendar je že pred kapitulacijo Italije tu delovalo kar devet ciklostilnih tehnik. Partizansko vodstvo se je v začetku 1944 leta odločilo za ustanovitev prave tiskarne, ki naj bi s svojim tiskom obveščala borce in civilno prebivalstvo o partizanskem boju ter dvigovala moralo v najtežjih trenutkih. Od vseh ustanovljenih je postala najpomembnejša prav Partizanska tiskarna Slovenija, ki je locirana pod Vojskarsko planoto, ob močnem izviru z imenom V studencih. Zgradili so potrebne barake z električno centralo, ki je dajala energijo za pogon velikega tiskarskega stroja, pretihotapljenega iz Italije. Tiskarna je pričela obratovati 17. septembra 1944. leta. V njej so tiskali Partizanski dnevnik, ki je bil edini dnevni tiskani časopis kakega odporniškega gibanja v okupirani Evropi. Na dan so ga natisnili v povprečno 4000 do 7000 izvodih, ob njem pa še 313 drugih izdaj na 1247 straneh in v 1 394 000 izvodih. Tiskarna se je do danes ohranila kot ena redkih prič iz druge svetovne vojne. Predstavljene so grafične podobe in izvodi različnih časopisov, letakov in drugih tiskovin, ki so jih tiskali na Vojskem.

Živeti v Idriji – obujanje spominov

Osvoboditev Slovenskega Primorja in Istre skupaj s Trstom in Gorico je prinesla svobodo tudi prebivalcem mesta Idrije in okoliških vasi. 29. aprila 1945, tik pred koncem druge svetovne vojne, je tudi v Idrijo vkorakala zmagovita partizanska vojska. Prebivalstvo je s simpatijami sprejelo novo ljudsko oblast, ki jih je po dolgih letih nagovorila v maternem jeziku.

Prerejali so se množični shodi in demonstracije v podporo politiki pri reševanju mejnih problemov z Italijo



Prva leta po koncu 2. svetovne vojne so obvestila in parole izobešali na lesene stencase.

in zavezniki. Oblast je v Idriji takoj po koncu vojne prevzel Mestni odbor OF, ki je pričel reševati probleme prebivalstva na vseh nivojih. Največja težava je bila njihova osnovna preskrba z živili. Vsi družinski člani so bili upravičeni do živilskih in tekstilnih nakaznic. Racionalizirana prehrana z nakaznicami je potekala vse do leta 1952. Takoj po osvoboditvi so se pričele prostovoljne delovne akcije za obnovo mesta in podeželja, mladina pa se je udeleževala tudi večjih zveznih prostovoljnih delovnih akcij. Ministrstvo za gradnje Ljudske republike Slovenije je za obnovo podeželja organiziralo Tehnične baze, ki so v od vojne prizadetih krajih zgradile lesene provizorije za zasilno rešitev stanovanjskih problemov. Pospešeno so obnovljali šolska poslopja in zasilno vzpostavili najpomembnejše porušene komunikacije. V Idriji je bila že maja 1945 ustanovljena Tehniška baza komande mesta Idrija z nalogo, da popravi porušene gospodarske in stanovanjske objekte. Tehniški bazi je poveljevala vojska, saj je pri njej delalo okoli 200 nemških vojnih ujetnikov, med katerimi so bili tudi gradbeni strokovnjaki. Leta 1947 je bilo ustanovljeno podjetje Zidgrad, ki pod istim imenom deluje še danes.

Na bogatejši sloj prebivalstva je zelo boleče vplivala nacionalizacija trgovin, gostinskih in obrtnih obratov ter zemljiške posesti.

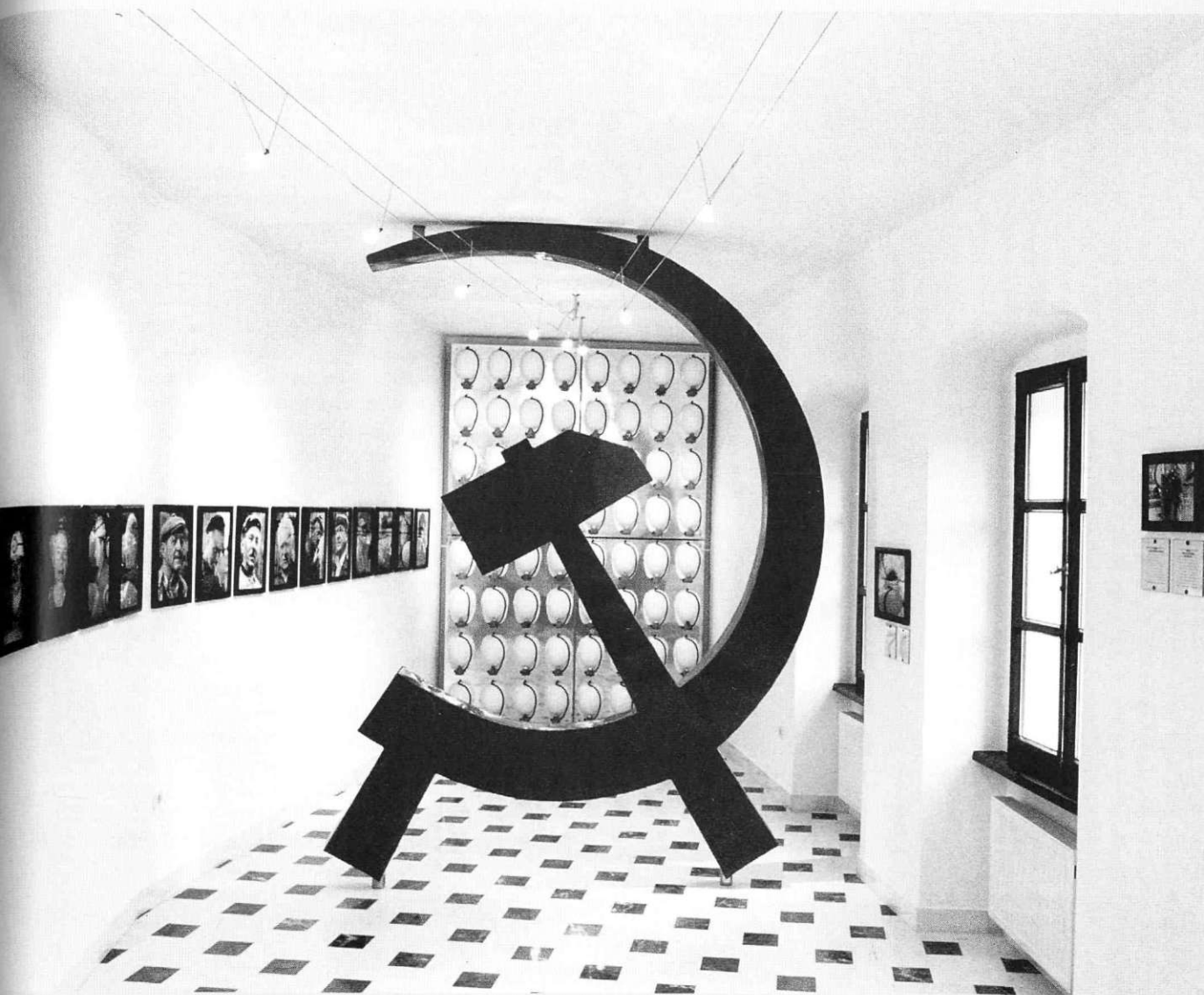
Veliko prahu je v Idriji dvignilo rušenje od bombardiranja leta 1945 poškodovane cerkve sv. Barbare iz 17. stoletja. Ta je bila skoraj 300 let vsakodnevno shajališče in pribežališče, v dobrem in slabem, rudarjev in njihovih družin. Takratni idrijski dekan Janko Žagar si je od konca vojne dalje z obsežno akcijo zbiranja materialnih in denarnih sredstev zelo prizadeval, da bi s pomočjo spomeniške službe to baročno cerkev obnovil. Dovoljenja ni izposloval, pač pa je leta 1949 sam postal žrtev brutalnih postopkov režimske OZNE, ki mu je najprej tako pretepla kaplana Janeza Filipiča, da je moral na trimesečni bolezenski dopust in nato k vojakom. V jeseni 1949 pa je bil tudi sam

odveden v zapor na zaslišanje. S psihičnim in fizičnim mučenjem so ga zlomili do te mere, da je bil slednjič pripravljen »priznati« vse, česar so ga dolžili. Sledil je montiran sodni proces v Idriji, na katerem je bil obsojen na dvajsetletno zaporno kazen. Že naslednje leto so cerkev dokončno porušili, dekan Žagar pa je bil po letu dni izpuščen iz zapora. Oblast je ob tem zahtevala, da ne sme več službovati v Idriji. Dodeljena mu je bila župnija Štjak med Vipavsko dolino in Krasom. 1956 je bil imenovan za župnika na Slapu pri Vipavi, kjer je ostal do smrti leta 1972.

Kljub medvojnemu zavezništvu in povojnemu prijateljstvu je leta 1948 prišlo do hudega spora med KP Jugoslavije in KP Sovjetske zveze oziroma med Titom in Stalinom. Sledila je resolucija informbiroja, ki je KPJ izobčila iz mednarodnega delavskega gibanja. Začela se je gonja proti pristašem resolucije, ki ni zaobšla niti Idrije in okolice. Več komunistov je bilo odpeljanih na prestajanje koristnega dela in revidiranje svojih stališč na Goli otok v Kvarnerskem zalivu.

Po drugi svetovni vojni se je zelo razvila društvena dejavnost. Skoraj v vsaki vasi je delovalo kulturno društvo, ki je pripravljalo razne gledališke predstave. V Idriji je bilo to DPD Svoboda, ki se je kasneje preimenovalo nazaj v Dramatično društvo. V Mestni knjižnici in čitalnici si je veliko število mladih in starejših izposojalo različno literaturo. Vseskozi je aktivno ribiško ter lovsko društvo, kasneje sta se preimenovali v družini. Ribiči stalno vabijo v svoje vrste pionirje in mladince. Do danes je aktiven šahovski klub, prav tako filatelisti, smučarski klub, nogometaši, planinci, jamarji, radioamaterji, taborniki, strelci in do neke mere košarkarji. Na žalost pa so športne panoge, kot so rokomet, orodna telovadba, atletika, namizni tenis, smučarski skoki, teki in sankanje, že skoraj utonile v pozabo.

Realčno tradicijo je leta 1952 nadaljevala Gimnazija Jurija Vege, leta 1953 je bil ustanovljen Mestni muzej,



Živosrebrna stena z rudarskimi čeladami, srp in kladivo s simbolno govorico ponazarjata konec nekdanj drugega največjega rudnika živega srebra na svetu in komunistično-socialistične družbene ureditve.



Ohranjene kmečke freske iz okolice Idrije.

ki se je razvil v kulturno institucijo, prepoznavno doma in v tujini. Za svoje delo je leta 1997 prejel prestižno nagrado Luigi Micheletti Evropskega muzejskega foruma kot najboljši evropski muzej industrijske in tehniške dediščine.

Leta 1956 je izšla prva številka revije *Idrijski razgledi*. Le-ta je prebivalcem občine Idrija vsa naslednja leta prinašala prispevke, ocene, poročila o aktualnih dogodkih v občini in druga strokovna in domoznanska berila.

Skupina mladih idrijskih svobodomiselnih intelektualcev je leta 1966 ustanovila literarno revijo *Kaplje*, ki je kmalu postala trn v peti aktualni oblasti. Pritiski na uredniški odbor so se stopnjevali tako dolgo, dokler se ni slednji leta 1972 odločil za samoukinitev.

Prijubljeni kraj sprostitve je bila Mejca, kjer je bil pavilijon z gostinsko ponudbo, balinišče in sprehajalna pot ob rakah. Tu so se v poletnih mesecih prirejale zabave s plesom. Višek družabnosti je bil ob takratnem dnevu rudarjev 3. julija, ko se je staro in mlado zabavalo pozno v noč.

Za dosežke na kulturnem področju je občina leta 1968 pričela podeljevati Pirnatove nagrade in priznanja.

V likovnih krogih je Idrija postala prepoznavna leta 1969, ko so se pri nas prvič srečali slikarji na likovni koloniji.

Konec vojne je rudnik dočakal v klavrnii podobi. Takoj se je pričela obnova in modernizacija, ki je svoj vrh dosegla v letih 1961, 1964 in 1968, ko so bile postavljene tri sodobne rotacijske peči za žganje rude.

70. leta 20. stoletja so bila za poslovanje rudnika krizna, saj je 1. marca 1977 začasno prekinil s proizvodnjo, kar je povzročilo odpuščanje delavcev in prezaposlitev v druga hitro rastoča podjetja na Idrijskem in

Cerkljanskem. 1987 so pri rudniku ustavili žgalne peči in 2. oktobra 1992 se je začelo zalivanje rudniške jame, kar je pomenilo začetek procesa zapiranja rudnika in sanacije posledic rudarjenja v mestu.

Ustanavljala so se tudi druga podjetja. V Spodnji Idriji se je leta 1956 razvila tovarna pohišta, za vzdrževanje komunalne infrastrukture ter izvajanje ključavničarskih in kleparskih del je bilo leta 1959 ustanovljeno obrtno podjetje Simplex. Leta 1963 je bila v Idriji ustanovljena tovarna električnih komutatorjev Kolektor, v Spodnji Idriji pa 1971 Iskrina tovarna električnih motorjev.

Konec 80. let 20. stoletja je zaznamoval proces splošne demokratizacije družbe na vseh ravneh, ustanavljale so se politične stranke, na področju gospodarstva pa se je začel proces privatizacije in lastninjenja.

Na plebiscitu 23. decembra 1990 se je 91,6 % prebivalstva današnjih občin Idrija in Cerkljanska odločilo, da postane Republika Slovenija samostojna in neodvisna država.

Osrednji prostor na razstavi zavzema »živosrebrna« stena z rudarskimi čeladami in svetilkami s svetlobnim snopom, usmerjenim v tla. Spredaj je postavljen simbol nekdanje komunistične oblasti – srp in kladivo, ki je bil v drugačnih časih na izvoznem stolpu jaška Franciške. Oba sta na nižjem nivoju kot ostala postavitev, kar v simbolično sporoča, da sta se nekdanji drugi največji rudnik živega srebra na svetu in komunistično-socialistična družbena ureditev dokončno zapisala v zgodovino.

Kmečke freske

Zunanje fasade bogatejših kmečkih hiš so bile v preteklosti velikokrat okrašene s poslikavami, ki jim pravimo kmečke freske. Naslikali so jih neznani ljudski

umetniki, ki so si služili vsakdanji kruh s poznavanjem tehnike slikanja na svež apneni omet. Motivi, ki so jih ustvarili, so bili največkrat nabožne vsebine, kot so podoobe svetnikov in svetnic, Marija z Jezusom, križani, IHS. Prepletali so jih s preprosto ljudsko ornamentiko in se posluževali predvsem rdečih, rumenih, črnih in sivih barvnih tonov. Tako so nastali šivani robovi, čopki, smrečice, letnice, vaze. Slikarije so v naših krajih nastale v drugi polovici 18. stoletja. Potresni sunki leta 1976 so dodobra razmajali in poškodovali stara bivališča, zato je bila sprejeta vrsta ukrepov za zaščito in rešitev dragocene zapuščine. Strokovnjaki so po zapletenem postopku freske sneli, jih obdelali v ateljejih in jih na koncu vstavili v aluminijaste okvirje – satovnice. Freske, ki so na razstavi, izvirajo s kmetij v Kanomlji, Čekovniku, Jesenicah in Policah.

Fotografije:

Marijan Kurtanjek in Darko Viler, fototeka Mestnega muzeja Idrija.

Literatura

- Ivo Maroevič, Uvod u muzeologiju, Zagreb 1993.*
Mihael Arko, Zgodovina Idrije, Gorica 1931.
Lado Božič, Naš idrijski kot, Ljubljana 1936.
Ivan Mohorič, Zgodovina idrijskega rudnika, Idrija 1960.
Milica Kacin Wohinz, Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928, Ljubljana 1977.
Tomaž Pavšič, Ob stari meji, Idrija 1999.
Stanko Petelin, Vojkova brigada, Ljubljana 1980.
Pavla Jarina Lah, Partizanska bolnišnica Pavla, Ljubljana 1980.
Jože Krall, Partizansko tiskarstvo v slovenskem Primorju, Idrija.
Boris Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, Ljubljana 1982.
Idrijski razgledi, letnik I (1956) do letnik XLV (2000).

100 let Planinskega društva Idrija

Marica
BREZAVŠČEK

LETOS (2004) PRAZNUJE PLANINSKO DRUŠTVO IDRİJA 100-LETNICO ORGANIZIRANEGA PLANINSTVA. ZAČETKI SEGAJO V LETO 1904 K MAKSU PIRNATU – POBUDNIKU OZ. USTANOVITELJU DRUŠTVA. ŽE PRED TEM PA SO NAM ZNANSTVENIKI, V IDRİJI ŽIVEČI BOTANIKI (SCOPOLI, HACQUET, FREYER IDR.), NAČRTNEJE ODKRIVALI GORSKI SVET IN POSREDNO UTIRALI POTI PLANINSTVU. DA JE BILO ŽE PRED USTANOVITVIJO DRUŠTVA (USTANOVNI SHOD 11. JANUARJA 1904) MED IDRİJČANI NEKAJ PLANINSKIH NAVDUŠENCEV, RAZBEREMO IZ PRVE VPISNE KNJIGE NA JAVORNIKU (OD 1876. LETA; DANES SHRANJENA V ZGODOVINSKEM ARHIVU V IDRİJI). IDRİJSKO DRUŠTVO, PODRUŽNICA SLOVENSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA (SPD – USTANOVLJENO 1893), SODI PO SVOJEM NASTANKU MED NAJSTAREJŠA PLANINSKA DRUŠTVA PRI NAS (MED PRVIH PETNAJST). KMALU PO USTANOVITVI SO SE ČLANI LOTILI DELA. MARKIRALI SO POTI NA VRHOVE V OKOLICI IDRİJE, PRILJUBLJENO POT DO VRHA SVETIH TRESH KRALJEV, ČEZ TISOVEČ NA OTLICO ITD., OBNAVLJALI POTI, POSTAVLJALI KAŽIPOTNE TABLICE, OZNAČEVALI RAZGLEDIŠČA, ORGANIZIRALI IZLETE – NAJVEČ V OKOLICO, PA TUDI NA GORIŠKO IN CELO NA POREZEN (1913. LETA). TUDI VISEČA BRV PRI KOBILI (1906) JE DELO PLANINSKE PODRUŽNICE. IZREDNEGA POMENA, ŽE KAR PRELONICA V PLANINSTVU NA NOTRANJSKEM PODROČJU, JE BILA DOGRADITEV IN OTVORITEV PLANINSKE KOČE NA JAVORNIKU LETA 1907, KI SO JO POIMENOVALI PO MAKSU PIRNATU. PRAV GOTOVO JE BIL VRHUNEC DELOVANJA IN AKTIVNOSTI PODRUŽNICE ZA ČASA NAČELNIKA BALTAZARJA BEBLERJA (OD 1912 DO 1914). POLEG IZLETOV, VZDRŽEVANJA IN MARKIRANJA POTI, PLANINSKIH VESELIC, PREŽETIH S PRAVIM IDRİJSKIM HUMORJEM (IZŠLA JE ENA ŠTEVILKA “KOZJEGA REPKA”), SO USTANOVLILI ODSEK ZA SANKANJE, V KATEREM SO SE UDEJSTVOVALE TUDI ŽENSKÉ, OTVORILI SANKALIŠČE NA CESTI DOLE–IDRİJA, NAREDILI DRSALEŠČE Z ELEKTRIČNO RAZSVETLJAVO PRI LIKARCI, PRIREJALI RAZNA PREDAVANJA ITD. OB DESETLETNICI DRUŠTVA SO SE Z ZADOVOLJSTVOM OZIRALI PO PREHOJENI POTI.

V tem kratkem času je bilo opravljenega veliko dela, predvsem pa so bili postavljeni trdni temelji idrijskega planinstva. Hkrati je podružnica pripomogla k rasti, okrepitvi in osveščanju idrijskega človeka ter odigrala narodno in napredno vlogo proti ponemčevanju slovenske zemlje. Žal pa je živahno delovanje društva prekinila prva svetovna vojna.

Nova meja je po prvi svetovni vojni podružnico ločila od matičnega društva (SPD) v Ljubljani. Počasi in trudoma se je naša obmejna podružnica postavljala na lastne noge, bila za kratko dobo oživljena, a italijanska okupacija ji je preprečila nadaljnje delovanje. V tem času so “o priliki prireditve idrijskega Planinskega društva 11. listopada 1922 zvečer pri Didiču” izdali edino

številko časopisa Planinska siratka, katere original hrani Mestni muzej v Idriji.

Po drugi svetovni vojni je bilo vse v razsulu. Mnogi stari člani so pomrli, poti so bile uničene, arhivi so se izgubili, tradicija je zamrla, toda planinska misel je še vedno tlela in takrat so bili pobudniki oživitve društva rudarji (1946. leta). Najprej je delovalo v okviru fizkulturnega društva Rudar, leta 1948 pa je bilo ustanovljeno samostojno Planinsko-alpinistično društvo in na občnem zboru sprejet program dela, ki je bil predvsem gospodarsko naravnán. V naslednjem desetletju, ko mu je predsedoval Janez Jeram, so zgradili, in to predvsem s prostovoljnim delom, dve postojanki. Kočo na Javorniku so otvorili 1952, kočo na Hlevišah pa 1955.

leta. Pridno so čistili, popravljali in markirali uničene poti in s kamionskim prevozom izpeljali nekaj skupinskih izletov, npr. v Vrata, Logarsko dolino, na Vršič, Mojstrovko in Mangart.

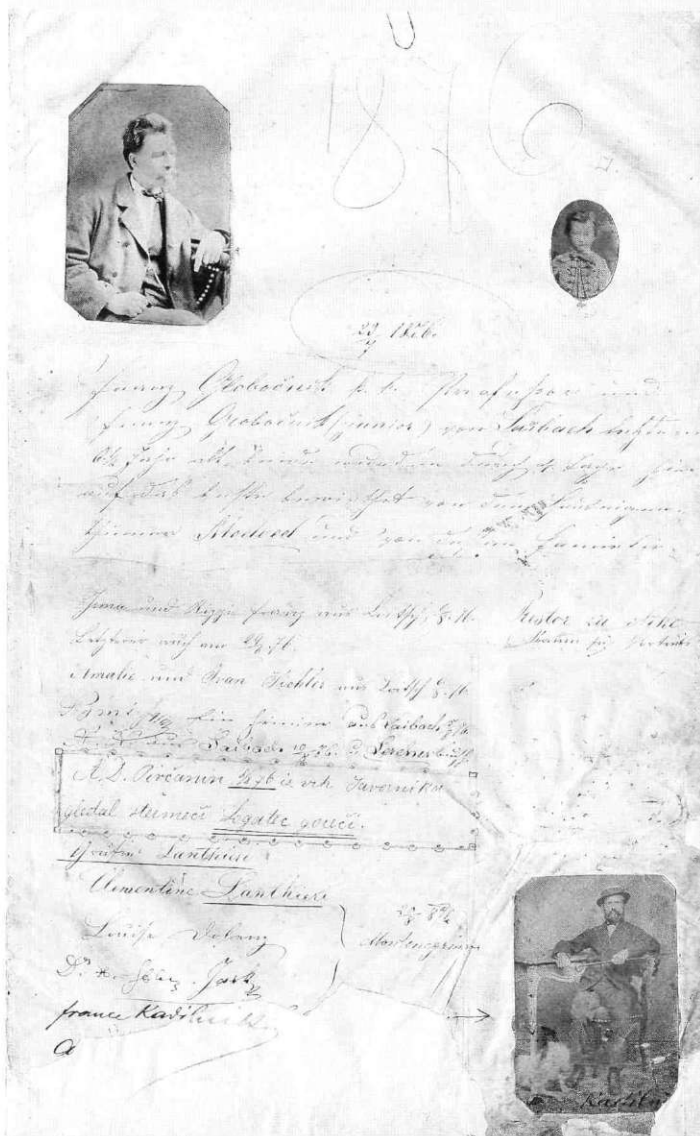
Koče, ki so jih gradili s tolikšnim odpovedovanjem in naj bi služile planincem, so postajale v naslednjih letih vse večje breme in bile velikokrat vzrok za slabo voljo. V šestdesetih letih, ko je bil predsednik Ivan Gantar, so oskrbovali kar pet planinskih postojank (Javornik, Hleviša, Sivka, Jelenk in Vojsko) in nič čudnega ni, da jim je zmanjkovalo časa in energije za pravo planinsko dejavnost. Kriza v društvu se je vse bolj poglobljala, rešitve pa niso našli. Šele v začetku sedemdesetih let (po letu 1974) je prišlo do preobrata. Novo vodstvo s predsednikom Marjanom Rupnikom in mladi, zagnani planinski navdušenci, svežih in prodornih idej so društvu kmalu dali nov zagon in uspehi so se kar vrstili. V naslednjih letih je društvo kot celota doseglo vrhunec, celo preseglu večja društva z daljšo tradicijo, člani so živeli s planinstvom in prav planinska dejavnost je dajala utrip mestu in okolici.

Delo v odsekih

Odseki delujejo samostojno pod vodstvom svojih načelnikov. Z raznovrstno in bogato dejavnostjo so pritegnili množice mlajših in starejših. Tudi število članstva se je zelo povečalo, npr. leta 1974 je bilo 1650 članov, od tega 582 odraslih, 375 mladincev in 563 pionirjev.

Odsek za izletništvo

Po letu 1974 je zaživelo tudi organizirano izletništvo za odrasle, in to v sredogorje, visokogorje in v tujino (od 5 do 10 izletov letno). Udeležujejo se tradicionalnih zimskih in letnih pohodov, npr. na Snežnik, Porezen, Stol, Blegoš, Jelenk, Javornik, kasneje še na Arihovo peč in v Dražgoše. Priljubljen je bil nekajletni septembrski nočni pohod ob polni luni z Jožetom Benčino



Najstarejša vpisna knjiga z Javornika iz leta 1876.
Hrani ZAL enota Idrija



Prva koča na Javorniku.

Hrani Marjan Rupnik

na Triglav in majski okrog Ljubljane (Pot tovarišva in spominov). V letih od 1979 do 1983 so spremljali in uspešno izpeljali odmevno akcijo Stalni Hlevišarji. V petih letih so se na Hleviše največkrat povzpeli Jože Benčina (464-krat), Ivan Rupnik (464-krat) in Srečko Troha (434-krat).

Člani odseka so vsa leta sodelovali s propagandisti pri organizaciji prireditev in proslav, izpeljavi maratona Pavla, skupaj pripravili družabno srečanje na Hlevišah ob zaključku sezone, se udeleževali prostovoljnih akcij in organizirali več predavanj z diapozitivi. Pobirali so članarino, dežurali v pisarni in planinskih kočah.

Prva leta so dejavnost načrtovali in izlete izpeljevali člani UO društva in drugi aktivni planinci. 1981. leta je izletništvo prevzela in vodila Ivanka Mohorič, od 1982. do 1990. pa Tinka Gantar. Po nekajletnem premoru je prišlo do obuditve odseka v letu 2002. Zadnja tri leta ga vodi Marica Brezavšček. Tako je bilo že v prvem letu (2002) izpeljanih 14 izletov z 273 planinci, lani (2003) 22 izletov oz. pohodov s 410 planinci, letos (doslej) pa 15. Ob 8. marcu smo trikrat pripravili tradicionalno srečanje žensk na Hlevišah, ob koncu sezone pa dva družabna večera s predvajanjem diapozitivov. Ker je društvo soorganizator pohoda po poteh prenosa ranjencev, vodniki tudi pomagamo pri vodenju skupine.

Člani odseka so: Branko Vidmar, Rafko Terpin, Nace Breitenberger, Irena Laharnar, Silvij Močnik, Miro Lapajne, Valerija Pavšič, Tinka in Branko Gantar, Vlado Sedej in Marica Brezavšček.

Člani odseka smo tudi zelo dejavni pri obeležitvi 100-letnega jubileja društva.

Delo z mladino v PD Idrija (MO)

Mladinski odsek (MO) je bil ustanovljen v šolskem letu 1956/57 na pobudo takratnega predsednika društva Janeza Jerama. Od takrat dalje deluje neprekinje-

no do danes. V prvih letih je odseku načeloval Slavko Močnik, v šolskem letu 1959/60 pa je vodenje prevzel Andrej Černilogar, ki je znal svoje učence navdušiti za planinstvo in vključiti v delo. Poleg izletov in pohodov so se začeli udeleževati tudi orientacijskih tekmovanj, nekaj kandidatov je že opravilo izpite za planinske vodnike.

1974. leta je novoizvoljeni načelnik MO Vlado Sedej zbral skupino vodnikov in mentorjev in z njimi oblikoval trdno jedro MO, ki je dolga leta (nekateri celo do danes) s svojim znanjem in nesebičnim delom bogatilo mladost številnim generacijam. Omeniti je treba vsaj tiste, ki so dali delovanju MO neizbrisen pečat v najbolj razgibanem obdobju sedemdesetih in osemdesetih let. To so Janko Lapajne (vodnik in orientacist), vsestranski aktivist Dušan Ferjančič, dolgoletna mentorja planinskih skupin v Idriji in Spodnji Idriji Nace Breitenberger in Marica Brezavšček, mentorica v vrtcih Mira Rejec, mentorica skupine na Šolskem centru Darinka Sikošek in dolgoletni "ravnatelj" planinske šole Franci Kovačič. Poleg aktivnega dela v društvu se je MO povezoval s številnimi organizacijami, taborniki, borci, rezervisti, ZPM idr.

Dejavnost MO je bila zelo pestra in bogata. Poleg izletov in pohodov, ki so bili osnovna oblika delovanja, so bili še planinski mladinski tabori, planinska šola, orientacijska tekmovanja, glasilo Naše poti, akcija Ciciban planinec in Pionir (Mladi) planinec, predavanja z diapozitivi, urejanje stenčasov, priprava proslav itd.

V najbolj dejavnih časih je bilo letno opravljenih od 25 do 30 izletov in pohodov, kasneje se je število znižalo. Mednje niso všteti izleti malčkov iz vrtca, ki so jih opravili v okviru akcije Ciciban planinec.

Prvo planinsko šolo, ki je bila zelo množično obiskana in izpeljana po predmetniku, smo organizirali že 1974. leta in do današnjih dni si sledijo z občasnimi prekinitvami. Planinci so dobili osnovno znanje o varni hoji v naravi, kar so praktično preizkusili na iz-

letih. V zadnjih letih poteka tudi Mala planinska šola – za planince nižjih razredov.

Planinski tabori, ki jih organiziramo med poletnimi počitnicami, so praktično nadaljevanje planinske šole. Prvi tabor smo uspešno izvedli 1977. leta na Komni, kjer sta bila prav tedaj oskrbnika Ivanka in Janez Likar, ki sta nam omogočila prijetno sedemdnevno bivanje z vso oskrbo. Do leta 2004 smo organizirali 15 taborov: štirikrat na Komni, v Zadnjici v Trenti – pod šotori (1981), na Lipanci (1992), pod Bogatinom (sedemkrat), na Ljubelju (leta 2000), v Logu pod Mangartom (2003). Vodja taborov po letu 1992 (tudi 1981) je bil Branko Vidmar. V okviru taborov smo izpeljali več izletov, zmeraj pa našli čas za družabne in športne igre, spoznavali rastlinstvo in živalstvo, osnove orientacije in alpinizma, pripravili likovne in literarne delavnice. Za izvedbo programov ter varno vodenje smo skrbeli vodniki in mentorji. Mentorji smo vodili zelo odmevno akcijo Pionir planinec (danes Mladi planinec), skrbeli za vpis novih članov, pobirali članarino, urejali stenčase na šolah, skrbeli za obveščanje, spremljali planince na izletih itd. Mladi so pisali vtise in doživljaje z izletov – tako je prišlo tudi do prve številke glasila Naše poti, ki ga je izdajal MO. Urednika sta bila največkrat mentorja obeh šol.

Po 1975. letu je MO organiziral številna predavanja, spremljana z barvnimi diapozitivi. Člani MO smo pomagali tudi pri markiranju in vzdrževanju poti, prostovoljnem delu v planinskih kočah, se vključili v planinsko delovno brigado v Bavšici, sodelovali na proslavah ali pa proslave sami pripravili. Zaradi vsestranske aktivnosti je Mladinska komisija pri PZS pogosto vabila člane na brezplačne nagradne pohode, tabore, srečanja in letovanja, ki smo se jih tudi udeleževali: Prijepolje – Plevlja (9), Priština (5), v Nemčiji (1), Fruška gora (2), v Kamniški Bistrici, Bavšici itd.

Tako odsek kot posamezniki so prejeli številna priznanja PZS, PD Idrija in raznih organizacij.



Na vrhu Mangrta 20.9.1959.

Foto: Jože Rupnik



Na Slivnico, maj 1977.

Hrani MO PD Idrija

Orientacija v okviru MO

V obdobju po 1974. letu se je zelo razmahnila tudi orientacijska dejavnost – načrtna in trajnejša aktivnost, katere rezultat je sedanji idrijsko-cerkljanski Orientacijski klub Azimut. S tako dolgotrajno, množično in uspešno dejavnostjo na področju orientacijskega športa se ne morejo pohvaliti nikjer v Sloveniji. Poleg udeležbe in doseženih rezultatov pa je bila še večji prispevek priprava in izvedba številnih tekmovanj, aktivno sodelovanje pri razvijanju tekmovalnega sistema in vzgoji organizatorjev ter traserjev v slovenskem merilu. Doseženi uspehi so plod načrtnega izobraževanja orientacistov (tečaji orientacije, priprava tekmovanj, delo v planinski šoli).

Že 1974. leta so idrijski orientacisti začeli nastopati v Slovenski orientacijski ligi (Vlado Sedej, Janko Lapajne, Dušan Ferjančič) in se uvrstili na državno prvenstvo. Bili so najboljša slovenska ekipa. Vsa naslednja leta so ekipe MO PD Idrija nastopale v članskih, mladinskih in pionirskih kategorijah, dosegale najboljše uvrstitve v slovenskem merilu in se uvrščale na zvezna prvenstva.

Leta 1982 so na zveznem tekmovanju na Fruški gori tri idrijske ekipe Sloveniji priborile prvo mesto (Marko Leoni, Silvij Močnik, Avgusta Rupnik; Bojan Črv, Darko Kavčič, Ivan Mrak; Črtomir Knap, Janko Lapajne, Vlado Sedej). Zveznega tekmovanja na Šar planini (1983) se je udeležila ena ekipa iz Idrije (Vlado Sedej, Janko Lapajne, Črtomir Knap) in osvojila drugo mesto, najboljše v vseh letih. Na zvezno tekmovanje v Kolašinu (1984) so se ponovno uvrstile tri idrijske ekipe (Janko Lapajne, Črtomir Knap, Silvij Močnik; Ivan Mrak, Bojan Črv, Darko Kavčič; Maja Troha, Avgusta Rupnik, Srečko Škvarča) in osvojile prvo mesto za Slovenijo.

Prav tako so orientacisti organizirali številna tekmovanja posameznikov, množične orientacijske pohode za mlade planince iz šol v Idriji in Spodnji Idriji, različna prvenstva (občinska), vzorno republiško tekmovanje

na Javorniku (1981; vodja je bil Janko Lapajne s sodelavci), širili orientacijski šport k sosedom v Ajdovščino, na Cerkljansko itd. Po kakovosti in množičnosti je danes Idrija s Cerknim najmočnejše središče orientacijskega športa v Sloveniji (klub Azimut).

Vlado Sedej, Janko Lapajne in Silvij Močnik so prav gotovo najbolj zaslužni organizatorji orientacijskega športa v Idriji, in še danes uspešni planinski vodniki in tekmovalci še danes.

To so samo drobci iz bogate orientacijske dejavnosti. Vsega, kar se je dogajalo v MO, ni mogoče prikazati. Tako dolga in bogata aktivnost ne bi bila možna brez številnih posameznikov (mentorjev, vodnikov in drugih), ki so delu z mladimi planinci posvetili velik del svojega prostega časa.

Iz vrst naših nekdanjih aktivnih planincev so zrasi znani alpinisti, gorski reševalci, odlični orientacisti, mnogi uspešni mladi ljudje, starši, ki vrednote planinstva sedaj prenašajo na svoje potomce.

Pri tem nam je največje priznanje ugotovitev, da je naša generacija svoje poslanstvo uspešno opravila.

Alpinistični odsek (AO) pri PD Idrija

Ustanovni sestanek AO je bil 31. marca 1973. leta. No-voizvoljeni iniciativni odbor (člani Franc Bizjak, Nace Breitenberger, Andrej Černilogar, Daniel Felc, Marija Kuštrin, Miran Menard, Anton Seljak, Emil Tratnik) je za predsednika oz. načelnika izvolil Staneta Murovca in poskrbel za ustanovitev alpinistične sekcije (AS). Slednja je odtlej delovala v okviru AO Ljubljana Matica (AS še nima pogojev za samostojen odsek), alpinistično šolo v Idriji pa je vodil znani alpinist Tone Sazonov. Zanimanje za alpinizem je bilo veliko. Tako se je že leta 1973 v šolo vpisalo 17 tečajnikov, naslednje leto 14, leta 1975 pa kar 62. Tudi Komisija za alpinizem PZS je v teh treh letih sprejela v tečaje 19 Idriječanov. Člani so bili zelo aktivni. V treh letih so opravili 402 vzpona,



*Markiranje na vrhu Javornika.
Hrani Stane Štucin*



*Start maratona Pavla.
Arhiv PD Idrija*

161 zimskih pristopov in 87 ledeniških tur. Največji takratni dosežek je bil prvenstveni vzpon po Loški steni na Bricelj, ki je uspel navezi Boris Krivic in Emil Tratnik. Ob koncu 1975. leta je imela AS 71 članov, od tega 14 žensk, po stopnji alpinistične usposobljenosti pa enega inštruktorja, 6 alpinistov, 27 pripravnikov in 37 tečajnikov. Sekcija je tako izpolnjevala pogoje in na izrednem občnem zboru 1. decembra 1975 je PD Idrija ustanovilo svoj samostojni AO, ki je bil takrat edina samostojna alpinistična organizacija na Primorskem.

Novoustanovljeni AO si je zastavil obsežen program in ga tudi izvajal (alpinistična šola, vadbene ure za varno plezanje, letni in zimski alpinistični tabori, šolanje inštruktorjev, skrb za tečajnike in pripravnike itd.). Do 1989. leta se je v alpinistično šolo vpisalo 231 tečajnikov, od tega 49 žensk. Preizkus za pripravnike je opravilo 75 tečajnikov, od tega 18 žensk, izpite za alpiniste pa 49 pripravnikov, med njimi 7 žensk. Opravljenih je bilo 6957 vzponov, od tega 1549 pozimi in 199 prvenstvenih (iz kronike AO).

Marsikoga izmed nas, ki smo se takrat vpisali v alpinistično šolo, da bi se usposobili za ledeniške ture ali zimske pristope, je plezanje tako pritegnilo, da smo na koncu opravili celo izpite in postali alpinisti.

Za planince PD Idrija so alpinisti organizirali in tudi vodili zahtevnejše izlete v tujino, na Großglockner, Mont Blanc, v italijanske Dolomite itd.

V letu 1977 so ustanovili oddelek perspektivnih alpinistov, to je tistih, ki so želeli in bili sposobni dosegati vrhunske rezultate. Sistematično in organizirano so trenirali in zbirali finančna sredstva za odprave (višinska dela, prodaja značk, iskanje sponzorjev itd.). V naslednjih letih so nekateri člani (prav tako celoten AO) dosegli izredne uspehe:

- 1979. leta so bili trije člani izbrani v republiško odpravo Pamiir,

- leta 1981 so organizirali prvo primorsko alpinistično odpravo na Aconcagua (izredni dosežki Zlatka Gantarja),
- leta 1981 vzpon na Daulagiri v Himalaji (Stane Belak - Šrauf, Cene Berčič in Emil Tratnik),
- leta 1987 so organizirali prvo samostojno idrijsko odpravo v Južno Ameriko (preplezanih več zahtevnih in tri prvenstvene smeri).

Vzpon na Daulagiri je bil v svetu zelo odmeven, ker so steno preplezali v alpskem slogu, brez vmesnih taborov, brez pomoči šerp ali uporabe kisika. To steno je poskušal preplezati že svetovno znani alpinist Reinhold Messner, vendar neuspešno. Uspeh je močno dvignil veljavo slovenskemu alpinizmu in našim okrepil samozavest. Ob koncu stoletja se je vse bolj uveljavljalo prosto plezanje po najzahtevnejših stenah (brez uporabe tehničnih pripomočkov), na drugi strani pa je nastalo športno plezanje. Da bi plezalci obeh vrst redno vadili, so uredili plezalni vrtec v Strugu, pozimi pa so se preizkušali po zaledenelih slapovih. V novi tehniki je med idrijskimi alpinisti največje uspehe dosegel Slavko Svetičič iz Šebrelj. Kot perspektivni alpinist je sodeloval v nekaj odpravah v Himalaji, Andih in Patagoniji. Plezal je prosto, tehnično in športno, premagoval poledenele slapove in najtežje smeri v koprskih in zasneženih stenah. Zelo zahtevne smeri in stene osemtisočakov je preplezal sam, brez soplezalca, ki bi ga varoval. Žal je Slavc, profesionalni alpinist svetovnega slovesa, za vedno ostal v Himalaji (Gašerbrum IV).

Zelo uspešni so bili tudi športni plezalci. Leta 1989 so organizirali prvo meddruštveno tekmovanje v Strugu, kasneje še tekmovanje na umetni steni v Idriji. V telovadnici Športnega centra so uredili plezalno steno in vadili osnovnošolsko mladino. Na začetku so alpinisti obeh vrst odlično sodelovali, leta 1991 pa so športni plezalci ustanovili svoj odsek in se v letih od 1991 do 1993 udeleževali tekmovanj za pokal Slovenije ter 1992. leta tudi svetovnega prvenstva v Švici (Jasna Koler, Jerneja Tratnik, Davor Velikajne).

Dolgoletni načelnik Stane Murovec, "oče" idrijskega alpinizma, je veliko pripomogel k temu, da je AO s sistematičnim delom in dobro organiziranostjo dosegel izredne uspehe. Po njegovem umiku je nastalo zatišje. 1988. leta je bila zadnja alpinistična šola. Cerkljanski alpinisti, do tedaj pri AO Idrija, so izpolnili pogoje in ustanovili svoj odsek pri PD Cerkno.

Po daljšem premoru je prišlo na sestanku leta 1988 do ponovne obuditve odseka z novim načelnikom Alešem Hladnikom. V zadnjih letih je z načelnikom Matejem Bizjakom odsek spet zaživel (alpinistična šola, letni in zimski tabori, skupinske ture itd.). Lepe uspehe so dosegli v Paklenici in Alpah, načrtujejo pa tudi odpravo v Južno Ameriko.

Ob stoletnici PD Idrija ima AO 45 članov, od tega 9 žensk, po usposobljenosti pa 9 tečajnikov, 16 pripravnikov, 13 alpinistov, 7 inštruktorjev in 2 častna člana. Med alpinisti sta dva gorska vodnika in sedem gorskih reševalcev.

Odsek za propagando

Novoustanovljeni odsek, katerega vodja je bil Ciril Kumar, ni skrbel le za propagiranje vseh dejavnosti društva, ampak je zelo razširil krog svojega delovanja. Drugi člani odseka so bili še: Branko Gantar, Leopold Kogoj, Nande Rupnik, Blaž Čuk, Ivanka Mohorič, Dušan Ferjančič (do 1980; odstopil je zaradi bolezni) in Anica Gruden, poročena Rupnik, po letu 1980. Odsek je organiziral mnoge prireditve, ki niso vključevale le planincev, temveč vse ljubitelje pohodov, druženj in srečanj. Marsikateri pohodi so postali tradicionalni, npr.:

- pohod žensk na Hleviša za dan žena (prvič organiziran leta 1978),
- zimski spominski pohod na Javornik (prvič izpeljan leta 1979),
- družabno srečanje planincev ob koncu novembra na Hlevišah,



Na orientacijskem tekmovanju.

Hrani Vlado Sedej



V plezalnem vrtcu pri Divjem jezeru.

Foto: Stanko Murovec

- pohod po poteh prenosa ranjencev (prvič organiziran leta 1983; danes enodnevni pohod z Želina na Vojsko).

Prav na pobudo propagandistov, ki so razpisali nekaj zelo odmevnih akcij, se je v društvu zelo razmahnilo pohodništvo. Ker smo se v te akcije množično vključevali mlajši in starejši, je prav, da jih naštejemo:

- akcija Trije vrhovi v počastitev 200-letnice prvega vzpona na Triglav (1978),
- akcija Deset vrhov ob 75-letnici PD Idrija (1979),
- Moja pot od Golakov do Blegoša (1980, 81, 82),
- akcija Osem vrhov ob 80-letnici PD Idrija (1984).

V ta namen so na razpisane vrhove dostavili žige in izdelali posebne izkaznice. Prav tako je odsek organiziral in izpeljal, in to v sodelovanju z rezervisti, borci, Radio klubom in drugimi, več pohodov v spomin na tragične dogodke iz NOB, npr. k Sedeju v Krnici, v Mrzlo Rupo, na Pevc in Brinov grič, na Javornik z odkritjem spomenika, k Mrzlikarju nad Jaznami, na Žirovčevko planino, Mrutni vrh, Jelenk, Hudournik itd.

Tudi 1981. leta nadelana in markirana pot pod Goliciami je delo članov tega odseka (Ciril Kumar, Polde Kogoj, Marjan Tušar). Prav tako se je v tem odseku porodila ideja za planinski pohodni maraton Pavla. Prvi maraton so izpeljali 1983. leta (zadnjega 1990), naslednje leto 1984 spremenili smer, kasneje pa pripravili še mali maraton (krajšo 15-kilometrsko različico). Pri organizaciji in izpeljavi prireditve in pohodov ter drugih akcijah so zmeraj sodelovali člani ostalih odsekov – največ iz odseka izletništvo.

Odsek za markiranje

šteje šest članov, vodi pa ga markacist Stane Štucin. Skrbijo za čiščenje, nadelavo in označbo planinskih poti. Zadnja leta se je uveljavil nov enoten način markiranja za vso državo. Stalno vzdržujejo Slovensko planinsko pot, ki poteka tudi po ozemlju naše občine (z Bevkovega vrha preko Sivke v Idrijo in na Hleviše

ter skozi Mrzlo Rupo na Golake). Idrijo pa preči tudi nova mednarodna alpska pot, t. i. Via Alpina. Ker je naš teren zelo razgiban, planinske poti pa zelo razvejane, je delo markacistov težje, bolj zamudno in zahtevno.

Gospodarski odsek

je vodil predsednik društva Marjan Rupnik. V zadnjih tridesetih letih so gospodarili s štirimi kočami, in sicer na Javorniku, Hlevišah, Vojskem in Jelenku. Skrbeli so za oskrbovanje, obnavljanje in vzdrževanje koč ter opreme v njih, kar pa s skromnimi finančnimi sredstvi nikakor ni bilo enostavno. 1982. leta so se rešili velikega bremena – stavbe na Vojskem. Novoustanovljenemu društvu iz Črnega Vrha so leta 1999 oddali kočo na Javorniku. Postojanka na Jelenku je od upokojitve oskrbnice (1998) zaprta. Vse sile je zadnja leta društvo usmerilo na Hleviša. Celovita prenova koč je predvidoma zaključena drugo leto. V vseh planinskih kočah je bilo v teh letih opravljenih preko 10 000 prostovoljnih ur, aktivno pa je delalo okrog 100 članov društva. Vsa leta so bile težave tudi z društvenimi prostori, in sicer zaradi stalnih selitev.

Obeležitev društvenih obletnic

V Planinskem vestniku preberemo, da so slavnostno praznovali 50-letnico društva. Ob otvoritvi planinske razstave sta sodelovala pevski zbor in godba na pihala, Lado Božič pa je predstavil razvoj planinstva na Idrijskem. Vsako leto (od 1974 do 1982) smo praznovali dan planincev (mladi z množičnimi orientacijskimi pohodi in zabavno prireditvijo na Hlevišah). V letu 1976 je bila na Javorniku slovesnost ob 100-letnici ene prvih planinskih vpisnih knjig na Slovenskem (druga). Starejša je edino vpisna knjiga iz Logarske doline z letnico 1862, ki vsebuje domoljubne citate. Leta 1977 smo obeležili zgodovinske dogodke nekdanje države, 1978. leta pa 200-letnico prvega pristopa na Triglav (na Hlevišah; kulturni program ob otvoritvi razstave

fotografij Jake Čopa v Galeriji). Ker je bilo leto 1979 eno najbolj dejavnih v vseh odsekih, je bila tudi 75-letnica društva zelo slovesna. V tem letu je društvo uradno odprlo Idrijsko-cerkljansko planinsko pot in plezalno pot v Kendovih robah pod Jelenkom, ki so jo nadelali alpinisti. Osrednja množična proslava s srečanjem planincev Primorske pa je bila na Hlevišah. 80-letnico smo obeležili z razvitjem društvenega prapora, otvoritvijo razstave fotografij Jožeta Rupnika v Galeriji, na Hlevišah pa še 25-letnico koč. Tudi ob 90-letnici društva je potekala slavnostna prireditev na Hlevišah in kasneje v Nanosu. V letošnjem jubilejnem letu se že vse leto trudimo, da bi to visoko obletnico primerno obeležili (slavnostna akademija z odprtjem likovne razstave v Galeriji, prikaz dejavnosti odsekov, osrednja svečanost na Hlevišah, priprava zbornika, objavljanje prispevkov s planiško tematiko v časopisih in revijah, razni izleti in pohodi, akcije itd.).

Društvo danes

Leta 2000 je predsedniško mesto v društvu prevzel Branko Vidmar. Aktivni so vsi odseki društva, pod novim vodstvom so se aktivirali še alpinisti, spet je zaživelo izletništvo za odrasle, MO neprekinjeno deluje od svoje ustanovitve (1956). Koča na Hlevišah pa bo s povsem spremenjeno podobo dočakala svojo 50-letnico. V letošnjem letu (2004) je PD Idrija prejelo najvišje občinsko priznanje – Nagrado Jožefa Mraka – za sto let prizadevnega ohranjanja in spodbujanja planinske dejavnosti.

Viri

Sto let naših poti (zbornik PD Idrija ob stoletnici)

Planinski vestnik, 1953 (Planinstvo v idrijski kotlini ob 50-letnici PD Idrija)

Građivo za planiško zgodovino (Strojim)

Kronika AO, MO

Cerkljanska podružnica Slovenskega planinskega društva

Milojka
MAGAJNE

LETOS MINEVA STO LET OD USTANOVITVE CERKLJANSKE PODRUŽNICE SLOVENSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA. BILA JE MED PRVIMI NA PRIMORSKEM. ČASTITLJIVA OBLETNICA JE BILA POVOD ZA PRIČUJOČI ZAPIS, S KATERIM ŽELIM OBUDITI SPOMIN NA ZAČETKE ORGANIZIRANEGA PLANINSTVA NA CERKLJANSKEM, PREDVSEM NA LJUDI, KI SO SE TEGA LOTILI Z IZREDNO POŽRTOVALNOSTJO IN IDEALIZMOM, IN TO V POLITIČNIH RAZMERAH, KI JIM NISO BILE NAJBOLJ NAKLONJENE.

Podružnica je bila vsaj sprva apolitična, kar pomeni, da so se vanjo vključevali tako pripadniki oz. simpatizerji Narodno-napredne kot tudi Slovenske ljudske stranke. Imena novih članov ter podatke o njihovem poklicu in bivališču je objavljalo društveno glasilo Planinski vestnik. Člani so bili predvsem bolj premožni in izobraženi ljudje: različni uradniki, trgovci, gostilničarji in učitelji, medtem ko zastopnikov kmečkega stanu, razen večjih posestnikov, ki pa so bili običajno tudi trgovci ali gostilničarji, med njimi ni bilo. Tudi žensk je bilo le za vzorec, predvsem učiteljic. Našteti so bili na Cerkljanskem v glavnem liberalno usmerjeni, tako da je njihov vpliv postopoma prevladal tudi v cerkljanski podružnici S.P.D.

V pravilih društva, ki jih je 12. januarja 1904 podpisal osnovalni odbor, in sicer Ivan Drašček, Gabrijel Bevk in Josip Rakovšček, preberemo:
»Podružnica se imenuje Podružnica Slovenskega planinskega društva za cerkljanski okraj in ima svoj sedež v Cerknem.

Podružnice je namen spoznavati slovenske gore in planine ter pospeševati in olajševati potovanje po sodnem okraju cerkljanskem, v tem smisli toraj podpirati delovanje Slovenskega planinskega društva, čigar pravila so veljavna tudi za to podružnico.«¹

Prvi odbor oziroma vodstvo so izvolili na občnem zboru podružnice 28. februarja 1904. Načelnik je postal Josip Rakovšček, nadučitelj v Cerknem, njegov namestnik pa študent prava Vaclav Tušar. Delo blagajnika je prevzel kaplan Ivan Drašček, tajniške posle pa Gabrijel Bevk, posojilnični knjigovodja v Cerknem.

V poročilu z drugega občnega zbora januarja 1905 je navedeno, da je že v prvem letu podružnica štela 57 rednih članov. Poleg Cerkljanov so se vanjo vključevali člani iz Baške grape, saj so Podbrdčani opustili prvotno zamisel o svojem društvu.

Planinstvo pri Slovencih je bilo v tistem času prežeto z domoljubnimi, narodnostnimi težnjami. O tem pričajo tudi pozdravne besede načelnika Rakovščka na prvi planinski veselici 11. septembra 1904, ki jih je namenil mlademu društvu:

»Živi, rasti, cveti ter prešinjaj vsa slovenska srca z narodnim ponosom, prešinjaj vsa slovenska srca z nazori, da smo mi edino le Slovenci, da smo mi narod, ki noče zaostati v napredku za drugimi narodi, da smo narod, ki hoče biti gospod na svoji zemlji.«²

Prav takšni, domoljubni in zavedni Slovenci, so bili tudi člani cerkljanske podružnice.

Josip Rakovšček (1870–1957) je bil doma iz Kobarida, kjer je tudi začel svojo poklicno učiteljsko pot in bil



*Člani cerkljanske podružnice S.P.D. pred kočo na Poreznu okoli leta 1907,
fototeka Cerkljanskega muzeja.*

hkrati tajnik Okrajne posojilnice in oskrbnik drevsnice Sadjarskega društva. Kot zaveden Slovenec ni bil po volji tolminskemu okrajnemu glavarju De Marenziju, zato je bil razrešen učiteljske službe v Kobaridu. Po pritožbi na upravno sodišče na Dunaju je bil imenovan za učitelja na enorazrednici na Šentviški gori. V Cerknjo je prišel kot nadučitelj sredi aprila 1902 in

ostal do konca avgusta 1907. Od ustanovitve društva do svojega odhoda iz Cerknega je bil njegov načelnik, član pa je ostal tudi po tem, ko je bil službeno premeščen k Sv. Luciji (Most na Soči).³ Prav v času njegovega načelovanja je bila zgrajena koča na Poreznu. Na njegovo mesto je občni zbor leta 1908 izvolil nadučitelja **Antona Stresa** (1871–1912). Rojen je bil



Slovensko planinsko društvo. XVIII. leto

Cerkljanska podružnica. 1910

Gosp. *Franc Petercelj*

podobar v Cerknem

redni član S. P. D.

Dr. Fr. Tominšek

načelnik osred. društva

Alster
načelnik podr.

Haas
blagajnik podr.

Društvenikom določene olajšave v planinskih zavetiščih dobé le tisti, ki predložé izkaznico.

IZKAZNICA.

Društveniki imajo v planinskih kočah in gorskih hotelih pravico do **polovične** prenočnine, a do **20%** popusta pri jedi in pijači le tedaj, ako ostanejo v visokih gorskih zavetiščih vsaj **3 dni**, v dolinskih vsaj **5 dni** in uporabljajo izključno le društveno zalogo.

Navedene olajšave veljajo tudi za rodbinske člane v spremstvu društvenikov

Članska izkaznica Franca Peternelja,
znanege cerkljanskega fotografa,
hrani Cerkljanski muzej.

v Bovcu, kot učitelj pa je služboval po raznih krajih na Goriškem, nazadnje, od leta 1907 do svoje smrti leta 1912, v Cerknem. Kot učitelj je bil zelo cenjen, saj se je trudil za vzgojo v narodnem duhu. Bil je velik poznavalec gora ob nekdanji meji med Avstrijo in Italijo in sodelavec Planinskega vestnika.

Vaclav Tušar (1883–1928) je bil imenovan za namestnika načelnika prvega društvenega odbora. Na tej funkciji je ostal do leta 1907, ko ga je nadomestil Peter Kogej. Venceslav Tušar je bil Balantačev v Cerknem. Vaclav je postal potem, ko se je po končani gimnaziji v Ljubljani vpisal na pravno fakulteto v Pragi. Študija ni končal, vrnil se je v Cerkno, kjer je kot posestnik in trgovec aktivno deloval na prosvetnem in gospodarskem področju. Umrl je nasilne smrti, katere okoliščine niso bile nikoli pojasnjene. Ljubljanski časopis Jutro je njegovo smrt označil za politični zločin. Bil naj bi žrtev fašističnega sovraštva proti slovenskemu narodu. Leta 1908 je postal namestnik načelnika **Peter Brelih** (1882–1962), tudi eden od ustanoviteljev društva in bolj aktivnih planincev. Brelih je bil domačin, Guštinov v Cerknem. Študiral je na višji realki v Ljubljani, zatem pa na nemški tehnični visoki šoli v Pragi. Na Goriškem je deloval do konca prve svetovne vojne, ko se je umaknil italijanski okupaciji s preselitvijo v Jugoslavijo. Sodeloval je pri gradnji koč na Poreznu. O tem cerkljanskem vršacu je leta 1907 objavil daljši prispevek v Planinskem vestniku, v katerem je opisal geološke značilnosti, pašo, floro, razgled in poti, ki vodijo na vrh. Na koncu je nekaj besed namenil koči, ki je bila tik pred otvoritvijo, in dodal anekdoto v zvezi z gradnjo.

»Ko sem nekega dne nadzoroval zidanje, sem opazil, da se malone vsi delavci kličejo le z imenom Janez ali pa Peter. Pri mali južini jih opozorim na to, nakar malo šteli in s smehom konštatirali, da je med 23 delavci 11 Janezov in 8 Petrov. Še večjo veselost je obudilo, ko sem še jaz povedal svoje ime in tako pomnožil število Petrov na devet.«⁴

Peter Brelih je vodil tudi gradnjo poti v sotesko Pasice, ki so jo slovesno otvorili leta 1908. Med drugo svetovno vojno se je skupaj z vsemi člani svoje družine izkazal kot zaveden rodoljub. Za Cerkljane je pomemben tudi v zvezi z obuditvijo laufarije leta 1956.⁵

Prvi tajnik društva **Gabrijel Bevk** (1881–1950) je bil domačin, Migučev v Cerknem, glasbenik, organist in zborovodja. V Ljubljani je obiskoval orglarsko šolo Cecilijanskega društva pri glasbeni matici. Med šolanjem je bil zaposlen pri Mestni hranilnici ljubljanski, po vrnitvi v Cerkno pa je delal pri Ljudski posojilnici in hranilnici ter imel svojo trgovino. Kot organist in pevovodja je v Cerknem deloval celih petdeset let. Tudi zanj velja, da je bil zvest slovenstvu, zaradi česar je bil pod Italijo preganjan in zaprt. Tretje izvolitve na mesto tajnika v odboru cerkljanske podružnice leta 1906 sicer ni sprejel, zaradi gradnje koče pa so ga imenovali v razširjeni odbor. Kot blagajnik ga je v društvu nasledil **Jernej Štravs** (1883–1960), Balantač. Bil je trgovec, liberalno usmerjen, aktiven v društvenem in političnem življenju, dolgoletni predsednik kmečke hranilnice in posojilnice. Med drugo svetovno vojno je podpiral OF. Ko je leta 1908 prevzel delo blagajnika v podružnici, so na mesto tajnika odbora izvolili **Cirila Peternelja** (1886–1957), po domače Firbarjevega v Cerknem. Tudi on se je tako kot ostali cerkljanski študenti v tistem času zelo angažiral v planinskem društvu, še posebej pri gradnji prve koče. Amatersko se je ukvarjal z geologijo in raziskoval geološko strukturo Porezna. Med prvo svetovno vojno se je boril za Jugoslavijo, vključil se je v Jugoslovanski dobrovoljski odred. Zaradi razmer v tej enoti se je kasneje pridružil češkimi dobrovoljcem in se z njimi boril proti Avstriji. Kot učitelj zgodovine in zemljepisa je več let poučeval na ženskem liceju v Ljubljani.⁶

Ivan Drašček (1874–1952) je bil doma v Podgori pri Gorici. V Cerknem je kot kaplan služboval v letih 1901–1904, v letih 1906–1908 pa je bil župni upravitelj v Jagrščah. V PSBL je označen kot »izrazit primer

slovenskega duhovnika – kulturnega delavca iz prve polovice 20. stoletja«. Ob tej oznaki ne preseneča dejstvo, da se je kot duhovnik tako aktivno, kot eden od snovalcev vključil v prizadevanja za ustanovitev društva v Cerknem. Ker pa je bil službeno premeščen, ga je naslednje leto na mestu blagajnika zamenjal c. kr. gozdar Fran Terček.

Cerkljanska podružnica je svojo dejavnost usmerjala predvsem na domače gore, v prvi vrsti na Porezen. Šoška podružnica ji je zaradi svojega obsega odstopila grahovsko občino s Črno prstjo in bližnjimi vrhovi.⁸

Prav Porezen in izgradnja planinske koče na njegovem vrhu sta v prvi vrsti botrovala ustanovitvi društva.

O gradnji koče so razpravljali in odločali na občnem zboru 7. januarja 1906. Obravnavali in sprejeli so načrt in stroškovnik. Oboje je pomagal pripraviti takratni glavni cerkljanski gradbenik, domačin Peter Bevk. O načrtu je poročal blagajnik Fran Terček. Vrednost del je bila preračunana na 2550 kron. Občni zbor je sprejel sklep o gradnji koče po predloženem načrtu, ki so ga odobrili. Pričela naj bi se še v tekočem letu. Prav v ta namen so v odbor imenovali še dva dodatna člana. Društvo si je na različne načine pomagalo pri zbiranju sredstev. Med drugim so v Cerknem priredili streljanje in kegljanje za dobitke. Strelišče je bilo v gostilni Antona Kranjca, kjer so bili glavni dobitki lovska puška, lovska torba, lovski plašč in šaljiv dobitek. Kegljači so lahko tekmovali v gostilni Petra Jurmana in se potegovali za močno oralo, veliko stensko uro z nihalom, servis za kavo in šaljiv dobitek.⁹ Precej sredstev so darovali člani in drugi posamezniki, uspeli pa so pridobiti tudi nekatere večje donatorje – Trgovska in obrtna zadruga v Gorici ter železniško ministrstvo sta na primer prispevala po 100 K.

Ne glede na razmere je društvu uspelo zelo hitro uresničiti svojo največjo nalogo – izgradnjo koče na Poreznu. Dopisnik Soče jo je opisal z naslednjimi besedami:

2. Ajdovsko-Vipavske podružnice v Ajdovščini.

Bianchi Anton, posestnik, Ajdovščina.
Boško Ignacij, lesni trgovec Lokavec.
Brajnik Rudolf, c. kr. davčni asistent, Ajdovščina.
Dr. Bratina Janko, c. kr. profesor, Gorica.
Čermelj Rado, sed. ofic., Ajdovščina.
Čibej Edmund, nadučitelj v Dolu.
Čibej Fran, c. kr. vodja pisarne v Trstu.
Čibej Stanko, c. kr. gozdni vajence, Gorica.
Dolenc Vladimir, trgovec, Ajdovščina.
Dougan Janko, c. kr. sod. svet., Trst.
Franke Fran, vikar, Osek.
Jamšek Andrej, c. kr. sodni oficijal, Ajdovščina.
Dr. Jenko Ljudevit, zdravnik, Ajdovščina.
Jesenko Rado, c. kr. gozdar, Dol.
Dr. Kanc Pavel, zdravnik, Vipava.
Kavs Josip, c. kr. nadpoštar, Kemlin.
Klemenčič Milan, c. kr. sodni oficijal, Ajdovščina.
Kosec Josip, župnik, Kamnje.
Kovač Fran, veleposestnikov sin, Ajdovščina.
Kovač Ignacij, veleposestnik in trg., Ajdovščina.
Križaj Ant., trg. sotrud., Ajdovščina.
Lokar Artur, c. kr. notar, Ajdovščina.
Malik Mihael, trgovec, Ajdovščina.
Dr. Medveš Anton, c. kr. sodnik, Ajdovščina.
Mrevlje Miroslav, c. kr. davčni ofic., Ajdovščina.
Perné Hinko, c. kr. finančni koncipist, Volosko.
Plesničar Pavel, učitelj, Ajdovščina.
Poniž Benedikt, naduč. v p. in pos., Gorica.
Rebolj Hinko, c. kr. postajenačelnik, Ajdovščina.
Rejc Lucija, c. kr. učiteljica, Sovodnje pri Gorici.

Repič Fran, trgovec, Ajdovščina.
Slana Avgust, notarski uradnik, Ajdovščina.
Šapla Ivan, lastnik hotela, Šturje.
Šink Štefan, not. kand., Ajdovščina.
Šorli Tomo, c. kr. notar, Podgrad.
Štekar Štefan, trgovec, Ajdovščina.
Vidmar Fran, c. kr. okr. sodnik, Bovec.
Vukasovič-Stibilj Janko, kr. srbski podpolkovnik orožništva, Beograd.

3. Cerkljanske podružnice v Cerknem.

Bevk Gabrijel, trgovec v Cerknem (ustanovnik)
Bevk Franc, c. kr. sodni sluga v Cerknem.
Bevk Peter, stavbenik v Cerknem.
Bevk Peter, ml., v Cerknem.
Bevk Janez, visokošolec v Cerknem.
Bizjak Miha, c. kr. carinski revident v Gorici.
Bonač Janez, c. kr. davčni asistent v Cerknem.
Braz Josip, c. kr. finančni preglednik v Sežani.
Breljh Avguštin, strojar in posestnik v Cerknem.
Breljh Peter, tehnik v Cerknem.
Brezanšek Katica, učit. v Cerknem.
Carlj Janko, c. kr. davčni sluga v Cerknem.
Čulk Franc, c. kr. notar v Cerknem.
Černe Blazij, učitelj v Policah.
Gangl Engelbert, učitelj in deželni poslanec v Idriji.
Gerželj Albina, učiteljica v Cerknem.
Gerželj Janza, učitelj v Volčah.
Golja Aleksander, c. kr. davčni oficijal, v Cerknem.
Gorjup Leopold, sodni oficijant v Cerknem,
Gomišček Rafaela, učit. v Cerknem.
Gregorinčič Janko, dimnikar, Cerkno.
Dr. Gruntar Rudolf, odvetnik v Tolminu.
Gullin Ivan, c. kr. sodni sluga v Cerknem.

Jež Valentin, gostilničar v Cerknem.
Jurman Peter, gostilničar v Cerknem.
Kemperle Simon, trg. in gostilničar v Hudi Južni.
Kemperle Lavoslav, pravnik, (bivališče neznano.)
Kajžar Peter, trgovec Podbrdom.
Katnik Zdravko, učitelj v Rojanu.
Kavčič Franc, posestnik in gostil. v Cerknem.
Klemenčič Anton, posestnik in trg. v Dolenji Tribuški.
Klopčič Franc, župnik na Bukovem.
Kobčavar Lovro, c. kr. fin. preglednik v Cerknem.
Kordon Gustav, c. kr. gozdar v Cerknem.
Kosmač Anton, župan in deželni poslanec v Cerknem.
Kogej Srečko, mestni blagajnik, Idrija.
Kovač Franjo, hotelir, Huda Južna.
Kogoj Julij, učitelj, Staro selo.
Kramar Štefan, c. kr. davčni asist. v Cerknem.
Lapaine Dragotin, trgovec v Idriji.
Mahnič Ivan, učitelj v Logu.
Makuc Franc, gostilničar v Cerknem.
Matelič Ivan, učitelj v Hudijužni.
Mauri Anton, občinski tajnik v Hudi Južni.
Mesar Ljudmila, učiteljica v Cerknem.
Mlakar Janez, gostilničar v Dol. Novakih.
Močnik Josip, učitelj na Bukovem.
Mozičič Ivanka, učiteljica, Podbrdom.
Novak Julij, mestni tajnik v Idriji.
Obed Andrej, v Ameriki.
Obid Franc, pasar v Cerknem.
Obid Franc, gostilničar v Cerknem.
Obid Pavel, trgovec in gostilničar v Cerknem.
Pagon Leopold, posestnik in pek v Cerknem.
Perko Rudolf, učitelj v Jagrščah.
Peternejl Ciril, stud. phil. v Cerknem.
Peternejl Franc, učitelj v Šebreljah.
Peternejl Franc, podobar v Cerknem.
Peternejl Viljem, pos. v Cerknem.

Plemelj Josip, tovarnar v Cerknem.
Rakovšček Josip, naduč. pri Sv. Luciji.
Repič Marica, učiteljica v Dol. Tribuški.
Rojc Jakob, učitelj v Gradišču.
Ruzzler Anton, c. kr. sodni oficijal v Cerknem.
Sattler Andrej, učitelj na Ljubinjju.
Sedej Ciril, bogoslovec v Gorici.
Sterle Rudolf, c. kr. sodnik v Gorici.
Stres Anton, nadučitelj v Cerknem.
Štravs Jernej, trgovec v Cerknem.
Štravs Ivan, trgovec, Podbrdom.
Štrukelj Tomo, trgovec v Cerknem.
Taus Andrej, posestnik in gostilničar na Reki.
Taus Jakob, trgovec v Cerknem.
Telban Andrej, trgovec, Sovodnje.
Terček Franc, c. kr. gozdar v Škofji Loki.
Testen Lovro, postajenač. v Kanalu.
Torkar Ivan, c. kr. poštar, Podbrdom.
Trdan Stanko, učitelj v Ravneh.
Tuma Anica v Ljubljani.
Tušar Vaclav, pravnik v Cerknem.
Zavrtanek Ljudmila, učiteljica (bivališče neznano.)
Županstvo Cerkno.
Županstvo Huda Južna.

4. Češke podružnice.

a) Členové zakládající.

Deyl Jan, un. profesor, Praha.
Dusil Čeněk, profesor, Kr. Vinohrady.
Eisnie Jan, společník G. Dittich, Praha.
Formánek Vendelín, rada čis., Praha.
Franta Boh., rada zem. vrb., Smichov.
Heringová Emilie, vdova po ríd. továrny, Smichov.
Chodounský Karel, un. profesor, Smichov.
Janošiková Josefa, choť un. profesora, Praha.
Jelínková-Doubková Růžena, soukromnice, Praha.
Jirgl Vincenc, mag. rada, Praha.
Kavalír Vladimír, továrníř, Sázava.

Seznam članov cerkljanske podružnice Slovenskega planinskega društva za leto 1910, objavljen v Planinskem vestniku št. 6, letnik XVII/1911.

»Stoji kot vkovana v zemljo; bivanja v njej ne moti neprijetno škripanje in tresenje, ki ob viharju nadleguje človeka v lesenih kočah. Krijejo jo deske, na teh asfaltne lepenke in slednjič plošče iz eternita. Široka je 6 m, dolga 8,50 m; od tal do slemena meri 6 m. V pritličju je 5 m dolg, 3,30 m širok in 2,25 m visok prostor z dvema oknoma, namenjen za kuhinjo in obednico. Od tu se pride v 5 m dolgo in 4 m široko spalnico z dvema nasprotnima oknoma. Vsi prostori so skrbno obiti z deskami. Iz kuhinje vodijo stopnice v prostorno podstrešje, namenjeno tudi za prenočišče.«¹⁰

Otvoritev nove koče leta 1907 je bila pravo narodno slavlje, čeprav so se tudi ob tej priložnosti po takratni cerkljanski navadi vneli besedni spopadi med liberalci in klerikalci, tako da se dopisnik v Soči nazadnje sprašuje, če ne bo mogoče Primorski list, ki je bil bolj klerikalno usmerjen časopis, prinesel v naslednjih cerkljanskih novicah razprave, »je li Porezen liberalec ali klerikalec«. Sodeč po nekaterih drugih noticah bi bilo to menda čisto mogoče.¹¹ Na otvoritvi so se zbrali zastopniki osrednjega društva iz Ljubljane in številnih podružnic, pa tudi gostje iz Češke in Hrvaške. Slavnost je izzvenela v narodnem duhu, vse Cerkno je bilo okrašeno s slovenskimi trobojnicami. Kočo pa so v društvenem glasilu ob otvoritvi pospremili z vznesenimi besedami:

»Stoj, stoj krepko, ti mala trdnjava, ustavljal se krepko viharjem, ki vihrajo okoli tebe in dajaj vzgled svojemu ljudstvu, kako naj stoji tudi ono vedno na braniku, kako naj varuje ugled svojega krasnega ozemlja in odbija tujčeve napade.«¹²

Prva koča na Poreznu viharjem ni prav dolgo kljubovala, a se ljudstvo kljub temu ni dalo premagati tujcu. Porezen je ostal slovenski, po stotih letih je še vedno aktivno tudi Planinsko društvo Cerkno, sicer z drugačnimi metodami dela, a verjetno podobnimi cilji in, verjamem, s kančkom nekdanjega idealizma.

Opombe

- 1 Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Zbirka fotokopij, tehnična enota 22, arhivska enota 55/2 (264).
- 2 Planinski vestnik, X, 1904, str. 177.
- 3 Primorski Slovenski biografski leksikon (PSBL), 12. snopič, str. 135, Gorica 1986.
- 4 Planinski vestnik, XIII/1907, št. 6, str. 91.
- 5 Življenjepis Petra Breliha, fotokopija rokopisa, hrani Cerkljanski muzej.
- 6 Zapiski Ane Štucin, hrani Cerkljanski muzej.
- 7 PSBL, 4. snopič, str. 316, Gorica 1977.
- 8 Priloga Soče, št. 87, 31. oktober 1905.
- 9 Priloga Soče, št. 54, 7. julija 1906.
- 10 Soča, št. 88, 6. avgust 1907.
- 11 Soča, št. 102, 10. september 1907.
- 12 Planinski vestnik, XIII/1907, št. 8, str. 127.

Ptice krajinskega parka Zgornja Idrija

Peter
GROŠELJ

PRED DOBRIM DESETLETJEM SO BILE IZDELANE STROKOVNE OSNOVE ZA RAZGLASITEV KRAJINSKEGA PARKA ZGORNJA IDRIJCA. MED ŽIVALSTVOM OBRAVNAVANEGA OBMOČJA SO PRAV POSEBNO MESTO ZASEDALE PTICE. OB TAKRATNEM POPISU PTIC GNEZDILK JE BILO UGOTOVLJENIH OKOLI 60 RAZLIČNIH VRST GNEZDEČIH PTIC. POPIS JE BIL OPRAVLJEN V OBDOBJU OD 1987. DO 1991. LETA S TERENSKIM DELOM V OBMOČJU PREDVIDENEGA PARKA TER DELNO V BLIŽNJI OKOLICI.

Krajinski park Zgornja Idrija je kljub deloma zaokroženi geografski celoti mnogo premajhen za krajevno obravnavo določenih vrst ptic. Ptice so kot živalska vrsta zelo gibljive in jih v tako majhnem prostoru ne moremo obravnavati omejeno. To pomeni, da je bilo izhodišče za ugotavljanje prisotnosti ptičjih vrst izključno njihova gnezditve v parku. Prav gnezditve ter uspeh gnezditve in razmnoževanja sta namreč osnovna kazalca uspešnosti in razširjenosti posamezne ptičje vrste.

V popisu so bile zato obravnavane tiste ptice gnezdilke, ki v območju parka bolj ali manj uspešno gnezdiijo, številčnost uspešnih gnezditvev pa ne.

V Krajinskem parku Zgornja Idrija je bilo ugotovljenih okoli 60 vrst ptic gnezdilke. Navedeno število je relativno, saj se določa na podlagi verjetnosti gnezditve. Možnost za gnezditve je razvrščena v gnezditveno verjetnost posamezne vrste. Na ta način lahko obravnavamo ptice v določenem prostoru kot možne, verjetne in potrjene ali nesporne gnezdilke. Vse ptice, obravnavane v tem prispevku, so odgovarjale zgoraj navedenim kriterijem. Naj to pojasnimo na dveh primerih: črnoglavka, *S. atricapilla*, in ščinkavec, *F. coelebs*, sta v Sloveniji tako pogosti gnezdeči vrsti, da dvoma o njuni gnezditvi v parku ni, vendar se z njima prav zaradi njune velike razširjenosti nismo posebej

ukvarjali. Podoben kriterij velja tudi za nekatere druge zelo razširjene ptice, na primer za veliko sinico in belo pastirico.

Veliko večjo pozornost smo pri popisu namenili redkim ali zelo redkim gnezdilkam ter vrstam, ki so specializirane za pogoje, kot jih za gnezdenje nudi Krajinski park Zgornja Idrija. Ob tem so bili upoštevani še podatki o njihovi gnezditveni dinamiki. Nekatere gnezdilke v parku namreč hitro izginjajo ali so že izginile. Na drugi strani pa se srečujemo z vrstami, ki so pričele v parku uspešno gnezdititi šele v zadnjem času.

Mali martinec

Ptica, ki zadnja leta v Krajinskem parku Zgornja Idrija gotovo ne gnezdi več, je mali martinec, *Actitis hypoleucos*. Je edina ptica iz reda pobežnikov, ki je bila kot gnezdilka ugotovljena na območju parka. Velika je približno 20 cm, merjeno od konice kljuna do konca repa, in je manjša od kosa. Zgoraj je sivkastorjave barve z olivno zelenim odtenkom. Spodaj je svetlejša. Preko prsi ima temnejši pas. Deluje elegantno, ob hoji po prodnatih obali se stalno pozibava. V letu razločno vidimo bel pas preko peruti. V Sloveniji je delno selivka, delno klateška vrsta. Predvsem ji ustrezajo prodnati bregovi manjših in večjih rek, ponekod se je naselila tudi ob jezerskih obalah ter vodnih akumulacijah. Poleg prodnatih bregov rabi mali martinec ustrezno obvodno



Navpične skalne stene, ki jih v Krajinskem parku Zgornja Idrija ne manjka, so dragocen gnezditveni habitat za sokola selca, planinskega orla, skalno lastovko ..., pozimi pa se priseli z visokih Alp še skalni plezalček.

Foto: Peter Grošelj

vegetacijo, predvsem nižje pionirske rastlinske vrste, kot so vrba, jelša, lapuh, račja zel itd.

V skrito globelico, skromno postlano z rastlinskimi ostanki, samica od aprila do junija znese štiri, za majhno ptico sorazmerno debela hruškasta jajca. Po osemnajstih dneh se zvalijo mladiči, ki so begavci in že prvi dan zapustijo gnezdo. Starša jih čimprej odpeljeta v bližino vode, obenem pa jih ves čas spremljata ter jim pomagata pri iskanju hrane. Njihova hrana so predvsem manjše vodne in obvodne žuželke ter drugi nevretenčarji.

Mali martinci so delno nočne, delno dnevne ptice. So zelo dobri letalci, vendar marsikdaj žrtve električne napeljave. Tudi nestrokovnjak jih bo zlahka prepoznal po melodičnem piskajočem in ponavljajočem se oglašanju. Pred desetletjem so bili redni gnezdilci na obrežjih voda od Zagoda do zgornjega toka Idrije in Belce. S prenehanjem delovanjem Rudnika živega srebra se je obseg prodišč iz leta v leto manjšal, ker ni bilo več rudniške jalovine. S tem se je spremenil tudi vodni režim na Idriji in Belci. Ob večjih vodostajih in povodnjah so namreč rudniško jalovino odplavljali tako, da so odpirali vodne zapornice ob topilnici v Idriji. S tem pa so vodotoki višje od Idrije, Zala, Idrija, Belca in Nikova, ohranjali značilen hudourniški značaj. Po upadu voda so se pokazala številna prodišča, ki so bila idealen življenjski prostor za malega martinca.

Gnezdil je tudi nizvodno ob Idriji vse do Želina, še nižje pa ob sotočju Idrije in Bače.

Z usihanjem rudnika se je močno spremenil tudi vodni režim. Pogled na Idrijo in pritoke je danes povsem drugačen. Obvodno rastlinstvo je prekrilo še zadnje koščke proda. Pojavili so se številni večji in manjši tolmeni (žomfi). Vrbe, jelše in drugo drevje se danes priklanja daleč nad reko, ki se živahno pretaka iz tolmana v tolmun. Prav to pa malemu martinu ne ustreza. Že dobro desetletje tudi ne beležimo več

tako imenovanih »stoletnih« voda, ki so včasih močno razgibale rečno dinamiko ter za sabo poleg razdejavanja pustile nova prodišča.

Rjavi srakoper

Rjavi srakoper, *Lanius collurio*. Povsem drugačni so razlogi za izginotje rjavega srakoperja iz Krajinskega parka Zgornja Idrija. Gre za ptico polkulture krajine ter območij z ekstenzivnim načinom kmetovanja. V parku je bil popisanih predvsem v okolici Fežnarja in Lajšta. Rjavi srakoper je izrazita ptica selivka, ki prežimuje daleč v vzhodni Afriki, južno od Sahare. S prezimovanja se vrne v prvi polovici maja, odseli pa se že v avgustu. Prehranjuje se predvsem z večjimi žuželkami, občasno z mladimi pticami in malimi sesalci. Njegov življenjski prostor so žive meje in trnasti grmi, kot so glog, črni trn, šipek ter robida. Poleg odprte pokrajine mu ustrezajo gozdni robovi, predvsem na južnih legah. Take kraje je zasedal tudi v Krajinskem parku. Razloga za njegovo izginotje v parku sta verjetno dva: prvi je dejstvo, da je kot plenilec večjih žuželk ogrožen globalno. V Evropi njegova populacija stalno upada. Drugi pa je lokalnega značaja, saj se vsi zanj primerni habitati v parku hitro zaraščajo.

Danes v parku rjavi srakoper ne gnezdi več, pozoren opazovalec pa bo morda še lahko opazil posamezne ptice – srakoperji so izrazito samotarskega značaja in se ob selitvi za dan ali dva ustavijo na primernih sončnih mestih tudi v parku. Kot zanimivost povejmo, da je za rjave srakoperje značilna izrazita vzhodna selitvena pot. Iz cele zahodne Evrope potujejo čez naše kraje preko Balkana, Grčije, Cipra, Egipta in Sudana v podsaharsko Afriko.

Grahasta penica

Še ena ptica, ki sicer ni gnezдила v parku, pač pa v njegovi neposredni bližini, je v zadnjem desetletju dokončno izginila iz naših krajev. To je grahasta penica, *Sylvia nisoria*. Njen življenjski prostor se povsem



Rjavi srakoper.

Foto: Dare Fekonja

sklada z življenjskim prostorom prej opisanega rjavega srakoperja. Ob tem pa je še bolj zahtevna glede rastlinskih združb, kjer si spleta svoja gnezda. Pogoj za prisotnost grahaste penice je združba gloga in šipka ob prisotnosti drugih grmovnic. Zelo ji ustreza, če so bližini posamezna večja drevesa (lipa, hrast ...) ter več odprte pokrajine s pašniki in senošetmi.

Grahasta penica je prav tako izrazita selivka s tipično vzhodnoevropsko razširjenostjo. Pri nas je številčna predvsem na notranjskem Krasu. Pred dobrim desetletjem je, sicer v manjšem številu, gnezдила na Zadloški planoti, v Idrijskem Logu ter nekaj parov v okolici Godoviča. Občasno je bilo nekaj pojočih samcev opazovanih tudi v parku v okolici Fežnarja. Usodo te ptice so v naših krajih zapečatile melioracije na prej naštetih področjih. Dandanes strojna košnja travnikov in pašnikov pač ne prenese več grmovja in trnja, ki se je prej stoletja upiralo tako, da je raslo iz posameznih skalnih osamelcev.



Skalni strnad.

Foto: Peter Grošelj

Rumeni strnad

Še en gnezdilec, to je rumeni strnad, *Emberiza citrinella*, se je v zadnjem desetletju poslovil iz naših krajev. Tudi on je ptica kulturne krajine. Za razliko od prej naštetih ptic selilk je rumeni strnad ptica stalnica in delno klateška vrsta. Medtem ko se spomladi in poleti hrani predvsem z žuželkami, s katerimi hrani tudi mlade, se jeseni in pozimi prehranjuje s semeni najrazličnejših trav. Kot gnezdilec je prebival na obrobju kulturne krajine. Jeseni in pozimi se je približal naseljem ter posameznim hribovskim kmetijam. Na teh krajih je včasih po več deset ptic skupaj oprezalo okrog hlevov in senikov. Glavna hrana, kot že rečeno, so jim bila semena trav, ki jih na takih krajih niti pozimi ni manjkalo. Usodna sprememba se je zgodila pred desetletjem z novim načinom silaže krme za domače živali. Travo se kosi, še preden utegnejo dozoreti travna semena in danes bi strnadi zaman iskali semensko hrano okrog praznih kozolcev.

Poleg tega, da mu je bilo zaradi pomanjkanja hrane onemogočeno prezimovanje, ga je prizadela še ena sprememba, in to v času gnezditve. Na področjih, kjer danes strojna košnja ter ustrezno spravilo krme nista več možna, je prišlo do hitrega zaraščanja. Tako so izginile strme in manj strme senožeeti, s tem pa je rumeni strnad kot talni gnezdilec izgubil svoj značilni gnezditveni prostor.

Skalni strnad

Kot gnezdilec je v zadnjem desetletju iz Krajinskega parka Zgornja Idrija izginil tudi bližnji sorodnik rumenega strnada, skalni strnad, *Emberiza cia*. Za razliko od prvega je skalni strnad še bolj specializirana vrsta, ki rabi povsem specifičen gnezditveni prostor. Je toploljubna vrsta, ki v naših krajih naseljuje predvsem presvetljene, degradirane sestoje črnega gabra in malega jesena. Skale, kljub imenu skalni strnad, niso nujen pogoj za njegovo gnezditve. Nujno pa rabi spodnji travnati sloj s prisotnostjo pomladanskega resja in takšni so strmi, presvetljeni južni bregovi ob Idrijci in Belci. Take razmere so se ohranjale v časih, ko se je ob robovih tamkajšnjih naselij še stelarilo, delno pa so jih ohranjali tudi snežni plazovi. Ker imajo danes našeti gozdni sestoji zgolj varovalno funkcijo in se v njih ne gospodari več, je prišlo do zelo hitrega zaraščanja, s tem pa je spodnji travni sloj izginil. Skalni strnad je tako izgubil svoje gnezditvene možnosti.

Na Idrijskem in Cerkljanskem je za oba strnada, rumenega in skalnega, znano domače ime »podgrivka«. Tako so ju imenovali kosci na senožeetih, ko je strnadja samica nenadoma zletela izpod koščevih nog. Navadno je bilo v gnezdu, lepo spletemem iz drobnih travnatih bilk, štiri do pet pisanih jajc. Prav jajca omenjenih strnadov so namreč med evropskimi pticami med najlepše »okrašenimi«.

Pogorelček

Tudi pogorelček, *Phoenicurus phoenicurus* v zadnjih letih ni bil več ugotovljen v Krajinskem parku Zgornja

Idrija. Čeprav se glede njegovih zahtev razmere niso izrazito spremenile, ga ne opažamo več. Izjemoma zasledimo posamezne ptice konec aprila in v maju ter v septembru. Te moramo prišteti k preletnicam, ki se za kak dan zadržijo na primernih krajih v parku. Pogorelček je namreč ptica selivka, ki se čez naše kraje seli daleč v tropsko Afriko. Najraje gnezdi v starem listnatem ali mešanem gozdu, posebno ob gozdnih robovih. Gnezdo si napravi v votlem deblu ali v opuščnem gnezdu drugih duplaric. Gnezditveno duplo je za pogorelčka zelo važno, zato mu ponekod nameščajo umetne gnezdilnice. Hrani se predvsem z drobnimi žuželkami ter njihovimi ličinkami, konec poletja pa tudi z bezgovimi jagodami ter drugimi podobnimi plodovi.

Kakor pri rjavem srakoperju so razlogi za pogorelčkovo izginotje verjetno širši, saj se ugotavlja hitro nazadovanje te vrste tudi drugod v Sloveniji in Evropi.

Poleg prej opisanih ptic gnezdilke, ki so v zadnjem desetletju izginile, so nas v zadnjem času presenetile in razveselile v nadaljevanju obravnavane ptičje vrste. Nekatere od njih smo sicer pričakovali, niso pa bile v prejšnjem obdobju kot gnezdilke tudi odkrite.

Skalna lastovka

Prva, ki v Krajinskem parku Zgornja Idrija zagotovo ni gneznila, je skalna lastovka, *Hirundo rupestris*. Značilna lastovičja oblika jo napravi nezamenljivo z drugimi ptičami. Od naše najpogostejše kmečke lastovke, ki ima škarjast rep ter kovinsko moder sijaj perja, se razlikuje po povsem ravno prirezanem repu ter zamolklo sivorjavi barvi brez leska. V zadnjih letih je kot gnezdilka zasedla vsa primerna mesta v Krajinskem parku. Njena gnezdišča so previsne, strme skalne stene, ki jih tu ne manjka. Zelo ji ustreza bližina vode. Je naša najmanj opazna lastovka, saj se prehranjuje tik ob skalnih stenah. Ob slabem vremenu, deževju in ohladitvah, se zadržuje na skalnih policah ter preživi tudi daljša obdobja ob pičli hrani. Za razliko od drugih lastovk je le delna selivka, ki prezimi v Sredozemlju.

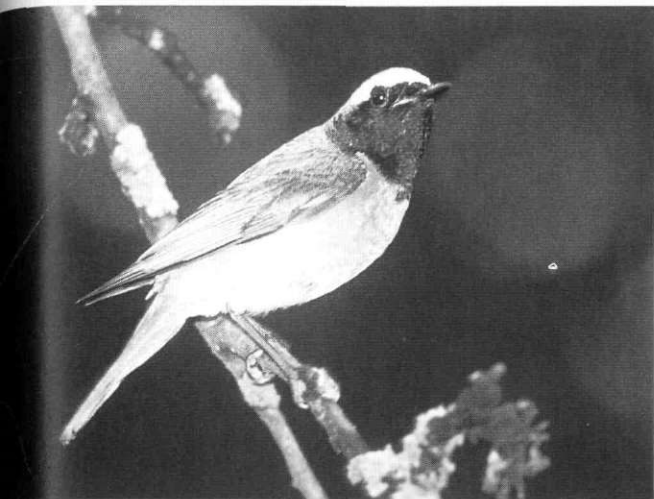


Rumeni strnad.

Foto: Dare Fekonja

Pri nas jo opazimo že konec februarja ali v začetku marca, kjer ostane vse do novembra. Posamezne ptice na Primorskem in Goriškem ostanejo vso zimo!

Za skalno lastovko imamo zelo malo zgodovinskih podatkov tudi za celotno Slovenijo. V sedemdesetih letih preteklega stoletja so bila posamezna gnezdenja razen v skalnih stenah ugotovljena tudi na večjih objektih, ki jih je zgradil človek. To so cestni viadukti ter kamniti in zidani mostovi. Prav v Idriji je bila leta 2002 ugotovljena prva gnezditve skalne lastovke v Sloveniji na stanovanjski hiši, ki se je uspešno nadaljevala še v naslednjih letih. Vzroki za širjenje te najmanj opazne lastovke še niso dovolj raziskani in znani, vsekakor pa še vedno velja za redko vrsto. Razlogi za njeno širjenje so morda populacijska dinamika, klimatske spremembe zadnjih let ali več ustreznih gnezdišč, ki so ji danes na voljo. V Krajinskem parku jo najbolj ogrožajo morebitne ekstremne aktivnosti, kot so plezanje ter jadralno padalstvo.



Pogoreleček.

Foto: Dare Fekonja

Sokol selec

Sokol selec, *Falco peregrinus* je v javnosti znana in razpita vrsta ujede. Ob njej so se mnogokrat kresala mnenja o tako imenovanem »sokolarstvu«. Sokol selec je namreč tradicionalna dresirana lovna ptica, ki jo ljudje v nekaterih, tudi evropskih državah uporabljajo za lov na ptice in druge manjše živali.

Ob prvem popisu sokol selec v Krajinskem parku ni bil ugotovljen. Nekateri znaki, kot so ostanki plena, ter podatki, s katerimi so razpolagali lovci ter drugi opazovalci narave, pa so govorili v prid njegovi stalni prisotnosti v parku. Z boljšim poznavanjem obravnave vrste ter dokaj obsežnim terenskim delom je bila leta 1995 ugotovljena prva uspešna gnezditvev sokolov selcev. V naslednjem letu sta bila nesporno ugotovljena celo dva zaroda dveh gnezdečih parov. Od odkritja dalje se gnezditvev stalno spremlja in je bila doslej vsaj pri enem paru vedno uspešna.

Sokol selec je kljub svoji velikosti težko opazna vrsta. Mnogo časa preživi na izpostavljenih skalnih točkah, včasih na drevju, kjer čaka na primeren plen. Hrani se z manjšimi pa tudi s pticami velikosti goloba, šoje, vrane ... Na plen se spušča z veliko hitrostjo, ga dohiti v zraku ter ga z močnimi in ostrimi kremplji pokonča. Rad se vrača na stalna mesta, kjer se tudi prehranjuje. V naših krajih so samci kljub imenu »selec« stalneži, ki ljubosumno branijo primerna gnezditvena mesta pred vsiljivci. Gnezdiijo zelo zgodaj, od februarja do maja. Sredi maja mladi že poletijo iz gnezda.

V Krajinskem parku je mnogo zelo primernih gnezditvenih mest, kot so navpične skalne stene s primernimi policami. Najraje izbirajo južne sončne lege, ki jim nudijo ugodne gnezditilne pogoje.

Sokol selec je bil v Evropi pred pol stoletja tik pred izumrtjem. Razlog je bila nepravilna uporaba kemičnih pripravkov v kmetijstvu. Trenutno je njegova populacija stabilna in celo v porastu tudi v Sloveniji. Še zanimivost iz Krajinskega parka Zgornja Idrija: edini v Sloveniji znan podatek najdbe obročkanega sokola selca je prav od tu. Ptica, ki je bila kot mladič obročkana 1. maja 2000, je bila ponovno najdena v kraju Kremplje pri Dutovljah 14. maja 2002. Ptico je v gnezdu obročkal prav avtor tega prispevka.

Planinski orel

Čeprav spada planinski orel, *Aquila chrysaetos*, med naše najbolj preučevane in za širšo javnost zanimive ujede, še vedno ni odstrilih mnogo skrivnosti o življenju in navadah te mogočne ptice ujede. Kljub njeni velikosti in veličastni pojavi jo v naravi zelo težko opazimo in je za njeno opazovanje potrebno veliko znanja ter dobro poznavanje vrste.

Izreden vid, sposobnost opazovanja, velika previdnost ter letalna in jadralna sposobnost delajo planinskega orla še posebno veličastnega. Ob njegovih napadal-

nih podvigih, pleni namreč predvsem večje živali, je mnogokrat zaživel ljudska domišljija, podprta tudi s povsem resničnimi dogodki. V Krajinskem parku Zgornja Idrija je bil v zadnjem desetletju planinski orel ugotovljen kot nesporni gnezdilec. Ker par planinskih orlov za uspešno gnezditve potrebuje več deset kvadratnih kilometrov veliko površino, ni nujno, da vsako leto v parku tudi gnezdi. Odrasel orlovski par namreč letno vzdržuje tudi po več gnezd, glede na občutek varnosti pa se odloča, v katerem gnezdu bo vzgojil svoj zarod, navadno enega, redko dva mladiča.

Pred drugo svetovno vojno je pojavljanje planinskega orla na Idrijskem in drugod na Kranjskem slikovito opisal lovec in gozdar Venčeslav Hanzlovsky. Navajamo dva odlomka iz njegovega pisanja o tej zanimivi ptici. Ob tem ni mogoče prezreti avtorjevega izjemnega čuta za opisovanje:

»V svojih službenih krajih sem doznal za več orlovih gnezd: v Tribuši sem vedel za dve, v Tisovcu nad Belco in Putrihovo zagrado za dve, v Vipavskih skalah za eno, na Plešah za eno, pod Debelo pečjo za eno ...«

In:

»Pod Belco, tam kjer je zagrada za plavljenje lesa, sediva z nadupraviteljem F. in z daljnogledi opazujeva na večji polici tropo gamsov. Nekateri leže, drugi se pasejo, poredna mladež pa neugnana skače okoli svojih vzgojiteljev. Na oster rob nad globokih prepadom skoči mlad kozliček, radovedno obrne glavico in pogleda z velikimi očmi v prepad. V tem trenutku se za robom nad gamsi pojavi planinski orel, huščne kot kamen navzdol in se z vso silo zažene v brezskrbnega gamska, prekotali ga v hipu čez steno, se kot blisk spusti za njim, pobere razbitega revčka v poletu in že odplava z njim visoko nad Belco tja v Mrzlo rupe. Ostala kozarija je za hip ostrmela, pa se takoj zavedla in v naglem diru zapustila polico.«

Uralska sova ali kozača

V značilnih bukovo jelovih gozdovih dinarskega tipa, ki pokrivajo velik del Krajinskega parka Zgornja



Rumeni strnad.

Foto: Dare Fekonja

Idrija, je nočna gospodarica uralska sova ali kozača, *Strix uralensis*. Poleg velike uharice je naša največja sova, ki je po opazovanjih sodeč prav v teh krajih zelo številna. Posebno pozornost ji moramo posvetiti že zaradi njene razširjenosti. Kot gnezdilka živi samo na osrednjem Balkanu in ponekod v vzhodni Evropi, sicer pa je ptica visokega severa Skandinavije in Sibirije. S pri nas tako pogosto uralsko sovo se ne moreta ponašati naši bližnji sosedi Avstrija in Italija. Preko Krajinskega parka Zgornja Idrija in Trnovskega gozda namreč poteka skrajni severozahodni rob njenega gnezditvenege areala. Uralska sova je v teh krajih stalno prisotna, manjkajo pa starejši pisni podatki o njej, kar je verjetno razlog za slabše poznavanju te vrste. Še vedno pa lahko najdemo posamezne nagačene uralske sove, ki zaprašene samevajo na nekaterih lovskih hodnikih.

Gnezdi v drevesnih štorih, večjih duplih ter starih gnezdih vran in ujed. Hrani se z mišmi, polhi, vevericami, pleni pa tudi večje ptice ter manjše sesalce. Posebno v



Sokol selec.

Foto: Dejan Grohar

zimskem času je aktivna tudi podnevi, ko preži na svoj plen tudi v odprti zasneženi pokrajini.

V severni Evropi, predvsem na Finskem, velik del populacije uralske sove gnezdi v umetnih gnezdilnicah. Kljub njihovi številčnosti pri nas pa se doslej ni obneslo nameščanje gnezdilnic po finskem vzoru, saj ga uralske sove praviloma niso sprejele. Iz navedenega lahko pridemo do razveseljivega spoznanja, da imajo naših gozdovih še dovolj naravnih mest za gnezdenje.

Belohrbti detel

Belohrbti detel, *Dendroscopus leucotos*, je naš največji detel, velik dobrih 25 cm, in obenem naš najredkejši in najskrivnostnejši detel. V zadnjih desetletjih v Krajinskem parku Zgornja Idrija ni bil zabeležen, obstaja pa zelo velika verjetnost, da v teh krajih redno gnezdi.

Belohrbti detel je ptica starih bukovo jelovih gozdov pragozdnega tipa z mnogo podrtega drevja in

trohnečih debel, ki jih v parku ne manjka. Njegova aktivnost je zelo majhna, oglašča se podobno kot drugi detli, gnezditveno aktiven je zelo zgodaj – od februarja do marca, starejši samci pa so teritorialni že od jeseni. Ko se prične vzgoja mladega zaroda, belohrbti detli povsem utihnejo in jih je težko odkriti. V času njihove pomladanske aktivnosti so strme grape in globeli v Krajinskem parku še povsem nedostopne zaradi velike količine snega in plazov, ki prav v tem času dosegajo svoj višek, zato so v tem obdobju razumljiva pomanjkljiva opazovanja.

Glede na značilno biologijo in vse ustrezne pogoje, ki jih tukaj ima, lahko z veliko verjetnostjo trdimo, da belohrbti detel tu tudi gnezdi. Poseben izziv za ornitologe bi bilo, da bi našli njegovo gnezdo v stari bukvi. Belohrbtega detla namreč omenja že častitljivi zgodovinski vir, saj ga H. Freyer pozna kot gnezdilca okrog Idrije že leta 1842!

Mali muhar

Poseben izziv za Krajinski park Zgornja Idrija je zelo malo poznana vrsta mali muhar, *Ficedula parva*. To je majhna ptica selivka, sorodnica v Sloveniji bolj znanega sivega, belovratega in črnoglavega muharja. Na evroazijskem področju je zelo razširjena in prezimuje v južni Aziji od Perzije preko Indije do Indokine. Prav preko naših krajev teče zahodna meja razširjenosti malega muharja. Je »pozna« selivka, ki se vrača šele sredi maja, v avgustu pa že odleti proti svojim prezimovališčem. V Sloveniji gnezdi samo na nekaj lokalitetah, ki pa so zanjo ekološko zelo značilne.

Mali muhar je gnezdilec listnatih bukovih gozdov s posameznimi iglavci, smrekami in jelkami. Potrebuje stare gozdne sestoje z dovolj vlage in sence. Najbolj mu ustrezajo zatrepi gorskih dolin z bogatimi izviri vode. V Sloveniji je bil ugotovljen kot zelo redka vrsta v zaključkih alpskih dolin triglavskega pogorja ter v okolici Kamniške Bistrice. Majhno gnezdece si splete v lesni razpoki ali za lubjem starih drevesnih

debel. Po zgornji rjavi barvi in rdeče okrastri barvi prsi spominja na vsem znano taščico, vendar ima za razliko od slednje temno obarvan rep z belimi robovi. V Krajinskem parku Zgornja Idrijca doslej še ni bil ugotovljen, vendar ga, glede na njegove ekološke zahteve, pričakujemo z veliko verjetnostjo. T. i. adventivna (pričakovana) vrsta je lahko še poseben izziv za ornitologe ter opazovalce narave, saj sama odkrivnost te vrste ni težavna.

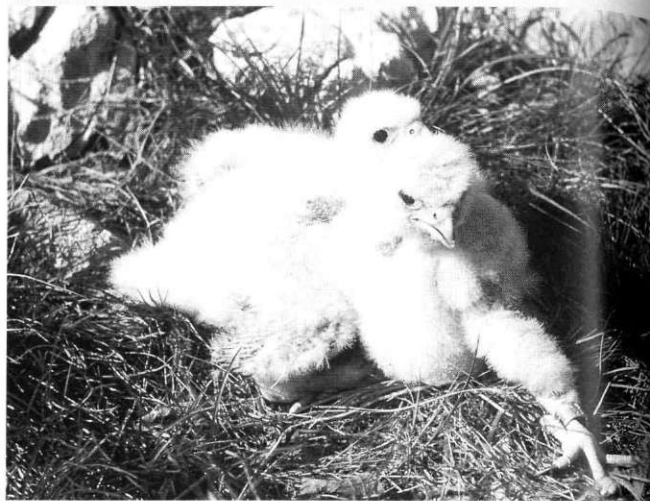
Od zadnjega popisa ptic Krajinskega parka Zgornja Idrijca se srečujemo še z dvema vrstama, ki sta bili pred desetletjem skoraj neznani ali pa sta se pojavljali kot zelo redki vrsti.

Siva čaplja

Prva je siva čaplja, *Ardea cinerea*. Ta velika ptica, je ce-loletni gost, po velikost je primerljiva s štokljo in se posamično ali v skupinah pojavlja na Idrijci in Belci. Kot nočna ptica se odpravlja na hranjenje v reč-ne plitvine, kjer so njena hrana srednje, pa tudi večje ribe. Podnevi počiva in ždi na visokem drevju v bližini voda. V parku opazovane ptice so spolno nezrele ptice, ki se klatijo po pokrajini. Ko spolno odrastejo, se vračajo v ravninske kraje severovzhodne Slovenije in dlje, kjer v večjih kolonijah na drevju gnezdijo. Poleg rib so pomemben del (do 40 %) njihove hrane manjše živali, kot so voluharice, miši, žabe ter večji nevretenčarji.

Kormoran

Drugi zimski gost, ki je zadnja leta predvsem razburjal ribiče, je kormoran, *Phalacrocorax carbo*. Je ribojeda ptica, ki gnezdí v srednji in severni Evropi in se v zimskih mesecih seli proti jugu. Zdi se, da je pogrnje-na miza, ki mu jo nudi dobro gospodarjenje z ribjim fondom v naših rekah, še hitreje povečala njegovo populacijo. Ob mnogih dilemah, ki jih sproža pojav sive čaplje in kormorana na naših vodah, je treba opozoriti na veliko ekološko občutljivost teh dveh vrst ptic. Gre za ptice, ki so bile še pred kratkim zelo redke



Slabe tri tedne stari mladiči sokola selca.

Foto: Peter Grošelj

in ogrožene. Ker obe vrsti gnezdita v svoji domovini v kolonijah, je vsak poseg lahko zelo problematičen. Tudi danes namreč vemo zelo malo o spolnem, starostnem in socialnem ustroju gnezdečih kolonij. Zaradi napačnih posegov, s katerimi ne bi videli preko »domačega praga«, bi lahko prišlo do zloma celih populacij teh, za nekatere problematičnih ptic, kar na žalost ne bi bil prvi primer v zgodovini.

Ptičji svet Krajinskega parka Zgornja Idrijca je zelo zanimiv tako po številu gnezdečih vrst kot po svojevrstni dinamiki v dobrem desetletju.

Velike spremembe v vrstnem sestavu gnezdil nam dajejo misliti, da se pred našimi očmi dogajajo pomembne spremembe v naravi, ki se zelo hitro in temeljito pokažejo prav med pticami. Mnoge druge živalske skupine živijo za človeka dosti bolj neopazno in skrito življenje, zato njihovih življenjskih in populacijskih sprememb niti ne opazimo.



Uralska sova ali kozača.

Foto: Miro Perušek

V Stokovnih osnovah za razglasitev Krajinskega parka Zgornja Idrija je bilo to temeljno merilo za uvrstitev na seznam ptic, ki so sodile na takratni Rdeči seznam ogroženih živalskih vrst v Sloveniji. Na ta način je bilo na seznam ptic uvrščenih le 21 vrst, kar je komaj tretjina ugotovljenih gnezdk. Kot je razvidno iz prispevka, so nekatere ptičje vrste izginile iz parka prej, kot smo jih sploh vpisali na seznam. Delno nam je lahko v zadoščenje, da so se nekatere vrste pojavile na novo. Obe skupini gnezdk, tako tiste, ki se iz parka poslavljajo, kot tiste, ki so se že poslovile, in one, ki na novo prihajajo, pa nam kažejo velike skrivnosti ter zakonitosti narave, ki nam verjetno ne bodo nikoli povsem jasne.

V že omenjenih Osnovah za razglasitev Krajinskega parka lahko ugotovljamo veliko nesorazmerje med obravnavanim delom nežive narave v primerjavi z živo, to je z rastlinstvom in živalstvom. Prav ta ugotovitev naj bi bila izziv za nove oziroma mlajše strokovnjake in ljubitelje, da bodo tudi to ravnotežje vzpostavili.

Nenazadnje je bil namen pričujočega pisanja prav želja po povečanju zanimanja za ptičji svet okrog nas.

Literatura

1. Brelj, S., Gregori, J., 1980: Redke in ogrožene živalske vrste v Sloveniji, Ljubljana.
2. Blair, M. J., 1997: *The Atlas of European Breeding Birds*, London.
3. Dvořák, M., 1993: *Atlas der Brutvogel Österreichs*, Dunaj.
4. Freyer, H., 1842: *Fauna der in Krain; Vogel*, Laibach.
5. Geister, I., 1995: *Ornitološki atlas Slovenije*, Ljubljana.
6. Gregori, J., 1979: *Naši ptiči*, Ljubljana.
7. Grošelj, P., 1980: *Skalna lastovka, Acrocephalus 3/47*, Ljubljana.
8. Grošelj, P., 1994: *Gnezditve čičkov pozimi 1993 v Sloveniji*, Proteus 9/94, Ljubljana.
9. Grošelj, P., 1980: *Ornitološki izlet v Idrijo, Acrocephalus 1/3*, Ljubljana.
10. Grošelj, P., 1984: *Krokar*, revija Lovec, Ljubljana.
11. Hanzlovsky, V.: *Revija Lovec, Ljubljana, prispevki od l. 1925 do 1935*.
12. Pazzuconi, A., 1997: *Uova e nidi degli uccelli d'Italia*, Bologna.
13. Sovinc, A., 1994: *Zimski ornitološki atlas Slovenije*, Ljubljana.
14. Skupina avtorjev, 1992: *Krajinski park Zgornja Idrija, Stokovne osnove za razglasitev*, Nova Gorica.
15. Vasič F.V., 1985: *Geografsko rasprostranjenje gorske laste, Hirundo rupestris; Scopoli 1769. u Jugoslaviji*, Beograd.
16. Božič, M., 1988: *Dolina Zgornje Idrije - Krajinski park, Idrijski razgledi XXXIII, 1988/1*, Idrija.

Odtisi reptilovih stopinj pri kmetiji Pesek nad Godovičem

Jože ČAR
Dragomir SKABERNE

Uvodna pripomba

ODKRITJE SLEDV REPTILOV JE VZBUDILO VELIKO MEDIJSKO POZORNOST PA TUDI IZJEMNO ZANIMANJE STROKOVNJAKOV IN LAIKOV. ZATO SE NAMA JE ZDELO POTREBNO PODATKE O TEM, DA SO VDOLBINE V DOLOMITU PRI KMETIJI PESEK RES REPTILOVE STOPINJE, PREDSTAVITI TUDI V IDRIJSKIH RAZGLEDIH. VENDAR JE RAZLAGA NJIHOVEGA NASTANKA, OHRANJANJA IN SPREMINJANJA SKOZI GEOLOŠKO ZGODOVINO TER NJIHOV DANAŠNJI STRUKTURNI POLOŽAJ ZELO ZAHTEVEN IN ZAPLETEN GEOLOŠKI PROBLEM. ZATO ČLANEK SPREMLJAJO NEKOLIKO DALJŠE OPOMBE, KI POMAGALE POJASNITI NEKATERE STROKOVNE IZRAZE.

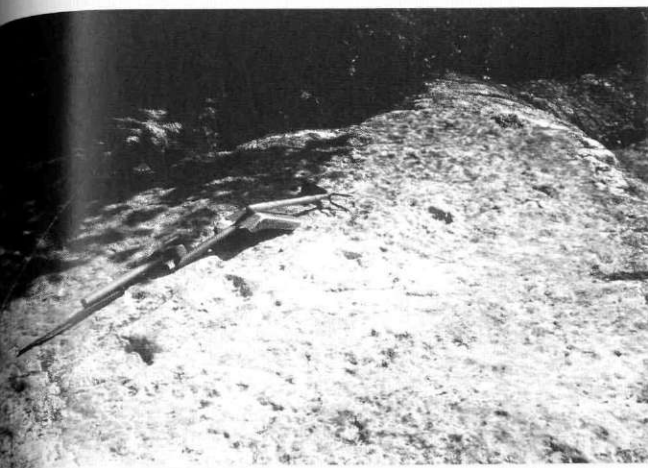
Problematika

Leta 1989 je bil Prirodoslovni muzej Slovenije obveščen o neznanih sledih na dolomitni plasti v bližini kmetije Pesek nad Godovičem (Krivic Veselič, 1993–94), ki so bile sicer med domačini že dolgo znane kot 'medvedove tace'. Po večkratnem ogledu so paleontologi iz tega muzeja ugotovili, da se odtisi nahajajo na plošči dolomita, verjetno zgornjetriasne starosti (glej opombo 2). Dvom, ali so plasti zgornjetriasne ali ne, je izhajal iz tega, da v dolomitni kamnini kljub trudu niso našli fosilov, ki bi potrjevali domnevno starost. Omenjeni paleontologi so zapisali: »Če torej drži trditev o triasni starosti plasti, je sledi v njej pustil pripadnik ene prvih skupin zavrov, saj vemo, da so ti doživeli svoj razcvet več deset milijonov let pozneje, v jurskem in krednem obdobju.« (Krivic Veselič, 1993–94). Izdelani so bili tudi odlitki odtisov, ki so na ogled obiskovalcem Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani.

Leta 1993 je bilo objavljenih več časopisnih člankov (Delo, Primorske novice) in nahajališče 'dinozavrovih stopinj' je postalo splošno znano. Na jesen leta 1993 je bil v reviji GEA objavljen članek prof. dr. Jerneja Pavšiča, profesorja paleontologije na Oddelku za geologijo (glej dodatek) na Naravoslovnotehniški fakulteti, v katerem je tudi podatek, da so sledovi nastali v geološkem obdobju zgornjega triasa pred približno 220 milijoni let in da jih je verjetno zapustil dvonožni kuščar, predhodnik dinozavrov (Pavšič, 1993).

Sočasno z objavamiotic o najdbi odtisov reptilovih stopinj in njihovem pomenu so bile dane pobude za zaščito območja. Novogoriški Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine je že leta 1990 idrijski občini predlagal, naj območje zaščiti, podobno pa januarja leta 1991 tudi Prirodoslovni muzej Slovenije (Krivic Veselič, 1993–94).

Leta 1997 je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice ponovno predlagal, naj Občina Idrija s posebnim odlokom zaščiti območje sledov. Opozorili so, da so odtisi stopinj reptilov zaradi



Pet stopinj neznanega dvonovega reptila na zgornji razgibani površini plasti norijsko-retijskega dolomita pri kmetiji Pesek.

Foto: Katarina Krivic Veselič



Plastnat zgornjetriasni norijsko-retijski dolomit. Debeline plasti se bočno spreminjajo.

Foto: Jože Čar

kolovoza, ki poteka čez nahajališče, in zaradi nenadzorovanih obiskov ogroženi. Iz kratkihotic v Delu in Primorskih novicah izvemo, da so občinski svetniki odlok o zaščiti sledov v prvem branju sprejeli. Lastnik je predlagal, da se območje odkupi. Postopek o zaščiti lokacije pa očitno ni bil dokončno sprejet. Območje odtisov je tako ostalo neurejeno in fizično nezaščiteno.

Odtisi reptilovih stopinj pri kmetiji Pesek so bili ponovno v središču pozornosti leta 1999, ko je bilo ugotovljeno, da so poškodovani. Obenem so bili izraženi dvomi o normalni legi plasti¹ zgornjetriasnega, norijsko-retijskega² 'glavnega' dolomita. Po geološki karti dr. Ivana Mlakarja iz leta 1969 naj bi plasti ležale v obrnjeni (inverzni) legi, kar pomeni, da 'odtisi', ki so zaradi atmosferskega vpliva in fizičnih poškodb dokaj nejasni, niso 'pravi', ampak so le 'igra narave'. Po naročilu Regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice je bilo preiskanih nekaj vzorcev kamnin iz plasti z odtisi in podobnih kamnin iz bližnje okolice. Na terenu je bilo nabranih nekaj orientiranih in neorientiranih vzorcev, ki so bili preiskani z mikroskopskimi, rentgenskimi in kemičnimi metodami (Skaberne, 1999). Takrat najdene sedimentacijske teksturne³ oblike so kazale na normalno lego dolomitne plasti z odtisi stopinj reptilov in kamnin v bližnji okolici najdišča. Tudi sicer so prvi terenski ogledi (Dragomir Skaberne in Jože Čar) širše okolice kazali, da plasti zelo verjetno ležijo v normalni legi, kar pa je bilo v nasprotju z dotedanjo strukturno razlago ozemlja (glej opombo 4). Na podlagi tega je bil narejen zaključek, da bi bilo potrebno za dokončno in nedvoumno rešitev problema ponovno geološko kartirati širšo okolico nahajališča. Zaplet okrog lege plasti in s tem 'pravih in nepravih' odtisov je bil leta 1999 opisan v člankih v Delu in Primorskih novicah.

Kljub predlogom geologov zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ni bilo mogoče izpeljati nujnih dodatnih geoloških raziskav. Ko je bilo lani območje sledov še vedno nezaščiteno in so bile ugotovljene nove po-

škodbe (članek v Primorskih novicah – 14. 8. 2003), se je Muzejsko društvo Idrija odločilo, da zaprosi idrijsko občino za finančno podporo in opravi potrebne raziskave. Do geološkega kartiranja je prišlo šele junija 2004. Izdelana je bila strukturno litološka karta⁴ območja, opazovane številne sedimentne teksture in nabranih nekaj orientiranih vzorcev kamnin, ki smo jih pripravili za makroskopsko opazovanje (Skaberne, Čar, 2004).

Posebej je potrebno poudariti, da si je za ohranitev in uveljavitev 'dinozavrovih stopinj' vsa leta, ne glede na pomisleke, močno prizadeval prof. Jurij Bavdaž, ki ima velike zasluge, da problematika ni šla v pozabo in da so strokovni problemi okrog 'pravih' in 'nepravih' reptilovih odtisov končno rešeni.

O legi plasti z odtisi stopinj

Po Mlakarjevih podatkih (1969)⁵ pripadajo kamnine z območja Medvedjega Brda pri Godoviču drugemu, tako imenovanemu Čekovniškemu pokrovu oziroma po novešem poimenovanju Čekovniški vmesni luski (Placer, 1981). Le-to sestavljajo zgornjetriasne karnijske in norijsko-retijske kamnine, ki so narinjene na kredne apnenice Koševniške vmesne luske (Mlakar, 1969; Placer, 1981) in ležijo v obrnjeni, torej inverzni legi (Mlakar, 1969). Po tej interpretaciji naj bi imele tudi zgornjetriasne plasti norijsko-retijskega dolomita v okolici kmetije Pesek inverzno lego, ob kateri postane vprašljiva pravilnost razlage petih (sl. 1), v vrsto nanizanih vdolbin kot odtisov stopinj reptilov (Rojšek, 1991; Krivic Veselič, 1993–94; Pavšič, 1993). V kolikor so plasti inverzne, se vdolbine nahajajo na njihovi spodnji in ne zgornji strani. V tem primeru so vdolbine lahko le odtisi morfološko pozitivnih, dvignjenih delov na zgornji strani prvotno spodaj ležeče plasti. *Morfološko negativni odtisi stopinj na zgornji strani spodnje plasti bi se morali v primeru inverzne lege odražati kot pozitivne izbokline na spodnjem delu zgoraj ležeče plasti, se pravi obratno kot opazujemo*

na terenu. Normalna ali inverzna lega plasti ima torej odločilno vlogo pri odločitvi, ali gre v resnici za odtise stopinj reptila.

Iz Mlakarjeve, sicer odlične geološke karte, ki je bila objavljena leta 1969, izhaja, da leži norijsko-retijski, tako imenovani 'glavni dolomit' (glej opombo 2), ki gradi Čekovniško vmesno lusko na celotnem idrijskem ozemlju, zaradi gubanja in narivanja plasti v geološki preteklosti v obrnjeni legi. Namen novega detajlnega, strukturno litološkega kartiranja širše okolice kmetije Pesek iz leta 2004 (glej opombo 4) je bil, ugotoviti normalno oziroma inverzno lego zgornjetriasnih plasti.

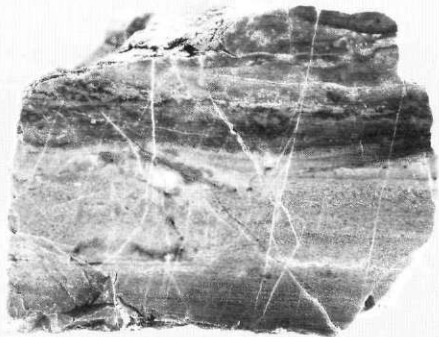
V nadaljevanju povzemamo dosedanje geološko vedenje o kamninah, v katerih se nahajajo odtisi stopinj reptilov.

Geološki podatki

Legi plasti in značilnosti kamnin

Geološke podatke smo preverjali med Jelenškom (817 m), Zalarjevim vrhom (831 m) in Gadovim gričem. Tu se nahajajo kmetije Pesek, Lenart, Režiše in Trpin. Čez območje poteka stara francoska cesta Log pri Godoviču–Medvedje Brdo in lokalna cesta, ki povezuje kmetije Gadov grič, Režiše in Pesek.

Obravnavano ozemlje ima kar zapleteno geološko zgradbo. Najstarejše kamnine so iz starega zemeljskega veka – paleozoika, sledijo pa še zgornjetriasne in kredne kamnine (glej opombo 2). Kamnine naštetih litostratigrafskih enot imajo zapleteno prostorsko in medsebojno lego, ki je značilna za naravno zgradbo idrijsko-žirovskega ozemlja (glej opombo 5). V globlji podlagi ležijo spodnjekredni apnenici tako imenovane Koševniške vmesne luske (Mlakar, 1969; Placer, 1981), ki izdanjajo v obsežnem Godoviškem tektonskem oknu v Ivanjih dolinah in okrog Godoviča (Mlakar,



Zgornjetriasni norijsko-retijski dolomit. Če kamnino prerežemo, zbrusimo in poliramo, se nam pokaže njena notranja zgradba. Spodnji svetlejši del je debelejši zrnat, zgornji temnejši del pa bolj drobnozrnat in vsebuje več bituminoznih snovi. Na desni strani v sredini opazujemo bočno izklinjanje manjše sipinice (razlaga v tekstu). Kamnina je laminirana (horizontalne črte).

Foto: Miran Udovč



Značilen izgled stromatolitnega horizonta z izsušitvenimi porami (drobni svetlejši deli v temnejšem delu kamnine) v obrusu. Podrobnejša razlaga je v tekstu.

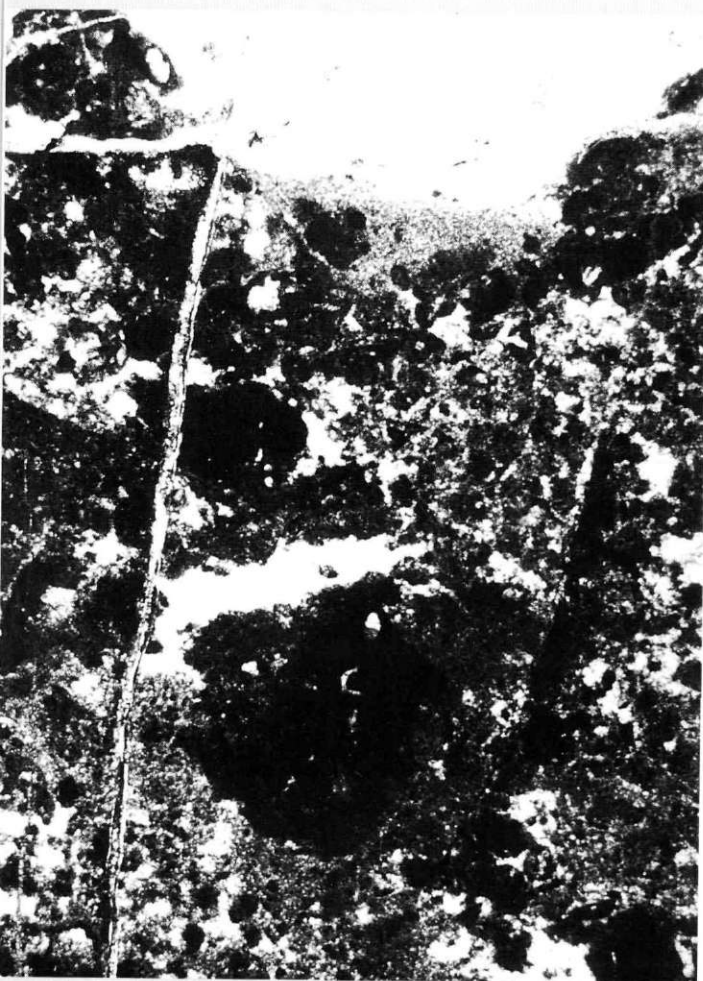
Foto: Miran Udovč

1969). Apnenci so temno sivi bituminozni z redkimi vložki tankoplastnatega zrnatega dolomita. Kamnine vpadajo enakomerno proti jugozahodu. Na apnenčeve kamnine Koševniške vmesne luske so bili narinjeni starejši zgornjetriasni dolomiti Čekovniške vmesne luske (Mlakar, 1969; Placer, 1981). V obliki obsežne plošče prekrivajo terene v širši okolici Godoviča in gradijo podlago kamninam Medvedjega Brda. V njih se nahajajo odtisi stopinj reptilov pri kmetiji Pesek.

Na norijsko-retijskem dolomitu ležijo različno velike tektonske krpe⁶ starejšega zrnatega skoraj belega cordevolskega dolomita in temno sivoga plastnatega apnenca julsko-tuvalske starosti (glej opombo 2). Čeprav sta obe kamnini zgornjetriasne karnijske starosti, je njun stik nariven. Cordevolski dolomit in julsko-tuvalski apnenec ležita po naših ugotovitvah v normalni legi – po Mlakarju (1969) v inverzni legi – in prav tako pripadata Čekovniški vmesni luski. Od zgornjetriasnega dolomita v podlagi jih loči šibkejša notranja narivna ploskev. Obsežna tektonska krpa karnijskih kamnin leži zahodno od kmetije Pesek in gradi območje med Jelenškom in kmetijo Menart. Severozahodno obrobje tektonske krpe omejuje po novih ugotovitvah prelom s smerjo severozahod–jugovzhod. Kot vidimo, v splošnem Mlakarjevi podatki iz leta 1969 držijo, v podrobnostih pa so nove ugotovitve precej drugačne. Severovzhodno od Peska so na kamnine Čekovniške vmesne luske narinjeni rdeči in sivi kremenovi grōdenski peščenjaki in konglomerati paleozojske permske starost v obrnjeni (inverzni) legi. Pripadajo litološko zelo zapleteno zgrajeni Kanomeljski vmesni luski (po Mlakarju Idrijskemu pokrovu; 1969), ki se z območja Idrije mimo Medvedjega Brda vleče dalje proti vzhodu.

Litološke in sedimentološke značilnosti zgornjetriasnega dolomita

Zgornjetriasni norijsko-retijski dolomit (glej opombo 2) je zelo tanko (do 5 cm), tanko (od 5 do 10 cm), srednje (od 10 do 30 cm) do zelo debelo (nad 60 cm) plastnat. Debelina plasti se sorazmerno hitro spre-



Geopetalna tekstura – izsušitvena pora z notranjim sedimentom (razlaga v tekstu). V zgornjem desnem delu je viden del izsušitvene pore (belo). Dno pore pokriva drobnozrnat karbonat – dolomikrit (sivo zrnato polje) v obliki internega sedimenta. Mikroskopska fotografija dela zbruska (opis v tekstu) dolomitne kamnine. Daljši rob slike = 5,5 mm.

Foto: Dragomir Skaberne

minja. Plasti vpadajo od 5° do 20° v smeri od 300° do 350° . Le ob prelomih in v bližini naravnih ploskev se lega plasti – vpad in smer vpada⁷ – spremeni. Stiki med plastmi so pogosto nepravilno nazobčani ali stilolitski (površina plasti na sl. 1). Stilolitski stiki so posledica raztapljanja kamnine v velikih globinah, kjer vladajo visoki pritiski.

Značaj dolomita se od plasti do plasti spreminja, tako navzgor kot tudi v bočni smeri. Zgornjetriasni norijsko-retijski dolomit je zgodnje diagenetskega⁸ nastanka, kar pomeni, da je morsko apnenčevo blato, po katerem se je 'sprehajal' dvonogi reptil, kmalu po odložitvi v procesih dolomitizacije⁹ prešlo v dolomitno kamnino. Slednja je bila v kasnejših geoloških obdobjih, v tako imenovani pozni diagenezi, na številnih mestih prekrystaljena (drobni dolomitni kristali prehajajo v večje) in ponekod okremenjena (nadomeščanje kristalov dolomita s kremenom). Pri tem je veliko zanimivih sedimentacijskih oblik (tekstur), ki so nam kazale, kako in v kakšnem okolju je kamnina nastala, izginilo. Prav poznodiagenetske spremembe – prekrystalizacija in okremenitev – so vzrok, da so se tudi odtisi reptilovih 'tac' spremenili in niso povsem jasni. Tam, kjer v pozni diagenezi dolomitna kamnina ni bila spremenjena, opazujemo dobro ohranjene sedimentacijske teksturne oblike (glej opombo 3) v kamnini, ki kažejo na nastajanje kamnin v morskem plitvodnem okolju, in sicer v medplimskem in nadplimskem okolju. S prostim očesom lahko opazujemo številne plasti, ki so med seboj ločene s prekinitvami – lezikami. Znotraj plasti so na številnih mestih vidne oblike, ki jih imenujemo stromatoliti. Iz današnjih opazovanj vemo, da stromatoliti nastajajo v medplimsko-nadplimskem okolju in z lovljenjem karbonatnega blata na sluzaste prevleke cianobakterij, ki odlično uspevajo v toplih tropskih morjih. Ker je karbonatno blato pogostno na 'suhem', torej v nadplimskem območju, se začne na zraku sušiti. Pri tem se krči in v njem nastajajo bolj ali manj horizontalne prazne votlinice, ki jih imenujemo izsušitvene pore. Ko kasneje presušeno blato ponovno

preplavi morska voda, zalije tudi izsušitvene pore. Iz morske vode se lahko useda zelo drobno zrnato karbonatno blato, ki mu strokovno rečemo mikrit¹⁰, če je to kalcit (apnenec), in dolomikrit, če je dolomit. Karbonatno blato ali mikrit lahko delno zapolni izsušitvene pore in prekrije dno votlinic v obliki horizontalno odloženih zelo tankih lamin¹¹. V takih primerih govorimo o mikritnem notranjem ali internem karbonatnem sedimentu. Izsušitvene pore z mikritnim internim sedimentom imenujemo geopetalne teksture, ki nam kot naravne vodne tehtnice torej zelo prepričljivo kažejo normalno lego plasti. Tudi v izsušitvenih porah stromatolitnih kamnin iz okolice kmetije Pesek smo našli številne geopetalne teksture, ki potrjujejo normalno lego plasti.

Poleg naštetih oblik najdemo na kartiranem terenu v dolomitnih kamninah še horizontalno in navzkrižno laminacijo (glej opombo 11) ter številne sipine in sipinice, ki so jih oblikovali morski tokovi in valovi z nanašanjem in prekladanjem drobnozrnatega morskega sedimenta. V kamninah se sipinice kažejo kot pravilno oblikovani dvignjeni kupolasti deli, ki nastajajo izključno na zgornjih površinah plasti. Torej tudi na podlagi sipinic in sipin lahko nesporno določamo normalno ali inverzno lego plasti norijsko-retijskega dolomita v okolici kmetije Pesek.

Običajno so v prekristaljenih dolomitih opisane sedimentološke posebnosti, geopetalne teksture in sipinice že povsem uničene. Le plastnatost je tu in tam še delno vidna.

Opis kamnin v okolici dolomitne plasti z odtisi reptilovih stopinj

Površina dolomitne plasti, na kateri so odtisi stopinj reptila, je precej neravna, s številnimi manjšimi nepravilno razporejenimi vdolbinami in izboklinami. Ponekod so na njej ohranjene manjše zaplate, neenakomerne, od nekaj milimetrov do približno 2 cm debele plasti zelo drobnozrnatega (dolomikritnega) dolomita. Če odstranimo plast zelo drobnozrnatega

dolomita, se v debelejšezrnati dolomitni kamnini (bolj debelo zrnat dolomikrit) razkrijejo vdolbine z razbrazdano, najedeno površino. Razbrazdana površina predstavlja zaradi pritiskov natopljen in močno nazobčan stik (stilolitski stik) med spodnjo nekoliko debelejšezrnato in zgornjo zelo drobnozrnato dolomitno plastjo. Nekatere od teh vdolbin so približno enako velike kot vdolbine, ki so odtisi stopinj reptilov, le njihova površina je zaradi sveže odstranjene zgornje dolomikritne plasti bolj ostro razbrazdana.

Menimo, da je večina vdolbin in izboklin na opazovani plasti sedimentacijskega nastanka (nastale so v času nastajanja kamnine) in je poudarjena s kasnejšim delnim medplastnim raztapljanjem. To seveda potrjuje odločitev, da je potrebna pri interpretaciji različnih vdolbin na plasti velika previdnost in dosledno upoštevanje strokovnih ugotovitev.

Nekoliko stran smo na nižje ležeči plasti opazovali delno okremenjene (del dolomitnih kristalov je nadomeščen s kremenom – SiO₂) dolomitne ploščate prodnike, ki so nastali z razpadom in delno erozijo tanke plasti drobnozrnatega dolomita.

Približno 50 m od nahajališča odtisov smo ob kolovozu pregledali daljši izdanek skoraj enakih kamnin, kot jih opazujemo v okolici plasti z odtisi reptilovih stopinj. Dolomitne plasti so debele od 1 do 20 cm, povprečno približno 7 cm. Plasti so neenakomerno debele z valovito spodnjo in zgornjo ploskvijo plastnatosti. Nekoliko bolj debelozrnate dolomitne plasti so debelejše in bolj enakomerne in so podobne plasti z odtisi stopinj. Tanjše, bolj neenakomerno debele (od 0,2 do 5 cm) in ponekod prekinjene plasti zelo drobnozrnatega dolomita pa nastopajo med njimi. Spodnji kontakt, predvsem na odebelenih delih, je močno nazobčan, površina pa razbrazdana in razjedena. Tudi tu so opisane oblike zelo podobne nekaterim vdolbinam na plasti z odtisi stopinj reptilov.

Kamnine sekata dva sistema razpok.. Izrazitejši je tisti, ki poteka prečno na plastnatost, manj izražen pa je sistem valovitih, skoraj vzporedno s plastmi ali pod majhnim kotom na plasti potekajočih razpok. Kljub temu da so premiki ob razpokah neznatni, so razpoke dodatno pripomogle k razpadanju in s tem spreminjanju reptilovih sledov.

Laboratorijski podatki

Ker lahko laboratorijske preiskave dovolj strokovno opišemo le z zahtevno strokovno terminologijo, bomo v nadaljevanju povzeli le najosnovnejše podatke in zaključke.

Preiskave so bile namenjene predvsem ugotavljanju notranje zgradbe in sestave dolomitnih kamnin ter razlike med posameznimi tipi kamnin. Iskali smo vzroke, ki so pospeševali medplastno raztapljanje in nastanek stilolitov, ter sedimentacijske teksture (glej opombo 3), ki bi nam pomagale razvozlati lego plasti. Preiskali smo šest vzorcev.

Ker odtisi stopinj in druge opisane vdolbine nastopajo le na kontaktih debelejšezrnatega dolomita in drobnozrnatega dolomikrita, ki je večinoma natopljen zaradi pritiskov (stilolitski), smo vzeli nekaj orientiranih in neorientiranih vzorcev. Iz nekaterih smo izdelali tudi po dva mikroskopska preparata, tako da je bilo mikroskopsko pregledanih deset zbruskov. Pri tem smo kamnino narezali na rezine, ki smo jih nalepili na stekelca in tako tanko zbrusili, da je svetloba prehajala skozi kamnino (presevna svetloba). Rentgensko in kemično smo analizirali pet vzorcev. Trije predstavljajo debelejšezrnat dolomit – od teh prvi zajema plast z odtisi, drugi plast nad njo, tretji pa je iz plasti bližnjega izdanka. Trije vzorci predstavljajo tanjše plasti dolomikrita. Od teh sta bila dva odvzeta tik nad plastjo z odtisi stopinj, tretji pa nad vzorcem.

Zaradi precejšnje podobnosti smo podatke o preučeni vzorcih, ki pripadajo istim makroskopsko oprede-

ljenim kamninskim tipom (litofaciesom), združili ter ločeno podali njihove značilnosti. V splošnem lahko rečemo, da prevladujejo predvsem zelo drobnozrnatne kamnine (dolomikrit – glej opombo 10) z različno notranjo zgradbo (strukturno). Tu in tam pa se dolomikritne kamnine menjavajo z bolj debelozrnatim. V mineraloškem pogledu močno prevladuje mineral dolomit $/\text{MgCa}(\text{CO}_3)_2/$, minerala kalcita $/\text{CaCO}_3/$ je le nekaj odstotkov, še manj pa je drugih mineralov. Z rentgenskimi in kemičnimi preiskavami so bili v zelo majhnih količinah ugotovljeni še naslednji minerali: kremen, minerali glin, glinenci in železov mineral hematit.

Zaključki

1. Terene v neposredni okolici kmetije Pesek gradi plastnat zgornjetriasi norijsko-retijski dolomit, ki pripada tako imenovani Čekovniški vmesni luski (Mlakar, 1969; Placer, 1981). Kamnine ležijo v obliki velike plošče naravno na spodnjekrednih apnencih Koševniške vmesne luske.
2. Normalno lego norijsko-retijskega dolomita dokazujejo splošni podatki geološkega kartiranje ter makroskopske (stromatolitna laminacija, 3D sipinice) in mikroskopske teksture (geopetalne teksture v izsušitvenih porah).
3. Sledovi stopinj pri kmetiji Pesek so torej sledovi hoje reptila согласно z ugotovitvami paleontologov (glej dodatek).



Sipinasto oblikovana plast – levo od svinčnika. Spodaj je plast ravna, zgoraj pa značilno kupolasto oblikovana. Tudi v zgornjem delu slike so vidne manjše sipinice. Podrobnejša razlaga je v tekstu.

Foto Jože Čar

Viri in literatura

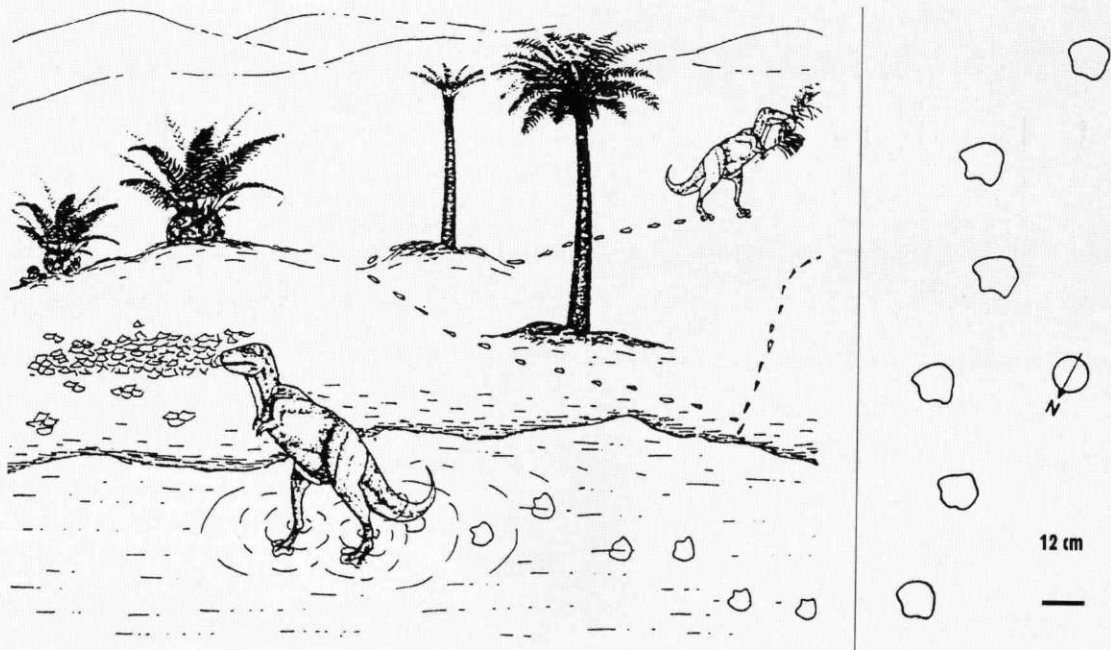
- Krivic Veselič, K., 1993–94: Sledi dinozavrov tudi v Sloveniji. *Proteus* 56, Ljubljana.
- Mrakar, I., 1969: Krovna zgradba idrijsko-žirovskega ozemlja. *Nappe structure of Idrija-Žiri region*. *Geologija* 12, 6–72, Ljubljana.
- Pavšič, J., 1993: Stopinje nad Godovičem. *Geina sredica*, GEA, 36–37, Ljubljana.
- Placer, L., 1973: Rekonstrukcija krovne zgradbe idrijsko žirovskega ozemlja. *Reconstruction of the Napp Structure of the Idrija – Žiri Region*. *Geologija* 16, 317–334, Ljubljana.
- Placer, L., 1981: Geološka zgradba jugozahodne Slovenije. *Geologic structure of south western Slovenia*. *Geologija* 24/1, 27–60, Ljubljana.
- Rojšek, D., 1991: *Naravne znamenitosti Posočja (opis št 120)*. DZS, 206, Ljubljana.
- Skaberne, D., 1999: Poročilo o sedimentnopedroloških preiskavah kamnin z območja Medvedjega Brda pri Godoviču. *Geološki zavod Slovenije*, Ljubljana.
- Skaberne in Čar, 2004: *Geološki podatki o kamninah in legi plasti z odtisi reptilovih stopinj pri kmetiji Pesek nad Godovičem (Medvedje Brdo)*. Muzejsko društvo Idrija, Idrija.

Dodatek

Opis stopinj in njihova paleontološka interpretacija

Leta 1993 je v reviji GEA paleontološki opis in interpretacijo stopinj podal profesor paleontologije na Oddelku za geologijo Naravoslovno tehniške fakultete Univerze v Ljubljani prof. dr. Jernej Pavšič. Njegovi zaključki so naslednji:

»Podroben ogled stopinj in kasnejše analize kamnin v laboratoriju so pokazale, da so stopinje nastale v zgornjem triasu pred približno 220 milijoni let. Odtisnjene so v kamniti dolomitni plošči, ki vpada proti severozahodu in je skoraj vodoravna. Sled predstavlja zaporedje petih stopinj, ki potekajo od severovzhoda proti jugozahodu. Njihov premer je okrog 12 centimetrov. Oblika sledi je precej problematična, kajti vremenski vplivi so opravili svoje. Sledi so tako zlizane, da lahko le ugibamo, ali gre za troprsto ali več-



*Skica dvonogega reptila, ki naj bi pustil pri kmetiji Pesek najdene odtise.
Skica je narejena po zamisli paleontologov. Izdelal jo je Marjan Grm (Pavšič, 1993).*

prsto sled. Robovi sledi so rahlo dvignjeni, kar kaže na izrivanje blata iz osrednjega prostora sledi. Med seboj so sledi enakomerno oddaljene po 32 centimetrov, skupna dolžina sledi je približno 130 centimetrov.

Kateri živali so sledovi pripadali, je težko zanesljivo povedati. V tistem času poleg kuščarjev ni bilo drugih večjih kopenskih živali. Nedvomno je, da gre za dvo-nožnega kuščarja, ki glede na velikost odtisov stopal ni bil posebno velik, morda človeške velikosti. Verjetno je

pripadal predhodnikom dinozavrov, ki so prav v tem času začeli 160 milijonov let dolgo zgodovino. Okolje, v katerem so se ohranile sledi, je bilo po vsej verjetnosti podobno današnjim lagunam. Hodili so po mehkem dolomitnem blatu v medplimskem pasu ali plitvi vodi lagune. Kaj so tam počeli, lahko zopet samo ugibamo, morda so se hranili z obalnimi mehkužci ali rastlinjem ali so se povsem slučajno znašli v tem okolju, ki je ohranilo njihove sledi do današnjih dni.« (Pavšič, J., 1993, str. 36–37)

Opombe

1. O normalni legi plasti govorimo takrat, kadar ležijo kamnine danes v naravi tako, kot so v davni geološki preteklosti nastale. Zaradi tektonskih premikanj pa se dogodi, da ležijo kamnine v različnih prostorskih legah. Velikokrat so postavljene tudi 'na glavo', kar pomeni, da ležijo najstarejše zgoraj, najmlajše pa spodaj. V takih primerih govorimo o inverzni legi plasti.
2. Srednji zemeljski vek ali mezozoik razdelimo na tri sisteme, in sicer trias, juro in kreda. V najnižjem delu triasa najdemo plasti skitske stopnje, v srednjem triasu sledijo plasti anizijske in ladinjske stopnje, zgornji trias pa gradijo karnijske, norijske in retijske stopnje. Karnijske kamnine delimo na podlagi vodilnih fosilov na cordevolske, julske in tuvalske plasti. Pri nas so plasti norijske in retijske starosti le dolomitno razvite. Zaradi pomanjkanja vodilnih fosilov, ki nam natančneje določajo starost, dolomitov ne ločimo na norijske in retijske, ampak jih opredelimo kot norijsko-retijski dolomit. Za poimenovanje zgornjetriasnih dolomitov pogosto uporabljamo starejši izraz 'glavni dolomit'.
3. Sedimentacijske tekture so vse značilnosti v notranji zgradbi sedimentnih kamnin, ki so pogojene z medsebojnim odnosom, prostorsko razporeditvijo in orientacijo posameznih sestavnih komponent kamnin. Sedimentne tekture prištevamo med najvažnejše značilnosti sedimentnih kamnin, saj so neposredna posledica pogojev, ki so vladali v času transporta, sedimentacije (usedanja) in diageneze (glej opombo 8) materiala ter okolja, v katerem je kamnina nastajala. S preučevanjem sedimentacijskih tekstur dobimo tudi ključne podatke za rekonstrukcijo pogojev in razmer v okolju, kjer se je sediment usedal, na primer: okolje nastanka (morje, kopno, reke itd.), globina in energija vode, smer tokov, ki so prinašali material, spremembe v moči transporta in odlaganja itd.
4. Pri izdelavi strukturno-litološke geološke karte mora geolog zelo podrobno pregledati raziskovani teren in vsa opažanja narisati na karto v merilu 1:10 000 ali – še bolje – v merilu 1:5000. Na karti mora izrisati vse različne kamnine, ki se na opazovanem terenu pojavljajo, določiti njihove medsebojne odnose, njihovo lego v prostoru in vse vrste deformacij ter premike, ki jih je morebiti povzročila tektonika.
5. Dr. Ivan Mlakar je v šestdesetih letih preteklega stoletja (objava 1969) geološko kartiral ozemlje med Vojskim in Rovtami. Ugotovil je zelo zapleteno geološko zgradbo. Kamnine, ki gradijo ozemlje, je združil glede na njihovo prvotno (pred naravno) lego na več paketov, ki so med seboj ločeni z močnimi, skoraj horizontalnimi tektonskimi conami ali narivi, in jih poimenoval z lokalnimi imeni. Narivne enote (paketi kamnin) s kasnejšimi dopolnitvami Placerja (1973, 1981) razčlenimo glede na njihovo velikost na pokrove in vmesne luske. Od spodaj navzgor si sledijo Hrušiški pokrov, kamnine te enote najdemo na Idrijskem le v dnu nekaterih dolin, nad njimi ležijo kamnine Koševniške in nato Čekovniške vmesne luske, sledi Kanomeljska vmesna luska, vse pa prekrivajo plasti Trnovskega pokrova.
6. Tektomska krpa imenujemo erozijski ostanek na tujo podlago narinjanih kamnin.
7. Z merjenjem vpada in smeri vpada določamo lego plasti v naravi (glej tudi opombo 1). Vpadnico ali smer vpada plasti lahko določimo neposredno tako, da na površino plasti zlijemo nekaj vode. Le-ta bo po površini plasti vedno odtekala po najkrajši, torej najstrmejši poti. To najstrmejšo črto na plasti imenujemo vpadnica. Z geološkim kompasom odmerimo smer (azimut), v katero kaže vpadnica (smer vpada), ter kot med horizontalo in vpadnico. Vpadnico narišemo na karto. Nato narišemo še pravokotnico na vpadnico. Tej namišljeni črti rečemo slemenitev ali razprostriranje (tudi potek) plasti. S tem je prostorska lega plasti natančno določena.
8. Diageneza je dolg in zapleten proces, ki se začne v trenutku, ko se material v nekem okolju odloži (kopno, reka, jezero, morje itd.), pa vse do trenutka, ko se začne kamnina zaradi pritiskov in visokih temperatur v globljih delih zemeljske skorje spreminjati, metamorfizirati in/ali do obdobja, ko kamnino tektonske sile dvignejo v bližino površine in so izpostavljene površinskim spremembam, preperivanju. Med zgodnjediagenetske procese prištevamo vse fizikalno-kemijske dogodke, pri katerih se melki sedimenti (usedline) spreminijo v trdno sedimentno kamnino. K poznodiagenetskim procesom pa štejemo vse, ki se dogodijo že v trdni kamnini, dokler ne nastopijo metamorfni procesi.
9. Zelo znana in pogosta sedimentna kamnina dolomit ni primarna kamnina. Dolomit namreč ne nastaja neposredno z usedanjem 'dolomitnega' materiala, ampak pri procesih dolomitizacije. Današnja opazovanja kažejo, da se vedno najprej odloži apnenčevo blato (iz minerala kalcita). Če se to v zgodnjediagenetskih procesih strdi (glej opombo 8), nastane apnenec. V nekaterih ugodnih morskih okoljih pa se zaradi velikih količin magnezija (Mg) v vodi začne v blatu nadomeščati kalcij (Ca) z magnezijem (Mg). Tak proces imenujemo zgodnjediagenetska dolomitizacija. Pri tem nastaja tako imenovani zgodnjediagenetski dolomit. Dolomitne kamnine nastajajo tudi kasneje, pri poznodiagenetskih procesih, s spreminjanjem apnenca v dolomit. Zgodnjediagenetski in poznodiagenetski dolomit sta precej različni kamnini in ju lahko ločimo.
10. Mikrit imenujemo zelo drobnozrnate apnenčeve delce (velikost delcev < 4 μm). Če se pri zgodnji dolomitizaciji spremeni v dolomit, ga imenujemo dolomikrit.
11. Plastnatost je najpomembnejša tekstura sedimentnih kamnin (glej opombo 3). Če je 'plast' tanjša od 1 cm, jo imenujemo lamina. V obravnavanih kamninah so lamine debele 1mm in manj.

Življenje v Idriji v času nemške okupacije

Melita
GANTAR

Kapitulacija Italije in prihod Nemcev

V ČASU ITALIJANSKE KAPITULACIJE NI BILO V OKOLICI IDRJIJE NOBENE VEČJE PARTIZANSKE ENOTE, KI BI ITALIJANSKIM VOJAKOM POBRALA OROŽJE. NA TEM OBMOČJU JE BILA LE MANJŠA VOSOVSKA SKUPINA Z DVANAJSTIMI ČLANI. TA JE 9. SEPTEMBRA 1943 ZJUTRAJ ITALIJANOM, KI SO SE IZ GOR, DOL IN ZAVRATCA UMİKALI V IDRJIJO, NAD KOVAČEVIM ROVTOM POSTAVILA ZASEDO IN JIH HOTELA RAZOROŽITI. ITALIJANOV JE BILO PREVEČ IN ODVZEM NI USPEL. NEMCI SE NISO SPRIJAZNILI, DA JE ZAHODNI DEL SLOVENSKEGA OZEMLJA OSVOBOJEN. ZAVEDALI SO SE, DA LAHKO PARTIZANI Z OSVOBOJENEGA OZEMLJA ORGANIZIRAJO POHOD NAD ŠE NE OSVOJENA MESTA (TRST, TOLMIN, POSTOJNA ...).

Kmalu po umiku italijanskih vojakov (10. ali 11. september) so se v Idrijo pripeljali prvi Nemci (iz Žirov do Spodnje Idrije). Na Marofu je nemška patrolja ubila dva domačina. Že naslednji dan se je pred Idrijo pojavila nova skupina nemških vojakov, a se je obrnila v smer, iz katere je prišla (iz Godoviča). Postalo je jasno, da Idrija ni varna pred sovražniki. Partizani so sklenili pospešiti mobilizacijo, ustanovili so vojaške enote, ki so varovale mesto in rušile poti, po katerih bi lahko v mesto vkorakali sovražniki.

Ustanovljen je bil Idrijski odred. Partizani so nadzirali ceste, po katerih bi se Idriji približali sovražniki. Pred prihodom so hoteli Nemci dobiti čim popolnejšo sliko o stanju v Idriji. Polastiti so se hoteli idrijskega rudnika in tako dobiti zaloge živega srebra, ki so jih pustili Italijani.

Nemška vojska je večkrat poskušala vkorakati v mesto, a partizani so ga zelo dobro branili. 22. septembra je nemška enota uspešno krenila proti Idriji. Partizanske enote se zaradi nemške premoči niso spustile v boj. 23. septembra 1943 je bila cela Idrija pod nemškim nadzorom.

Vida Čar:

»Nemci so prišli v Idrijo s Kovačevega Rovta. Moja družina je bila doma v Cegovnici. Ta predel v Idriji je bil znan po tem, da so tam živeli povečini rudarji z družinami. To območje je bilo že izven mesta, zato so morali vedno, ko so hoteli v središče, pokazati izkaznico. Ob prihodu Nemcev so pri Trpinu nasproti Mejce čakali trije partizani. Eden izmed njih je ob prihodu nemških vojakov skočil v vodo in si tako rešil življenje. Danes je na mestu, kjer sta pod nemškimi strelji padla partizana, postavljen spomenik. V Cegovnici je prvi oklepnik prišel do klavnice in šel naprej do prhavzov in nato na Tobakov grič, od koder je bil lep razgled na mesto.«

Uprava

Težko je definirati, katera država je bila formalno pravno na tem ozemlju, ko so ga zasedli Nemci. Brez dvoma je šlo za okupirano območje. Sedež nemške uprave je bil v hotelu Nanos, kjer so dajali dovolilnice za osnovne življenjske potrebščine. En sedež je bil na stari pošti, eden pa še v gozdarski hiši. Vojaki so bili nastanjeni v stavbi stare realke in v ljudski šoli, gorski bataljon Heine pa v palacini.



Idrija pred drugo svetovno vojno.

Edini nemški dokument, ki so ga imeli, je bila prepustnica, ki so jo potrebovali vedno, ko so šli iz mesta ali vanj. Nekateri dokumenti so bili še italijanski. Nemci so imeli številne stražarnice. Samo mesto je bilo manjše, saj so ga Nemci razdelili z ograjevanjem. Vsak, ki je hotel priti v mesto po nakupih, je moral pokazati prepustnico, drugače ni imel dostopa vanj.

Ljudje so dobivali tudi nakaznice za hrano, ki so jih dvigovali na nemški upravi. Kot denarno enoto so še uporabljali italijanske lire. V Idriji je bilo med letoma 1943 in 1945 več žensk kot moških, zato so nakaznice dobivale predvsem ženske z družinami. Večina moških je bila v vojski, nekateri pa so bili odpeljani v taborišča.

V Idriji je veljala policijska ura, in sicer ob 20h ali 21h. Edini, ki so lahko hodili skozi mesto tudi med policijsko uro, so bili rudarji, ki so hodili z dela. Da pa jih nemški stražarji ne bi ustrelili, so morali imeti prižgane karbidovke. Le tako so jim lahko sledili, kje hodijo.

Iva Mrak:

»Med policijsko uro se ni smelo iz hiše. Včasih pa je bilo to nujno, npr. če je bilo potrebno poklicati zdravnika, dr. Hribernika. Enkrat, ko je zbolela sestra, sem šla po zdravnika kljub policijski uri. Dva nemška vojaka sta me ustavila. Dejala sem, da je nujno, da je sestra hudo bolna. Vojaka sta šla z mano do dr. Hribernika, potem pa sta še njega spremljala do naše hiše in nazaj. Drugače bi lahko imeli hude težave.«

Razglasov je bilo zelo malo. Tisti, ki so jih izdajali Nemci, so bili v slovenščini, saj Idrijčani večinoma niso znali nemščine. Različne razglase so izdajali tudi domobranci. V njih so ljudi prepričevali, naj ne zapuajo partizanom. Veliko je bilo propagandnih letakov, a večina Idrijčanov je podpirala partizane. Nemci so imeli zapore na gradu, tako kot prej Italijani in domobranci. Na gradu je bilo tudi sodišče.



Nemška vojska koraka skozi Idrijo.



Oficirji nemške vojske pred Ljudsko šolo na mestnem trgu. Zadaj, v križišču, tabla »Heine«, ki usmerja k sedežu gorskih lovcev.

Oskrba

Poti in ceste do Idrije so bile v izredno slabem stanju, saj so jih pred prihodom Nemcev partizani zbombardirali. V najboljšem stanju je bila cesta prek Kovačevega Rovta do Idrije. Ljudje so se izredno bali nemških okupatorjev, saj so vedeli, da so še hujši kot Italijani in da so mesto zasedli zaradi rudnika, ki je slovel po tem, da je v njem ogromno živega srebra.² Prav zaradi slabih poti je bilo v Idriji malo hrane in iz rudnika se ni izvozilo veliko tekoče kovine.

Idrijčani so si delali manjše zaloge, a veliko niso nikoli jedli. V Idriji je bilo nekaj trgovin, v katerih so prodajali le osnovne stvari. Večjo trgovino so imeli Pri Štekarju in Pri Grilcu (tam, kjer je danes Mercator), največja trgovina pa je bila Komsum, ki je imel tudi podružnice (Zadruga – avtobusna postaja, podružnica Filjelka – nasproti Mejce). V nekaterih trgovinah so prodajali papir in tekstil (pri Goliju in pri Trevnu). Ob odhodu Italijanov iz Idrije je v Magazinu ostalo veliko hrane, ki pa so si je ljudje nagrabili, kolikor so mogli. Zaradi pomanjkanja so morali hoditi prosjačit k okoliškim kmetom, ki so imeli nekaj hrane.

Ženske so se morale zaradi pomanjkanja ukvarjati s klekljanjem, da so dobile nekaj denarja za hrano. Čipke so prodajale v Italijo. Nemškim vojakom so tudi šivale in prale in tako vsaj nekaj zaslužile. Najbolje so živeli rudarji, ki so poleg skromnih plač dobivali še nakaznice za hrano.

Ivanka Gantar:

»Trgovin v tem času ni bilo veliko. Trgovci so dobivali pošiljke. Takrat se je vse pobralo. Pod Gorami je bila ena trgovina. Veliko so hodili prosjačit k okoliškim kmetom. Hrane ni bilo veliko, zato si nismo delali zalog. Vse, kar smo imeli, smo pojedli sproti.«

Šolstvo

V realčnih prostorih je bil za časa Italijanov tudi arhiv prve slovenske realke, ki so ga, tik preden so v Idrijo vkorakali Nemci, preselili v kletne prostore starega dela občinske stavbe, in sicer zato, ker so vedeli, da se bodo vanjo naselili nemški vojaki.

Nekateri pravijo, da šole v Idriji za časa Nemcev ni bilo. Nekaj časa naj bi jo v realki imeli domobranci. V šolo so hodili vsi otroci, ki so živeli v samem mestu. V njej so poučevali slovenski učitelji. Zaradi poškodovanja poslopja realke je bil ljudski pouk začasno ukinjen.

Zdravstvo

Leta 1926 je v Idrijo prišel italijanski zdravnik dr. Nino - Francesco Braggioni in leto kasneje še dr. Ivan Hribernik. Dr. Braggioni je prevzel bolnišnico, kjer je opravljal delo kirurga, bil pa je tudi upravnik. V Idriji je ostal vse do leta 1944.

Zdravstvene ambulante so delovale v starem zdravstvenem domu. Glavni zdravnik je bil dr. Ivan Hribernik. Delovala naj bi tudi italijanski in nemški zdravnik. Medicinska sestra v vojnem času je bila sestra Efrema.

Kultura

Sprva za časa nemške okupacije v Idriji ni bilo bogatega kulturnega življenja. Časopisov ni bilo. Izhajalo je le domobransko glasilo Mi gremo naprej, kasneje poimenovano Idrijčan (od 22. februarja). V njem so ljudi obveščali o dogodkih doma in po svetu, izhajala so razna obvestila, največ pa je bilo domobranske propagande, s katero so zaničevali partizane in zaveznike ter prepričevali ljudi, naj delajo za domobrance.

Proizvodnja idrijskega živega srebra v jeklenkah po 34,5 kg v italijanskem času in med vojno:

Leto	Število napolnjenih jeklenk
1940	13.800
1941	14.600
1942	11.050
1943	8.400
1944	6.900
1945	4.100



Zračni napadi niso prizanesli niti cerkvi sv. Barbare. Cerkev so po vojni dokončno porušili.



Deloma poškodovan idrijski grad. Poškodbe so nastale zaradi zavezniškega bombardiranja mesta.

Pod vasjo Vojsko je delovala partizanska tiskarna Slovenija, ki je tiskala partizansko časopisje, kurirji pa so ga nosili "na vse strani". Dnevno so natisnili od 4000 do 7000 izvodov.

Proti koncu vojne je delovala tudi knjižnica. Odprli so jo v začetku marca 1945. Knjige so zbirali pri Idriječanih. Največ naj bi jih podarili prav rudarji, ki že tako niso veliko zaslužili, le malo pa so jih prostovoljno darovali bogati trgovci.

V januarju 1945 je po 25 letih zopet začelo delovati dramatično društvo. Kulturno življenje je začelo oživljati. Ustanovljeno je bilo godbeno društvo "LIRA", telovadno društvo, šahovski krožek in pevski zbor.

Dramatično društvo je v februarju že uprizorilo gledališko igro Voda. Avtor te komedije je bil Vombergar. Uprizoritvi je sledil še družabni večer, na katerem je igrala godba "LIRA". Igra je bila uprizorjena v Didičevi dvorani (današnji hotel Nanos). Dramatično društvo je uprizorilo tudi Finžgarjevo Našo kri. Za veliko noč so pripravljali Gregorinov Pasijon. Zanj so potrebovali veliko igralcev in sodelovalo je precej Idričjanov. A z uprizoritvijo so morali dolgo čakati, saj so Idrijo vmes velikokrat bombardirali. Uprizorili so še opereto Gregorčičevih "Melodij srca".

V nasprotju z Nemci, ki so dovolili slovensko besedo in kulturne prireditve v slovenščini, so jih Italijani povsem zatirali slovensko besedo. V hotelu Nanos je nekaj časa deloval kino. Filmi so bili v nemškem jeziku.

Cerkev

V Idriji je bilo več cerkva: sv. Anton, sv. Marija, žalostne matere božje, sv. Trojica in sv. Barbara. Maševalo se je v slovenskem jeziku, tudi duhovniki so bili Slovenci. Tik ob koncu vojne je bila cerkev svete Barbare poru-

šena. Med bombardiranjem je v njej potekala maša. Ko so cerkev podirali, je manjkalo prostovoljcev, saj je bila razširjena vraža, da se bo vsakomur, ki bo pri tem pomagal, zgodila nesreča. Zaradi popolnoma porušene cerkve sv. Barbare so se maše odvijale v cerkvicah sv. Trojice in sv. Marije, žalostne matere božje.

Rudnik

Rudnik je v tem času še obratoval, a veliko živega srebra iz Idrije niso izvozili, saj so bile cestne povezave izredno slabe. V rudniku je bilo v tem obdobju zelo malo rudarjev. Povečini so rudarili le starejši moški, saj so mlade in sposobne vpoklicali v vojsko. V tem času niso pridobili veliko živega srebra, saj so se rudarji zavedali, da hočejo Nemci rudnik čimbolj izkoristiti. Rudarji so z Nemci sklenili dogovore o gibanju. Ko so šli z dela, so morali prižgati karbidovke, da so stražarji vedeli, kdo so.

V začetku vojne so vojaške obveznike pri idrijskem rudniku mobilizirali za vojsko, deloma pa so jih formirali v delovne bataljone in jih uporabili pri raznih javnih delih. Delavce so imeli za politično nestabilne, zato so nekatere internirali v koncentracijska taborišča. Zaradi mobilizacije delavcev, je bila proizvodnja živega srebra v Idriji manjša.

Odmevnejši dogodek v rudniku je bila vsekakor razstrelitev črpalk. Glavni štab je izdal ukaz za rušenje industrijskih objektov, katerih se je posluževal okupator. Štab XXXI. divizije se je odločil za izvedbo akcije, ki bi imela velik odmev. Razstrelili naj bi vodne črpalke v rudniku. Uspela akcija bi otežila, če ne celo onemogočila redno delovanje rudnika. Zanj je bila določena noč s 5. na 6. februar 1944 – s sobote na nedeljo, ker so bili takrat v jami samo nočni čuvaji in strojniki. Dvanajst mož je izbral Ivan Beričič, ki je akcijo tudi natančno organiziral. Za zaščito je izbral I. bataljon Vojkove brigade. Za vhod v jamo so se od-

ločili Cegovnico, ker se je le-ta redko uporabljal. Prišli so do ključev jaška, nato pa so se spustili do globine 100 m. S seboj so nosili še 25 kg težak zaboj razstreliva, ki jim je zelo oteževal hojo po rudniku. Po eni uri so prispeli na III. obzorje ter po zapuščenem rudniku do jaška Delo, kjer so zagledali črpalne naprave. Glavna električna črpalka je bila na XI. obzorju, prav tako tudi skladišče eksploziva. Diverzanti so se dodatno oskrbeli z eksplozivom in vzeli še 30 m dolgo zažigalno vrstico. Na več mestih v rudniku, ob črpalci, so namestili eksploziv, prižgali zažigalno vrstico, potem pa se hitro umaknili po rovih. Prvo eksplozijo so začutili še pred izhodom, drugo pa že zunaj rudnika. Sledil je hiter umik na varno, čeprav naj bi rudnik stražilo 2.200 Nemcev (po navedbah avtorja članka danes vemo, da je to število pretirano). Posledice eksplozije so bile velike: črpalka je bila poškodovana, železje ob eksplozijah zlomljeno in skrivljeno, dvigalo poškodovano, bilo je še nekaj druge škode. K sreči ni bilo nobene človeške žrtve. Razstrelitev črpalk v rudniku je bila za partizane predvsem moralnega pomena.

Drobcji iz vsakdana

Zbirališč ljudi v tem času ni bilo veliko. Nekateri so se zbirali v gostilnah: Nebesa, Soča, Pri Kavčiču (danes optika Vogrič), Pri Didiču, pri Šiškarju (na Brusovšeh), Pri Mirkotu (v Gasi) ... Otroci so se zbirali pred hišami.

Nemci so bili do Idrijčanov nasilni. Ropali so po hišah in streljali ljudi. Veliko Idrijčanov je bilo interniranih v razna koncentracijska taborišča.

Ivanka Gantar:

»Otroci so se dobivali pred hišami in se igrali razne igre. Gostilne so bile, in sicer: Pri Kravosu (pod Riži), Pri Puharc (na Brušovšeh), Kanon, gostilna Kos, Soča, Nebesa ... Z očetom sem večkrat šla plesat v gostilne. V kino smo hodili k Didiču. Kinopredstave so bile v nemščini.

Pevski zbor je deloval v cerkvi. Ljudje so se preživljali z različnimi poklici. Bili so frizerji, kovači, čevljarji, rudarji ... Redki so bili brez poklica. Največ se je dalo za služiti s hrano in uslugami. Otroci so hodili po obleke k Nemcem, ženske pa so jim prale. Otroci so hodili tudi prosjačit h kmetom in drugim ljudem. Premožnejših v Idriji skoraj ni bilo. Ti so bili v večini trgovci. Rudarske družine so živele po prhavzih, drugi so imeli svoje hiše. Rudarji so dobivali solidne plače. Ženske brez moških niso dobile nič.»

Konec vojne

Proti koncu vojne so zavezniki bombardirali mesto. Na ta način so poskušali onemogočiti umik nemške vojske. Glavnina letal je prišla iznad Dol in Jeličnega Vrha. Zavezniki so vedeli, da je v Idriji glavna nemška postojanka, zato je bilo bombardiranje močno. 14. februarja 1945 se je začelo letalsko obstreljevanje mesta. Letalski napadi so se vse bolj stopnjevali. V bombnih napadih je bil poškodovan grad, stavba realke in številne delavske hišice. Napad pa je terjal tudi človeške žrtve.

V tem obdobju je bilo v Idriji poškodovanih več stavb kakor prej v štirih letih vojne. Nemci so se iz Idrije umikali skupaj z ljudmi, ki so jih imeli za talce. Odhajali so z vozovi, ki so jih dobili od kmetov.

Taborišča	Število interniranih
Beljak	1
Bremen	1
Ebenhausen	1
Jezerško	1
Leipzig-Plaun	1
Mangau-Weiswasser	1
Muhldorf	1
Osac	1
otok Asinara	1
Pongau-Weser	1
Spital	1
Št. Vid na Koroškem	1
Videm	1
Zvodau na Češkem	1
Breslavija	2
Kočevje	2
Lavban Marklissa	2
Lukenwald-Berlin	2
Monakovo	2
Muhlberg	2
Struge na Dolenjskem	2
Zwieckau	2
Begunje	3
Hirschberg	3
Mathausen-Linz	3
Raichenau	3
Ravensbruck	3
Žlebič pri Ribnici	3
Dachau	5
Dresden-Dlashitte	5
Solnograd	25

SKUPNO ŠTEVILO INTERNIRANIH

83

Viri in literatura

- Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Idriji. Fond: Zbirka gradiva NOB; Idrija; domobranski časopis Idričan – mi gremo naprej.
- Kovačič, L., 1997: Idrijski razgledi; Kratak zapis o reševanju arhiva prve slovenske realke v Idriji in nekaj dogodkov v septembru 1943; št.1, Idrija.
- Beričič, L., 1987: Idrijski razgledi; Razstrelitev črpalk v idrijskem rudniku; letnik III, št. 3, Idrija.
- Jeram, J., 1987: Idrijski razgledi; Zdravstvo v Idriji v času dejavnosti dr. Ivana Hribernika; letnik XXXII, Idrija.
- Mohorič, L., 1960: Rudnik živega srebra v Idriji, Idrija.
- Aljančič, M., 1962: Idrijski razgledi; Pomlad 1945; letnik VII št.3, Idrija.
- Beričič, L., 1958: Idrijski razgledi; Razstrelitev črpalk v idrijskem rudniku; letnik III, št. 3, Idrija.
- Kovačič, L., 1997: Idrijski razgledi; Kratak zapis o reševanju arhiva prve slovenske realke v Idriji in nekaj dogodkov v septembru 1943, št.1, Idrija.
- Mlakar, B., 1982: Domobranstvo na primorskem, Ljubljana.
- Mikuž, M., 1970: Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja, Ljubljana.
- Juriševič, F., 1975: Partizansko gospodarstvo na Primorskem, Koper.
- Petelin, S., 1980: Vojkova brigada, Ljubljana.
- Svetina, T., 1977: Ukana, Ljubljana.
- Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Idriji. Fond: Zbirka gradiva NOB; Idrija; IDR 133; škatla:1) Razni tiski, 3a) Domobransko časopisje.
- Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Idriji. Fond: Zbirka gradiva NOB; Idrija; IDR 133; VIII.
- Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Idriji. Fond: Zbirka OŠ Jožeta Mihevcva, IDR 120, Šolska kronika.
- Fotografije: Fototeka Mestnega muzeja Idrija.

Ustni viri

- Bojmira Vidmar, rojena 1920
Leopoldina Pajer, rojena 1907
Ivan Poženel, rojen 1919
Janez Jeram
Viđa Čar, rojena 1933
Ivanka Gantar, rojena 1932
Iva Mrak, rojena 1920

Opomba uredništva

- Melita Gantar je kot dijakinja Gimnazije Jurija Vege Idrija v šolskem letu 2002/2003 pri predmetu zgodovina izdelala raziskovalno nalogo o življenju v Idriji v času nemške okupacije. Njena mentorica je bila Ester Mrak, profesorica zgodovine na idrijski gimnaziji.
- Raziskovalna naloga je bila predstavljena na regionalnem in državnem srečanju mladih raziskovalcev v okviru Gibanja znanost mladini. Na državnem srečanju je zasedla drugo mesto na področju zgodovine.
- Pri izbiri fotografij je bil mladi raziskovalki v pomoč Darko Viler, kustos Mestnega muzeja Idrija. Raziskovalna naloga je nastala na osnovi pisnih virov, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota Idrija, kjer sta pomoč pri zbiranju virov nudila Mira Hodnik in Janez Pirc.
- Za objavo v Idrijskih razgledih je avtorica pripravila povzetek. V zaključku je zapisala, da se je pri izdelavi naloge opirala na ustne vire. Težave so se pojavile pri iskanju ljudi, ki bi želeli o tej temi spregovoriti. Nekateri je spomin že opešal in so mešali dogodke iz časa italijanske in nemške okupacije. Druga težava je povezana s prebiranjem arhivskega gradiva. To je bilo povečini domobransko časopisje, ki je zahtevalo objektivno oceno zapisanega.
- Med nastajanjem naloge je mnogo ljudi zanimalo, kakšna bo in kaj bo vsebovala. Z objavo povzetka avtorica upa, da je radovednost potešena, in se hkrati zaveda, da je med starejšimi bralci še kdo, ki bi s svojimi spomini njeno nalogo prav lahko dopolnil.

Palaj – po cerkljansko

Gabrijel
SELJAK

ZA "PALAJ" SEM SLIŠAL ŽE V OTROŠKIH LETIH. O NJEM SE JE MED ODRASLIMI GOVORILO S SPOŠTOVANJEM, KOT O NEKAKŠNI POSEBEJ CENJENI ZDRAVILNI RASTLINI. PRI TEM PA SE NI NIKOLI POZABILO OMENJATI TUDI IMEN REDKIH DRZNIH NABIRALCEV, KI SO SE MENDA UPALI SPUSTITI V STENE POD VELIKO KOPO, ZADAJ ZA CIMPROVKO, KJER NAJ BI RASEL. KLJUB TEMU DA SEM PRI ZBIRANJU MATERIALA ZA DIPLOMSKO NALOGO V PRVI POLOVICI SEDEMDESETIH LET BOTANIČNO PREČESAL POGORJE POREZNA, GA SAM NISEM NAŠEL, NAJBRŽ TUDI ZATO NE, KER NISEM BIL MED TISTIMI DRZNEŽI, KI BI SE SPUŠČALI ČEZ PREPADNE STENE. O TEJ RASTLINI SEM SPRAŠEVAL NEKATERE DOMAČINE, A SEM VEDNO DOBIL ODGOVOR, DA ZANJO VESTA LE DVA ALI TRIJE V VASI IN DA JE DOSTOP DO NJE ZELO NEVAREN. IZ KNJIG SEM VEDEL, DA V SLOVENSKEM BOTANIČNEM IMENOSLOVJU POLAJ (PISAN Z O) PRIPADA VRSTI METE MENTHA PULEGIUM L. TODA TO JE RASTLINA "VLAŽNIH TRAVNIKOV, NABREŽIJ IN POPLAVLJENIH TRAVNIKOV", KOT PIŠE V KLJUČU "MALA FLORA SLOVENIJE" (STR. 528), IN TU SE NEKAJ NI UJEMALO. S TEM SE SEVEDA NISEM POSEBEJ OBREMENJEVAL, SAJ JE DOMAČIH IMEN, KI S STROKOVNO PRIZNANIMI SLOVENSKIMI IMENI NIMAJO NIČ SKUPNEGA, ZELO VELIKO. NA CERKLJANSKEM PAČ PRAVIJO PALAJ NEKI DRUGI RASTLINI. TODA KATERI? UGANKO SEM, VSAJ UPAM, RAZČISTIL ŠELE PRED KAKIMI OSMIMI LETI, KO MI JE NEKAJ POSUŠENIH RASTLIN PRINESEL SORODNIK IN ZATRJEVAL, DA JO TO "TA PRAVI PALAJ". TAKOJ MI JE BIL JASNO, DA GRE ZA USTNATICO, KI PA JE DO TEDAJ NISEM ŠE NIKOLI VIDEL. KER SO BILI PRIMERKI DOBRO OHRANJENI, DOLOČITEV NI BILA TEŽKA. ČE PA SO BILI RES "TA PRAVI PALAJ", IN O TEM SKORAJ NE DVOMIM VEČ, POTEM SE NA CERKLJANSKEM POD TEM IMENOM SKRIVA VRSTA MICROMERIA THYMIFOLIA (SCOPOLI) FRITSCH [=SATUREJA THYMIFOLIA SCOPOLI]. V SLOVENSKEM BOTANIČNEM IMENJU JE TO TIMIJANOVOLISTNI POPOVEC.

K pisanju tega prispevka pa me je spodbodla zgibanika Turističnega društva Novaki, ki si je "palaj" vzelo za svoj zaščitni znak in ga tudi stilistično upodobilo. Pohvale vredna izvirna zamisel in dejanje, ki pa ima vsaj v izvedbeni obliki, žal, precej hudo napako. Pripravljalcem zgibanke se je zdelo potrebno, da domačemu imenu rastline dodajo še latinsko, tega pa so poiskali bodisi v botanični bodisi v zdravilski literaturi. V njej se pod imenom polaj seveda vedno pojavlja le *Mentha pulegium* in iz tega izvira napaka. Sicer ni usodna, saj latinska botanična imena pozna le malo ljudi, a je kljub temu lahko neprijetna, če se zgibanika znajde v rokah poznavalca. Stilizirana rastlina v zgibaniki poleg tega dovolj dobro prikazuje materini dušici podobne liste, po čemer ji je Scopoli nadel ime, in tudi cela rastlina ni v ničemer podobna metam. Zgrešeno bi

bilo v morebitnem popravku zgibanke spreminjati cerkljansko ime rastline, ker ima za te kraje le takšno, kot je, svoj pravi pomen in vrednost. Potrebno pa je spremeniti njeno latinsko ime, to je *Micromeria thymifolia* (Scopoli) Fritsch. Razloga za to sta vsaj dva. Ker je klasično nahajališče "palaja" Idrija, je v njem že izvorno nekaj rovtarskega, s čimer se kaže ponašati. Po drugi strani pa bo latinsko ime tudi obiskovalcem od drugod povedalo, za katero rastlino gre.

Timijanovolistni popovec je prvi opisal idrijski rudniški zdravnik Antonius Scopoli v svoji flori Kranjske (Flora Carniolica, 1760), nabral pa ga je prav v okolici Idrije. V drugi izdaji Kranjske flore iz l. 1772 piše: "Habitat in muris, Idriae" (Raste v zidovih, v Idriji). Nič nenavadnega ni, da je pred njim v Evropi niso

odkrili, saj vrsta spada med t. i. ilirske endemite in se njeno uspevanje proti severu konča na obronkih jugovzhodnih Alp. V Sloveniji je pogostejša na pobočjih Vipavske doline, na Krasu in v zgornji Soški dolini, posamič pa še v okolici Idrije, Cerknega in v zgornji Savinjski dolini. Na zahodu neha uspevati že kmalu za mejo v Furlaniji v Italiji, na jugu pa se razteza preko celotnega dinarskega hrbta.

Če "palaj" primerjamo s katero od bolj znanih rastlin, je morda še najbolj podobna majaronu in timijanu. Steblo je polgrmičasto, zato spodaj nekoliko olesenelo in poleglo. Poganjki s socvetji so pokončni, kratko puhasto dlakavi. Listi so široko jajčasti do eliptični, podobni kot pri materini dušici (od tod tudi vrstno ime). Socvetja so sestavljena iz skupkov cvetov in razporejena v razmaknjena vretenca. Cvetovi so blede rožnati z vijoličastimi konicami, veliki 7–8 mm. Cevasta čaša ima na vrhu pet kratkih in topih časnih rogljev ter 15 vzdolžnih žil po zunanji strani. Rastlina cveti od junija do julija.

Z učinkovinami "palaja" se v novejšem času precej ukvarjajo tudi farmacevti. Rastlina vsebuje veliko eteričnih olj z dokazanim antimikrobnim učinkom in triterpene. V palaju je največ palminske, linolne in linoleinske maščobne kisline. Iz njih tudi pretežno izhaja njegova zdravilnost. Na Cerkljanskem cele rastline namakajo v žganje, kar naj bi bilo odlično zdravilo prebavne težave, zdravilci pa bi temu najbrž dodali še kaj.



Vzorci Zorke Rupnik

Klemen Pust, Tina Koder:
VZORCI ZORKE RUPNIK. Idrijsko-cerkljanska
razvojna agencija, Idrija, 2004.

Mirjam
 GNEZDA

23. festival idrijske čipke je bralcem ponudil knjižno novost z naslovom *Vzorci Zorke Rupnik*. Fond vzorcev iz zapuščine risarke Zorke Rupnik, ki obsega 3797 enot in ga hrani Mestni muzej Idrija, je bil osnova že raziskovalni nalogi, ki sta jo v šolskem letu 2000/01 izdelali takratni dijakinja idrijske gimnazije Živa Čar in Barbara Rejc. Avtorici sta v zaključku zapisali, da je v obsežni zapuščini vzorcev skritih še mnogo izzivov za nadaljnje raziskovanje. Slednjega sta se v okviru projekta Razvoj tržne znamke Idrijska čipka lotila umetnostni zgodovinar Klemen Pust in oblikovalka Tina Koder, vsak s svojega strokovnega zornega kota.

Pust v raziskavi sledi umetnostnozgodovinskemu razvoju vzorcev, pri čemer se opira na prepoznavne umetnostne motive in stile v Evropi. Za najpomembnejše priznava figuralne upodobitve, med katerimi so najpogostejše živali. Pri upodobitvah ljudi prevladujejo portreti religioznega, kot tudi posvetnega značaja. Največji delež v zbirki vzorcev zavzemajo nefiguralne upodobitve, na eni strani rastlinski in delno orastljeni motivi, na drugi pa dekorativni in ornamentalni motivi, med katerimi je precej sakralnih.

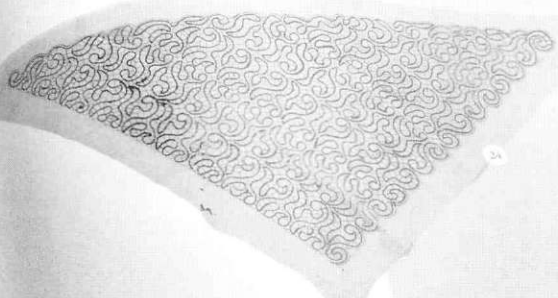
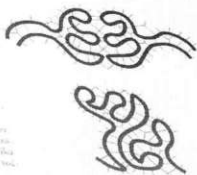
V sklepnih ugotovitvah Pust ponovno razvrsti vzorce po skupinah, kar mu omogoči potrditev hipoteze, da je Rupnikova poznala motive in stile iz zakladnice svetovne umetnosti, ki jih je prilagodila tržnim zahtevam in širšemu ljudskemu okusu. Postavlja pa se vprašanje, v kolikšni meri je njeno avtorstvo izpričano oz. kakšen delež zapuščine predstavljajo tuje predloge, ki jih je mogoče samo malenkostno korigirala.

Namen raziskave Tine Koder je bil, kot pravi sama, povezati raziskovalno delo z oblikovalskim procesom in tako v klekljarski dediščini poiskati osnovne estetske zakonitosti. V prvi fazi Kodrova likovno analizira vzorce v tehniki t. i. idrijskega risa, ki v zapuščini Rupnikove prevladuje. Istočasno bralce seznanja z zgodovinskim razvojem vzorcev v obdobju prehoda iz tehnike širokega v tehniko ozkega risa, ki datira v čas po 1. svetovni vojni, ko je priključitev Idrije k Italiji vidna v estetskih zakonitostih novega tržišča. V drugem poglavju najprej poda splošne značilnosti,

Vzorci Zorke Rupnik



4. VZORCI
Vzorci se razdelijo na tri skupine, imenovane primarne, sekundarne in terciarne. Za vsako skupino značilni vzorci vidijo takodaj, kot so jih ustvarili avtorji. Vzorci se razdelijo na primarne, sekundarne in terciarne. Za vsako skupino značilni vzorci vidijo takodaj, kot so jih ustvarili avtorji. Vzorci se razdelijo na primarne, sekundarne in terciarne. Za vsako skupino značilni vzorci vidijo takodaj, kot so jih ustvarili avtorji.



nadaljnja analiza pristopov h gradnji vzorca pa je za laika precej zahtevna, saj Kodrova uporablja specifično strokovno terminologijo. Kakovosten doprinos je primerjava vzorcev in elementov ter njihove konfiguracije na konkretnih slikovnih primerih. Končni cilj študije je avtorska kolekcija novih vzorcev, ki sledi osnovni zakonitosti Rupnikove, kot je velik estetski učinek kljub skromnemu repertoarju klekljarskih tehnik.

Delu so priloženi trije vzorci, medtem ko je bila celotna kolekcija vzorcev in čipk na ogled na razstavi »Idrijska čipka – izziv sodobnosti« na gradu Gewerkenegg od 21. avgusta do 30. septembra 2004.

S svojimi izdelki Tina Koder napoveduje novo pot v oblikovanju avtorske čipke, ki, po mnenju etnologinje Ivane Leskovec v predgovoru h knjižici, vsemu navkljub ohranja bistvo naše tradicionalne idrijske čipke. Študija zapuščine vzorcev Zorke Rupnik je zato pomemben kamenček v mozaiku raziskav o idrijski čipki. Upajmo, da ne zadnji izpod peresa omenjenih avtorjev.

Dopisovanje med velikima botanikoma 18. stoletja

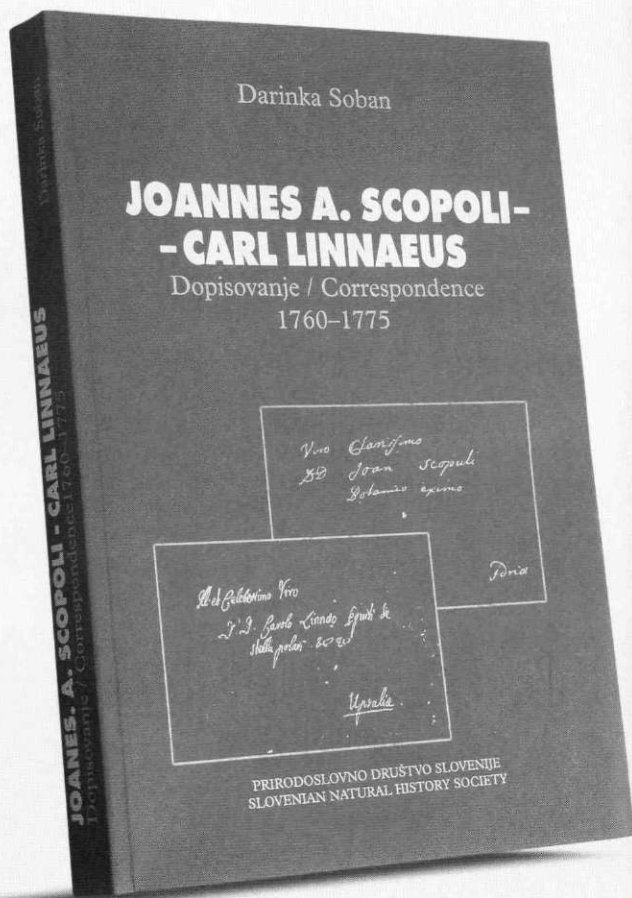
Tone WRABER

Darinka Soban:

JOANNES A. SCOPOLI – CARL LINNAEUS:
DOPISOVANJE/CORRESPONDENCE 1760-1775.
Prirodoslovno društvo Slovenije, Ljubljana 2004,
349 strani

Potem ko je Prirodoslovno društvo Slovenije leta 1995 izdalo latinsko besedilo ter slovenski in angleški prevod Linnéjevih pisem Scopoliju (poročilo v Idrijskih razgledih 41(1): 53-54, 1996), je v letošnjem (2004) juniju poskrbelo še za natis latinskega izvornika ter slovenskega in angleškega prevoda Scopolijevih pisem Linnéju. Ker je obenem z doslej še neobjavljenimi pismi Scopolija Linnéju v isti knjigi izšel še ponatis izdaje Linnéjevih pisem Scopoliju iz 1995. leta, smo dobili popolno predstavitev korespondence med velikima botanikoma 18. stoletja.

Avtorice obeh izdaj, upokojene univerzitetne profesorice anesteziologije dr. Darinke Soban idrijski publiki ni treba na novo predstavljati. Mnogi vedo, da je bila, še kot študentka medicine, bolničarka v partizanski bolnišnici Pavli, še bolj je znana kot predavateljica na muzejskih večerih, voditeljica strokovnih ekskurzij, sodelavka Idrijskih razgledov, pobudnica tesnejših stikov med Idrijo in Švedsko in s tem v zvezi prava botra Scopolijevega trga v Idriji (kar se je uresničilo ravno ob njeni osemdesetletnici, 2001). Odlično jo je v Razgledih (47/1: 40-61, 2002) ob njeni osemdesetletnici predstavila sedanja predsednica Muzejskega društva gospa Ivica Kavčič.



Tudi Janez Anton Scopoli, v letih 1754-1769 prvi stalni (rudniški) zdravnik v Idriji, je v tem mestu dobro znan. Vedno znova se o njem piše in govori, pri čemer pa imajo slovenski pisci težavnejšo vlogo kakor nekateri drugi. Scopoli je v Idriji deloval kot zdravnik in naravoslovec. Na medicinskem področju so nam poleg Scopolijevih tiskanih razprav na voljo tudi arhivski viri, ki jih je v monografiji Zgodovina idrijskega zdravstva uporabil dr. Jože Pfeifer (1989). Ni pa se ohranilo gradivo, ki bi pojasnjevalo podrobnejše okoliščine Scopolijevega naravoslovnega (botaničnega, zoološkega in mineraloškega) delovanja (dnevnik, ekskurzijski zapiski, zbirke) v naših krajih. V tem pogledu je ilustrativno, kako do pred kratkim nismo vedeli za Scopolijeve ilustracije kranjskih gliv in lišajev in še zdaj, razen imena, ne vemo ničesar o njihovem risarju. Zato smo slovenski raziskovalci Scopolijevega življenja in delovanja v resnici navezani skoraj izključno na njegova tiskana dela, marsikaj doslej neznanega pa nam zdaj pove njegova korespondenca z Linnéjem.

Odkar je na Scopolijevem trgu v Idriji plošča, na kateri je tudi Linnéjevo ime, to tudi Idrijčanom ne more biti povsem neznan. Karl Linné (1707-1778) je bil veliki sistematik neživega in živega sveta, ki ga je tudi Scopoli izredno cenil in mu v vsebini svojih del zvesto sledil. Ta vdanost pa ni bila absolutna, saj Scopoli ni pomišljal navesti svoj od Linnéjevega različni prav, npr. pri rastlinah, ki jih je klasificiral drugače kot njegov slavni vzornik, princeps botanicorum/prvak botanikov.

Ohranilo se je 17 Scopolijevih pisem Linnéju in 13 Linnéjevih pisem Scopoliju.

V knjigi dr. Sobanove so predstavljena s faksimili latinskih izvirkov in njihovo transkripcijo ter prevodi v slovenščino in angleščino. Za poznavalca kranjskega rastlinstva in živalstva ter za naravoslovce sistematike nasploh je to izredno zanimivo in poučno branje. Iz dopisovanja med obema učenjakoma in vednosti o še drugih objavah iz tistega časa vidimo, kako se je Scopoliju izmuznilo prvenstvo pri opisu človeške ribi-

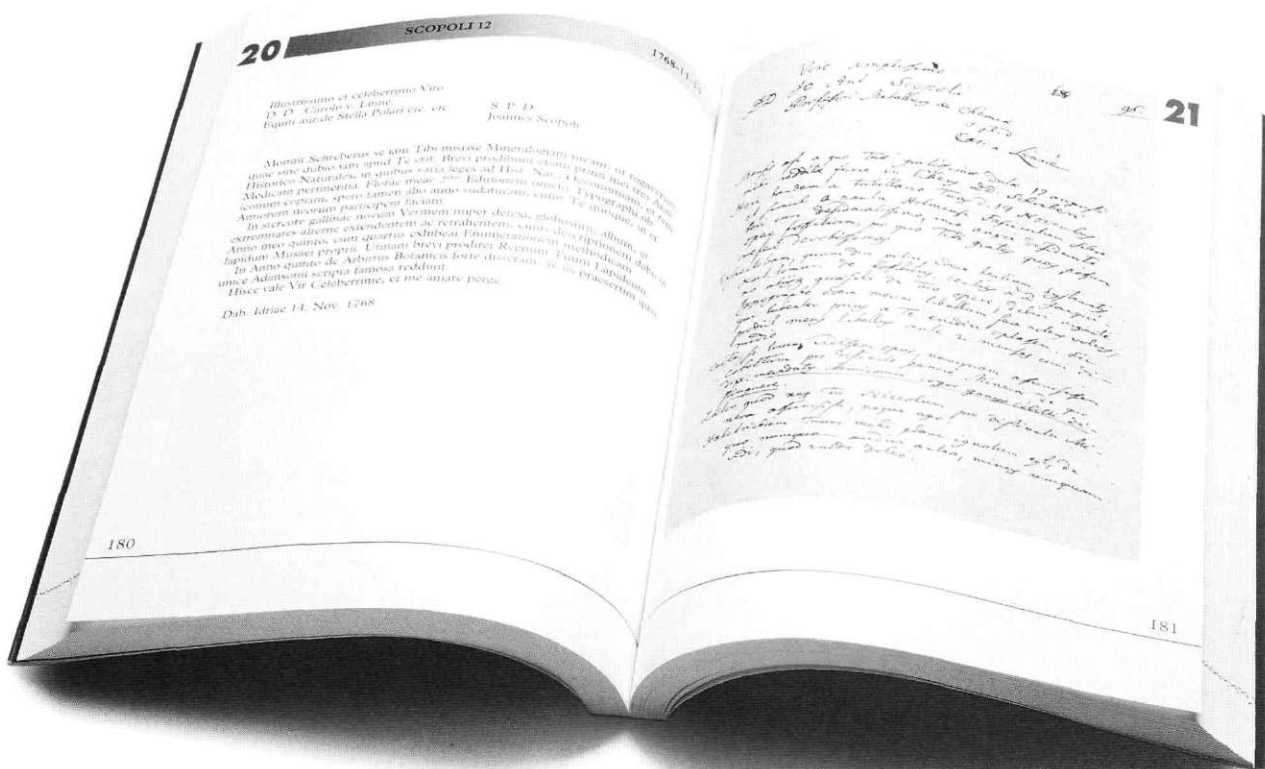
ce in novega rodu za rastlino, ki jo je v 1. izdaji svoje Kranjske flore imel še za 2. vrsto volčje češnje (zdaj znane kot kranjski volčič).

Sicer pa pogledimo del njune korespondence. V zelo obsežnem pismu 7. aprila 1763 je Scopoli Linnéju med drugim podal natančen opis polha in rastlinskih rodov *Lithophila* in *Ageria* in se ob prvem skliceval na njegov plod s semeni, poslanih po Gronoviju. Linné mu je odgovoril že 17. maja. Napisal je, kako zelo ga je zadalžil s svojim pisanjem, saj je iz pozabe sodobnikov obudil polha, nadalje to, da misli, kako ni nikoli videl njegove litofile (»*Lithophilam tuam*«) in je radoveden, kakšna rastlina je to; tudi se boji, da ne bo nikoli videl dragocenosti, poslanih prek Gronovija. Sporoča mu tudi, da je njegovo agerijo (*Ageria*) leto poprej imenoval *Paederota*. 20. junija piše, da je vendarle dobil prek Gronovija poslano »zlate darove«, tudi semena rastline, ki jo je Scopoli v pismu 7. aprila imenoval *Lithophila* (»kamnojuba«), strinja se s starejšim Scopolijevim predlogom o uvrstitvi te rastline v rod zobnikov (*Hyoscyamus*). Obžaluje, da njena semena niso vzkli. V pismu od 22. oktobra se Scopoli vrača k litofili (tokrat jo zapiše kot *Lithophylla*, »kamnolistka«) in pravi, da jo je Jacquin opisal kot *Scopola carniolica*, vendar bi bilo boljše ime *Scopolia*, kar se je mnogo pozneje tudi uveljavilo. Tukaj se zastavlja vprašanje, kako je mogoče, da je Scopoli že v oktobru 1763 omenil objavo imena *Scopola*, ko je ta (Jacquinova) objava datirana šele z letnico 1764. Morda pa so na Dunaju ohranjena Scopolijeva pisma Jacquinu? Korespondenca med Scopolijem in Linnéjem nedvomno priča tudi o tem, da je Scopoli 2. izdajo Kranjske flore pripravljal (in pripravil?) že v Idriji, čeprav je izšla šele 3 leta (2 leti?, na nekaterih izvodih 1. zvezka 2. izdaje je namreč navedena tudi letnica 1771) po njegovem odhodu s Kranjske.

Za tistega, ki mu latinščina ni nedostopna, je zanimivo primerjati latinski izvirk s slovenskim prevodom. Na nekaterih mestih bo ugotovil razlike, ki so dvojne

narave. Ponekod gre za napačni zapis latinskega besedila. Linné je v pismu 17. maja 1763 nedvomno zapisal ime Lithophila, ne pa Zithophila, saj ima v mislih Scoplijevo litofilo (»Lithophilam tuam«, tvojo litofilo), v Scoplijevem pismu od 7. aprila istega leta razločno zapisano kot Lithophila. V omenjenem Linnéjevem pismu je treba del stavka o litofili brati »miror qualis planta«, ne pa »minor qualis planta«, zaradi česar je seveda tudi prevod netočen. Drobna napaka je tudi prevod besed »in Arcibus« z »na obokih«. Prav je »na gradovih«, če bi Scopoli mislil na oboke, bi zapisal »in arcubus« (Scopoli, 7. 4. 1763). V istem Scoplijevem

pismu se pojavlja beseda »tyro« (»a tyronibus«), ki pa v dani zvezi ne pomeni mladega mornarja, temveč vajenca/začetnika/novince (v morskii zoologiji), kot je besedo v tem pomenu Scopoli uporabil že v svoji doktorski disertaciji leta 1754. Napake v prevajanju so nastale tudi v razumevanju nekaterih izrazov, lastnih botanični latinščini. V tej je namreč sčasoma prišlo do pomenskega prenosa, kar se je seveda dogajalo tudi v slovensčini. Samo kot primer naj navedemo, da sta besedi anthera in bractea v klasični latinščini pomenili zdravilo, narejeno iz cvetov oz. tanko kovinsko ploščo, v botanični pa pomenita prašnico in podporni list



v območju cvetov. Konkretno: v pismu od 7. 4. 1763 Scopoli označuje rodova Hedypnois in Apargia. Pri prvem pravi Scopoli, da je kodeljica pecljata (stipitata), ne pa »natrpana«, pri drugem pa, da je socvetišče kuštravo (receptaculum villosum), medtem ko se v prevodu pojavi povsem napačna »dlakava kodeljica«. Napak(ic)e, ki jih bo večinoma le malokdo opazil, a je vendar prav, da opozorimo tudi na to stran sicer dragocene knjige.

Njeno vrednost vidimo tudi v bogatem spremnem besedilu, v katerem avtorica razgledano in z zavzetostjo govori o življenju in delu obeh korespondentov in času ter okoliščinah, v katerih sta delovala. Opremljena je z bogatim in povednim slikovnim gradivom ter obsežnim skladom opomb, ki pojasnjujejo težje razumljive pasuse v pismih. Posebna poglavja so posvečena človeški ribici, polhu, linejki in kranjskem volčiču, avtorica pa dokaj obširno spregovori tudi o sebi.

Oba dopisovalca sta doživela počastitev z imenom rastlinskega rodu, linejko (Linnaea) in skopolijo/volčičem (Scopolia), zaradi česar ni razumljiv avtoričin stavek na str. 78–79, da Scopoli »ni doživel počastitve z rastlinskim rodом Scopolia«. Ne glede na to, da je Jacquinovo ime Scopola le ortografska varianta danes veljavnega imena Scopolia, se je rodovno ime Scopolia nekajkrat pojavilo že v času njegovega življenja in to neodvisno od povezave z volčičem.

Znano je, da se Scopoli v Idriji ni dobro počutil. Eden od razlogov je bil gotovo ta, da mu je bil zdravniški poklic predvsem sredstvo za preživljanje, medtem ko je bil z razumom in srcem raziskovalni naravoslovec. Druge razloge je omenil v svojem pismu Linnéju 5. februarja 1762, v katerem piše, »sem (...) pokopan med rudarji, daleč od skupnosti izobraženih ljudi, daleč od knjižnic in vseh pripomočkov, ki so potrebni za opravljanje takih del; in raje molčim o številnih sovražnih nasprotovanjih, ki me na Kranjskem tako prizadevajo, da je pravo čudo, kako sem jih zmozel toliko prestati«.

Kljub takšnim in drugim težavam je v tedanji Kranjski opravil zares veliko delo, »ko se je leta 1754 naselil v tej deželi in sklenil prehoditi jo z namenom, da bi osvetlil njeno naravo, pred tem pokopano v kimerijski temo« (iz predgovora k 2. izdaji Kranjske flore, 1772). Pred kratkim je izšla obširna razprava avstrijskega botanika Franca Spete iz Linza »Österreichs Entomologen der ersten Stunde: Nikolaus Poda (1723–1798) und Joannes Antonio Scopoli (1723–1788)« (Denisia 13: 567–618, 17. 9. 2004), v kateri pisec zelo obžaluje, da Scopoli leta 1754 ni dobil zdravniške službe v Linzu, saj bi »razvoj botanike in entomologije v Zgornji Avstriji dobila povsem drugačen potek«. Dobil pa jo je v Idriji!

Knjiga o dopisovanju med Scopolijem in Linnéjem je velik, na Slovenskem tudi redek kulturni dosežek. Je v čast tako avtorici, založniku in narodu, v katerem je nastala. Zaradi popolne vzporednice slovenskega in angleškega besedila bo nedvomno dobro odmevala tudi v tujini.

Partizanska tiskarna Slovenija na Vojskem

Milojka MAGAJNE
Alojz ABRAM

O tiskarni in Partizanskem dnevniku

PARTIZANSKI TISK JE V NARODNOOSVOBODILNEM BOJU ODIGRAL POMEMBNO POVEZOVALNO VLOGO. POZIVAL JE K OBOROŽENEMU ODPORU PROTI OKUPATORJU IN PREDSTAVLJAL PROTIUTEŽ RAZPREDENI SOVRAŽNI PROPAGANDI. ŠE ZLASTI VELIKA POTREBA PO PISANI SLOVENSKE BESEDI JE BILA ZARADI DOLGOLETNIH FAŠISTIČNIH PRITISKOV NA PRIMORSKEM. PRVE ILEGALNE CIKLOSTILNE TEHNIKE SO DELOVALE ŽE V LETU 1941. RAZMNOŽEVALE SO RAZNE OKROŽNICE, RAZGLASE, ČASOPISE IN RADIJSKE VESTI TER TAKO SEZNANJALE PRIMORSKO LJUDSTVO Z DOGODKI, KI SO SE Z BLISKOVITO NAGLICO RAZVIJALI DOMA IN PO SVETU. TAKA TEHNIKA JE DELOVALA TUDI V VASI ZAKRIŽ NAD CERKNIM, KJER JE 26. NOVEMBRA 1943 V 400 CIKLOSTIRANIH IZVODIH IZŠLA PRVA ŠTEVILKA PARTIZANSKEGA DNEVNIKA, KI JE BIL GLASILO TRIGLAVSKE DIVIZIJE, POZNEJE PREIMENOVANE V 31. DIVIZIJO.

Že 1. februarja 1944 se je Partizanski dnevnik preoblikoval v glasilo IX. korpusa NOV in POJ, od 1. junija 1944 pa je izhajal kot glasilo Pokrajinskega odbora osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko. Razvil se je v vodilni pokrajinski list političnega pomena in se uspešno spopadal s sovražno propagando. Razmnoževali so ga v šestih ciklostilnih tehnikah na Gorenjskem in Primorskem.

Ciklostilne tehnike seveda niso mogle zadostiti vsem potrebam, še zlasti ne po kapitulaciji Italije septembra 1943, ko je narodnoosvobodilno gibanje doživelo velik razmah. Primorsko pokrajinsko vodstvo partizanskih enot je že pred koncem leta 1943 začelo razmišljati o organizaciji in postavitvi ilegalne partizanske tiskarne.

Prva tiskarna je marca 1944 pod imenom Ančka 222 začela delovati na Vogrskem. V začetku maja istega leta je v Govcih nad Gorenjo Trebušo začela delati druga tiskarna, ki so jo imenovali Julij 63, kasneje pa Doberdob. V njej je 5. septembra 1944 izšla prva tiskarna številka Partizanskega dnevnika v 4000 izvodih.

Spomladi 1944 je prišlo do postopne reorganizacije Pokrajinske tehnike KPS za Slovensko Primorje, ki je prevzela vso skrb za tiskanje in razmnoževanje narodnoosvobodilnega tiska in njegovo širjenje po terenu. Njen vodja je bil Ciril Lukman - Anjo. Tako so poleti 1944 pričeli graditi tiskarno Slovenija, oktobra pa še novo tiskarno Doberdob v grapi Strojenica pri Stopniku. Največja in tehnično najbolj opremljena je bila tiskarna Slovenija. Za njeno ustanovitev je bil zadolžen Andrej Kumar. Pravi podvig je predstavljala nabava avtomatskega tiskarskega stroja na električni pogon, ki so ga pripeljali iz Milana. Po naročilu Andreja Kumarja ga je z denarjem OF tam kupil Ladko Špacapan. Prevoz stroja iz Milana je bil izredno tvegan, saj je nemška vojska strogo nadzorovala ves transport proti Slovenskemu Primorju. Goriški avto-prevoznik Doljak si je v Gorici priskrbel naročilo in uradno dovoljenje za prevoz kondenziranega mleka, med katerega so skrili dele stroja. V Padovi so Nemci tovornjak ustavili. Med pregledom tovora so sirene oznanile napad zavezniških letal, v nastali zmedbi pa je Doljaku in Špacapanu skupaj s tovorom uspelo po-

begniti. Srečno sta prispela do Gorice. Od tam so stroj po skrbnih pripravah prepeljali na Vojsko nad Idrijo in ga skrili v gozdu.

Istočasno so potekale priprave na gradnjo prostorov bodoče moderne partizanske tiskarne. Primeren prostor za postavitev barak je pokazal domačin Peter Kogej z Ogalc pod Vojskim. To je bila strma in težko dostopna grapa pod robom Vojskarske planote, ki ji domačini pravijo V studencih. Na bližnji domačiji v Gačniku, kjer je gospodar imel veliko žago, so izdelali barake s pripadajočo opremo in jih poskusno sestavili. Oštevilčili so deske in trame, jih ponovno razstavili in pripravili za prevoz, ki ga je z lastno vprego opravil Peter Kogej. V grapi so barake nato ponovno sestavili. Od konca julija do začetka septembra 1944 so postavili šest barak: strojnico, električno centralo, kuhinjo z jedilnico, stavnico, knjigovoznico in stranišče.

Poleg hitrotiskalnega tiskarskega stroja, ki so ga z velikim naporom prenesli v na novo zgrajeno strojnico, so iz tiskarne Ančka 222 prepeljali še manjši ročni zaklopni tiskarski stroj. Sredi septembra 1944 je bila tiskarna Slovenija, kot so jo poimenovali, pripravljena za delo. V nedeljo, 17. septembra 1944, je prejela od uredništva prvi rokopis za Partizanski dnevnik številka 248. Ponoči s 17. na 18. september so ga natisnili na večjem tiskarskem stroju v 4000 izvodih in ga 18. septembra preko kurirske relejne postaje P 8 na kmetiji Hum v neposredni bližini tiskarne raznosili v svet.

Tiskarna Slovenija, ki jo je vodil Rado Čenčič – Mitja in v kateri je delalo od 40 do 50 ljudi, je obratovala do 1. maja 1945. V njej so tiskali vrsto časopisov, brošur, letakov in lepakov, večbarvne ovitke in druge tiske. Natisnili so 228 številčk desetih različnih časopisov na 805 straneh v nakladi 1 007 686 izvodov, 8 brošur na 317 straneh v 30 000 izvodih, 23 letakov in lepakov na 38 straneh v 176 750 izvodih, 10 večbarvnih ovitkov za razne brošure na 10 straneh v 33 150 izvodih in 44 drugih drobnih tiskov na 57 straneh v nakladi 146 725 izvodov. Vsega torej 313 raznih tiskov na 1247 straneh v 1 394 311 izvodih.



Nekdanji člani osebja Partizanske tiskarne Slovenija. Prva vrsta: druga z leve Irma Golja, četrta Marta Bitežnik, peta Srečka Vovk in prvi z desne Franc Rejec – kurir. Druga vrsta: prvi z leve Štefan Erjavec, drugi Rado Čenčič-Mitja – vodja tiskarne, tretji Rafael Krpan, zgoraj Albin Skok – sedanjí oskrbnik tiskarne, 28. avgust 2004.

Foto: Darko Viler, fototeka MMI



Nekdanji vodja tiskarne Rado Čenčič-Mitja, na obisku v "Sloveniji", 28. avgust 2004.

Foto: Darko Viler, fototeka MMI

Graver Jože Bergman je poleg linorezov za ilustriranje tiskov v svinec ali linolej izrezal tudi 56 raznih žigov, in sicer 45 slovenskih za oblastne organe in vojaške enote, 8 nemških za ponarejanje nemških listin in 3 italijanske za italijanske enote v sestavi 9. korpusa. Skupaj so v tiskarni natisnili 188 številčk Partizanskega dnevnika, ki je bil edini dnevni tiskani časopis kakega odporniškega gibanja v okupirani Evropi. Z redkimi izjemami je izhajal vsak dan v dnevni nakladi od 4000 do 7000 izvodov. Od 1. maja 1945 so Partizanski dnevnik tiskali v osvobojenem Trstu, kjer je 7. maja izšla zadnja številka. 13. maja 1945 je začel kot naslednik Partizanskega dnevnika izhajati Primorski dnevnik, ki izhaja še danes kot dnevnik slovenske manjšine v Italiji.

Partizansko tiskarno Slovenija so po vojni razglasili za kulturno-zgodovinski spomenik. Za javnost so jo slovesno odprli 18. maja 1947 na velikem ljudskem zborovanju na Vojskem. Leta 1957 je skrb zanjo prevzel Mestni muzej Idrija. Do današnjih dni se je ohranila kot eden najbolj avtentičnih spomenikov iz časa druge svetovne vojne na Slovenskem. Oba stroja še vedno delujeta, zato obiskovalci prejmejo priložnostni spominski letak, ki jim ga natisne oskrbnik tiskarne.

28. avgusta 2004 smo s proslavo na Vojskem obeležili 60-letnico začetka delovanja tiskarne. Na njej so spregovorili številni ugledni gostje, predsednik slovenske borčevske organizacije Janez Stanovnik pa je podelil priznanja še živječim sodelavcem tiskarne. Osem izmed nekdanjih petdeset se jih je udeležilo prireditve. Njim in vsem, ki so med vojno prispevali k rušenju sovražnikove propagande in moči, se je zahvalil Alojz Abram, predsednik Zadruga Primorski dnevnik, ki z izdajanjem Primorskega dnevnika – časopisa slovenske manjšine v Italiji, nadaljuje izročilo nekdanjega Partizanskega dnevnika.

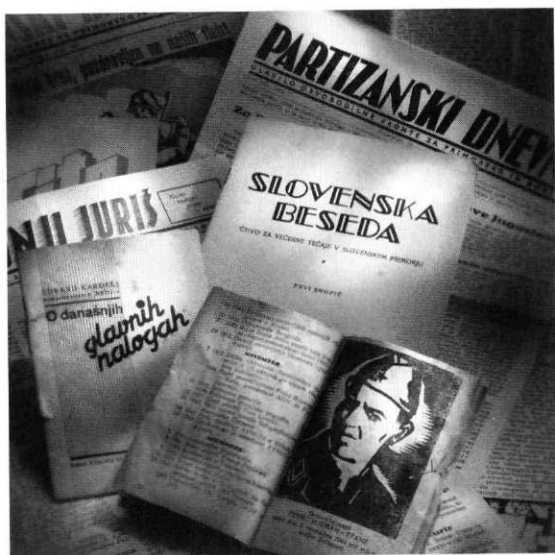
Milojka Magajne

“... obujamo spomine na veličastno delo naših neustrašnih, zavednih dedov in očetov ...”

Tovarišice in tovariši, gospe in gospodje!

Današnja svečana proslava v počastitev 60-letnice Partizanske tiskarne Slovenija me obdaja s posebnimi občutki ponosa, ko obujamo spomine na veličastno delo naših neustrašnih, zavednih dedov in očetov, ki so za veliko ceno nadčloveških žrtev in nedopovedljivih težav, smelo stopili v boj proti mogočnemu vojaškemu stroju okupatorja in se z orožjem v roki postavili v bran svoje zemlje in domov, da so se osvobodili nasilja nacifašisti črnih hord v svetlem partizanskem boju za svobodo in neodvisnost.

Dovolite mi, da v tem slovesnem trenutku v imenu Primorskega dnevnika, naslednika slavnega Partizanskega dnevnika, edinega tiskanega svobodnega časopisa v zaslužjeni Evropi in v imenu Zadruga Primorski dnevnik, ki ju tu zastopam, izrekam tovariško zahvalo in posvečam globok poklon vsem tistim tovarišicam in tovarišem, padlim, že pokojnim in še živječim, ki so v najhujših časih fašističnega terorja žrtvovali tudi svoja mlada življenja v neizprosni boju za svetle ideale pravice in svobode primorskega ljudstva in celotnega slovenskega naroda. In danes, predvsem zahvala in poklon vsem tistim, ki so v boj posegli s tiskano slovensko besedo, da so z njo rušili in trgali razpredeno mrežo sovražnikove propagande in jo z vsakodnevnim žrtvovanjem, v tovariškem vzdušju, v tej tiskarni v gozdu posredovali primorskim rojakom, žrtvam četrstoletnega raznarodovalnega fašističnega zatiranja in partizanske borbe obveščali o dejanskem dogajanju na evropskih in domačih bojiščih. Naj se ob današnji slovesni priložnosti spomnimo klenih, svobodoljubnih slovenskih ljudi, ki so v strogi konspiraciji in nenehni nevarnosti izpolnjevali zadane naloge in postavili skrivno tiskarno v gozdu, katere prvenstvena vloga je bila s tiskano besedo bodriti borce in jim krepiti vero v končno zmago.



Tiski, natisnjeni v Partizanski tiskarni Slovenija

Bil je to gigantski podvig. Že sama zamisel tedanjega partizanskega vodstva o združitvi raznih ciklostilnih tehnik in postavitvi osrednje tiskarne, je bila malodane nedosegljiva utopija. Pa vendarle, naši ljudje so iznajdljivo znali izpolniti težavno nalogo. Po zaslugi Petra Kogejja, ki je pokazal nedostopno grapo V studencih, tesarjev na Gačnikovi žagi, prevoznika Doljaka in Ladka Špacapana, ki sta preko nemških blokad iz Milana pripeljala hitrotiskalni stroj, ki so ga zavedni domačini in borci preko navpičnih skal, razstavljenega spuščali v barake, je partizanska tiskarna v začetku septembra 1944 začela delovati. Ekipa mladih, požrtvovalnih tiskarskih delavk, črkostavcev in tiskarjev je zastavila vse sile, da je 18. septembra 1944 omogočila izid prve tiskane številke Partizanskega dnevnika.

Izreden dosežek, ki so ga v tedanjih hudih razmerah zmogli le neustrašni, že v od leta 1930, ko so odjeknili morilski streli na bazoviški gmajni, trajajočem proti-

fašističnem boju, prekaljeni, narodnozavedni slovenski ljudje. Nikoli odkrita Partizanska tiskarna Slovenija je redno, razen redkih presledkov v najhujših dneh zadnje nemške ofenzive, poleg drugih oglasov, poročil in brošur, redno tiskala, do konca aprila 1945, Partizanski dnevnik, ki je kot glasilo Osvobodilne fronte odigralo pomembno poslanstvo pri osvobajanju Primorske. Partizanski dnevnik je potem, do 7. maja 1945, izhajal v osvobojenem Trstu. Šest dni kasneje je začel izhajati njegov naslednik Primorski dnevnik, ki že skoraj 60 let stoji na braniku zapostavljenih in neizpolnjenih pravic, od matične domovine odrezanih zamejskih Slovencev. Ti so, kot bralci in naročniki, z ustanovitvijo Zadruge Primorski dnevnik, ki šteje nad 2500 članov, postali lastniki časopisa in s tem odločilno preprečili njegovo ukinitvev. Ovrednotili so pluralistično vlogo Primorskega dnevnika v vsakodnevem prizadevanju obveščanja in osveščanja narodne manjšine, zlasti zadnje čase, ko v Trstu, Gorici in slovenski Benečiji, spet dvigajo glavo desničarske, nacionalistične in neofašistične sile, ki s pretvarjanjem zgodovine skušajo očrniti junaški partizanski boj slovenskega naroda, kateremu podlo in obrekovalno pripisujejo genocidne težnje.

Partizanska tiskarna Slovenija je v zmagoviti borbi proti nacifašizmu pomemben člen v zgodovini upora vsega primorskega ljudstva in vseh Slovencev. V slavni zgodovini, ki jo noben šovinistični in iredentistični revizionizem ne bo zasenčil, bodo ostala imena vseh tistih tovarišic in tovarišev, ki so tam delali, in samo ime Partizanske tiskarne Slovenija, zapisana z zlatimi črkami, v spomin in opomin sedanjim in bodočim slovenskim generacija, naj se v novi evropski ureditvi odločno in zavestno zavzamejo, da bo obveljalo dobrososedsko sožitje, kot nam ga narekuje Prešeren: ne vrag, naj le sosed bo mejak. Pozdrav vsem tukaj zbranim tovarišicam in tovarišem s še vedno veljavnim geslom:

Smrt fašizmu – svoboda narodu!

Alojz Abram

II. mednarodno srečanje TICCIH – sekcija za rudarstvo

Uroš ERŽEN
Bojan REŽUN
Darko VILER
Anton ZELENČ

NA USTANOVNEM SREČANJU V BARCELONI LETA 2002 JE BILA SLOVENIJA IZBRANA ZA GOSTITELJICO DRUGEGA SREČANJA TICCIH (THE INTERNATIONAL COMMITTEE FOR THE CONSERVATION OF THE INDUSTRIAL HERITAGE) – SEKCIJA ZA RUDARSTVO.

Srečanje sta organizirala Muzej premogovništva Slovenije iz Velenja in Rudnik svinca in cinka Mežica v zapiranju ob podpori Ministrstva za znanost, šolstvo in šport ter Ministrstva za kulturo Republike Slovenije. Potekalo je od 14. do 18. aprila 2004 v Velenju, Črni na Koroškem, Mežici in Tehniškem muzeju Slovenije v Bistri. Konference se je udeležilo 11 predstavnikov različnih evropskih držav (Španija, Portugalska, Wales, Škotska, Anglija, Avstrija, Nemčija, Norveška, Hrvaška) ter 8 iz Slovenije.

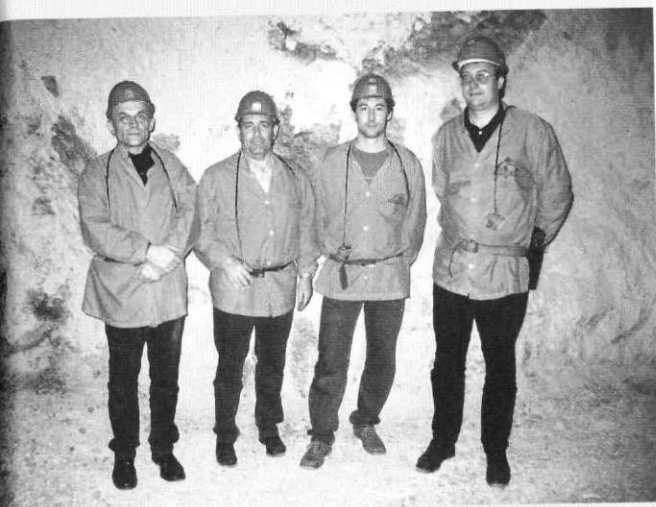
Osnovni namen prvega dela srečanja sekcije, ki je potekal v Velenju 14. in 15. aprila, je bil ustanovitev mednarodne računalniške baze evidence podatkov o rudarski dediščini, ohranjeni v rudnikih in kamnolomih, ter njena ureditev, zagotovitev strežnika, ki bo hranil evidence, vzdrževanje evidence, uporaba geografskega informacijskega sistema in ustanovitev fonda za takšen projekt. Posamezni udeleženci so nam predstavili že obstoječe baze podatkov njihovih držav, ki bi jih lahko združili v skupno evropsko bazo o rudarski dediščini. Za to nalogo je bila ustanovljena posebna komisija.

Drugi del srečanja, ki je potekal v Črni na Koroškem in Bistri, je bil namenjen predstavitvam prispevkov, ki so pokazali primere dobrih praks ohranjanja rudarske dediščine v različnih državah. Ker sta se Velenje in Mežica predstavila »v naravi«, smo se morali Idrijčani toliko bolj potruditi in predstaviti našo bogato rudar-

sko dediščino v vsej njeni obsežnosti, pestrosti in enkratnosti. Pripravili smo 5 referatov in jih popestrili z računalniško predstavitvijo. Iz Mestnega muzeja Idrija sta se srečanja udeležila Darko Viler s prispevkom »Varovanje in prezentacija tehniške dediščine Rudnika živega srebra Idrija«, avtorjev Ivane Leskovec in Darka Vilerja, ter Anton Zelenc z referatom »Obnovljeni rudniški stroji in naprave Rudnika živega srebra Idrija«. Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju sta predstavila Uroš Eržen s prispevkoma »Skozi zgodovino žgalništva v tehnološko prihodnost (topilnica nekoč, danes, jutri?)« in »Antonijev rov – prvi slovenski turistični rudnik« ter Bojan Režun s prispevkom »Idrijske geološke zbirke – ohranjanje naravne dediščine«. Naša predstavitev je potekala v Črni na Koroškem in je bila zelo odmevna, kar se je pokazalo v kasnejših neformalnih razgovorih z udeleženci konference.

Ogledali smo si Muzej premogovništva Slovenije v Velenju, Turistični rudnik v Mežici in Tehniški muzej Slovenije v Bistri, kjer so v soboto, 17. aprila, svoje članke predstavili tudi ostali udeleženci. Zaradi opravičene odsotnosti nekaterih predavateljev se je srečanje predčasno končalo v Bistri z oblikovanjem zaključkov konference in imenovanjem komisije za pripravo osnutkov podatkovne baze.

V sklopu srečanja obisk Idrije ni bil predviden, naše predstavitve pa so v udeležencih vzbudile izredno zanimanje in željo po ogledu našega mesta. Zato je



*Udeleženci srečanja iz Idrije: Darko Viler, Bojan Režun, Uroš Eržen, Anton Zelenc.
Foto arhiv RŽS Idrija*



*Gostje na ogledu Antonijevega rova.
Foto Uroš Eržen – arhiv RŽS Idrija*

Rudnik živega srebra Idrija v zapiranju v nedeljo, 18. aprila, šestim udeležencem omogočil prevoz v Idrijo, preden so v večernih urah z letališča Brnik odpotovali na svoje domove. Med obiskovalci je bil tudi predsednik TICCIH Eusebi Casanelles iz Španije, predstavnica iz Portugalske, udeleženec iz Norveške in trije iz Velike Britanije. Vsi so tudi člani predsedstva sekcije za rudarstvo. Udeleženci srečanja iz Idrije smo jih v zelo kratkem razpoložljivem času popeljali skozi turistični rudnik Antonijev rov, stalno razstavo na gradu Gewerkenegg in jim zavrteli vodno kolo Kamšti. Na žalost je zmanjkalo časa za ogled drugih zanimivosti pa tudi za žlikrofe z bakalco. Kljub vsemu so bili naši gostje navdušeni nad videnim.

Z neprikritim občudovanjem ohranjene tehniške, kulturne in naravne dediščine so nam pritrčili, da smo v Idriji na pravi poti pri predstavljanju tovrstne dediščine. Bili so enotnega mnenja, da se na tako majhnem prostoru le redko kje na svetu še vidi toliko ohranjenih objektov in predmetov, povezanih v zgodbo o rudarjenju in predelavi rude pa tudi o načinu življenja rudarjev in njihovih družin. Tovrstne povezave z evropskimi in svetovnimi strokovnjaki s področja varovanja tehniške dediščine nam bodo lahko služile kot pomoč in podpora pri izvajanju nadaljnjih projektov, kar so nam ob slovesu le-ti tudi zagotovili.

Avtorji v tej številki

- Alojz ABRAM, predsednik Zadruga Primorski dnevnik, Trst
- Mag. Vida BAJT, prof. zgodovine in geografije, Osnovna šola Cerklno
- Marija BAVDAŽ, prof. biologije, upokojenka, Idrija
- Marica BREZAVŠČEK, učiteljica v pokoju, Osnovna šola Spodnja Idrija
- Prof. dr. Jože ČAR, univ. dipl. inž. geol., upokojenec, Naravoslovno tehnična fakulteta Univerze v Ljubljani
- Uroš ERŽEN, RŽS Idrija v zapiranju d.o.o.
- Stanko FLEGO, publicist, sodelavec Odseka za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu
- Melita GANTAR, dijakinja, Gimnazija Jurija Vege Idrija

- Mirjam GNEZDA, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, kustodinja, Mestni muzej Idrija
- Peter GROŠELJ, ornitolog, Godovič
- Ivica KAVČIČ, univ. dipl. inž. kemije, upokojenka, bivša predsednica Skupščine občine Idrija
- Janez KAVČIČ, prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, Osnovna šola Spodnja Idrija
- Milojka MAGAJNE, prof. zgodovine in sociologije, višja kustodinja, Mestni muzej Idrija, vodja oddelka v Cerknem
- Dušan MORAVEC, pesnik in režiser
- Bojan REŽUN, univ. dipl. inž. geol., RŽS Idrija v zapiranju d.o.o.
- Mag. Gabrijel SELJAK, univ. dipl. inž. agronomije, Kmetijsko gozdarski zavod Nova Gorica, vodja entomološkega laboratorija
- Dr. Tanja SIMONIČ, univ. dipl. biol., IGRE, d. o. o. Maribor in Biotehniška fakulteta, Ljubljana
- Doc. dr. Dragomir SKABERNE, univ. dipl. inž. geol., Geološki zavod Slovenije, Ljubljana
- Dr. Rotraud STUMFOHL, Koroški deželni muzej v Celovcu
- Rafael TERPIN, akademski slikar, samostojni kulturni delavec, Idrija
- Darko VILER, prof. zgodovine in sociologije, višji kustos, Mestni muzej Idrija
- Prof. dr. Tone WRABER, univ. dipl. biol., upokojenec, Polhov Gradec
- Anton ZELENC, inž. strojništva, kustos, Mestni muzej Idrija

Izdajatelj in založnik

MESTNI MUZEJ IDRİJA
Muzej za Idrijsko in Cerkljansko

Naslov

Idrijski razgledi, Prelovčeva 9, 5280 Idrija
www.muzej-idrija-cerkno.si

e-pošta

tajnistvo@muzej-idrija-cerkno.si

Uredniški odbor

Jože Bavcon
Samo Bevk
Jože Čar
Jože Janež
Robert Jereb
Janez Kavčič
Ivana Leskovec
Karmen Simonič Mervic
Klemen Pust
Ksenija Šabec
Anton Zelenc

Odgovorna urednica

Ivana Leskovec

Glavni urednik

Jože Janež

Literarni urednik

Jože Janež

Urednik likovne priloge

Klemen Pust

Oblikovalec in tehnični urednik

Marijan Močivnik, Studio Ajd

Lektoriranje

Milanka Trušnovc

Finančna podpora

Občina Idrija, Občina Cerkno

Tisk

Tiskarna Gorenjski tisk, Kranj

Naklada

600 izvodov

Idrija, december 2004

Za vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Uredništvo naproša avtorje, naj oddajajo članke v dveh izvodih, na papirju in v digitalnem zapisu na disketi. Članki naj ne bodo daljši od 10 tipkanih strani. Obvezno naj bo priložen avtorjev naslov in telefonska številka.

ISSN 0019-1523